

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Tõnis Vilu

ÖKOKRIITILISE ANALÜÜSI VÕIMALUSTEST UKU MASINGU
LOODUSTEKSTI „MÄLESTUSI TAIMEDEST“ NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja *MA* Kadri Tüür

TARTU 2014

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Ökokriitikast	7
1.1. Sissejuhatavalt ja ajalooliselt.....	7
1.1.1. Ökokriitika Ameerika juured.....	7
1.1.2. Ökokriitika Inglismaal ja mujal Euroopas.....	8
1.1.3. Ökokriitika mõiste.....	10
1.1.4. Ökokriitika Eestis.....	11
1.2. Pinged ökokriitika ja teooria vahel.....	14
1.2.1. Kuidas ja mida ökokriitik loeb?.....	15
1.2.2. Teooriavastatus ja -vaegus.....	17
1.3. Püüdlused selgema metoodika suunas.....	20
1.3.1. Loodustekst.....	20
1.3.2. Looduskirjandus.....	23
1.3.3. Keskkonna modelleerimine kirjanduses.....	25
1.4. Sünteesivõimalus poeetika ja ökokriitika vahel – personifikatsioon ja morfismid.....	29
1.4.1. Personifikatsioonist ajaloolises perspektiivis.....	31
1.4.2. Personifikatsioon kui osa morfismide võrgustikust.....	35
2. Uku Masingu loodustekst „Mälestusi taimedest“	44
2.1. Retseptioonist ja ökotsentristlikust Masingust.....	44
2.2. „Mälestusi taimedest“ kui looduskirjandus.....	51
2.2.1. Teaduskirjanduslik.....	52

2.2.2. Tarbekirjanduslik.....	55
2.2.3. Ilukirjanduslik.....	56
2.3. „Mälestusi taimedest“ kui loodustekst.	59
2.4. Uku Masingu hoiakuline loodussuhe – taimed, inimesed ja darwinismitont.....	65
2.5. Paar edasist perspektiivi uurimiseks mõne luulenäite valguses	72
Kokkuvõte	76
Kirjandus	80
Summary	85

Sissejuhatus

Tööl on kaks põhieesmärki: esiteks kaardistada ja analüüsida ökokriitikat kui teooriasuunda ning teiseks eritleda Uku Masingu raamatut „Mälestusi taimedest“. Ökokriitika käsitlemisel tuleb tuua välja selle kujunemislugu, põhisuundumused ja -ideed ning vaadelda, milles seisnevad selle teooria head ja halvad küljed. Kui ökokriitikas sisalduvad puudused – ja need kahtlemata eksisteerivad igas teoreetilises mudelis –, siis tuleb arutada, kuidas on võimalik neid puudusi ületada, lünki täita. Teose „Mälestusi taimedest“ puhul analüüsitakse selle ülesehitust, kujundlikkust ning Masingu suhestumist taimedega ja laiemas mõttes loodusega selles raamatus.

Teist eesmärki seob esimesega see, et Masingu teksti käsitlus lähtub paljuski (kuid mitte täielikult) esimese eesmärgi raames saavutatud järeldustest. Loodusteksti „Mälestusi taimedest“ analüüsitakse seega ökokriitikast lähtuvalt, mida pole seni palju tehtud – üks vähestest, kes seda on (vähemalt kirjalikul kujul) teinud, on Tiiu Speek (vt Speek 1997), keda võib pidada ökokriitika eesti maaletoojaks. Masingut on üldse vähe ökokriitilises valguses vaadeldud, kuigi loodus on tema kirjutistes tähtsal kohal. Retseptioonis leidub küll tähelepanekuid Masingu loodussuhte kohta, kuid tavaliselt ei analüüsita neid otseselt ökokriitilisest lähtepunktist. Teise eesmärgi üheks mõtteks on ka näidata, et selline lähenemine võib Masingu loomingu üle arutlemisel olla viljakas ettevõtmine. Rõhutama peab, et kahe eesmärgi olemasolu tõttu on töö kaks poolt ka nii mõneski aspektis erinevad ning teine pole esimesele täielikult taandatav.

Magistritöö koosneb kahest suuremast peatükist, mis jagunevad omakorda alapeatükkideks. Esimese peatüki rõhk asetseb ökokriitika vaatlemisel, analüüsil ja teooriaarendusel. Esimeses alapeatükis antakse ülevaade ökokriitika arengutest ajaloolises ja geograafilises perspektiivis – liigutakse Ameerika juurtest Eesti ökokriitiliste autorite ja tekstideni. Arutletakse, milles seisneb erinevus Ameerika, Euroopa ja Eesti kirjandusökoloogilises mõtlemises, tuuakse välja tähtsamad autorid ning teosed ja nendes sisalduvad alusideed. Teises alapeatükis tulevad lähema vaatluse alla ökokriitika senised peamised eesmärgid ja toimemehhanismid: mida ja

kuidas ökokriitik loeb. Sellest ilmnevad ökokriitika kui teooria sisemised pinged, sest viimasele on ette heidetud põhjalikuma teoreetilise raamistiku puudumist. Sealjuures avanevad ka ökokriitika head ja vead, sest interdistsiplinaarne paljusus antud valdkonnas võib küll tingida teretulnud avatuse uutele ideedele teadusmaastikul, kuid seevastu metoodiline ähmasus ei soodusta diskussiooni erinevate kirjandusökoloogide vahel. Kolmandas alapeatükis keskendutakse kodumaisele ökokriitikale ning valitud on kahe eesti ökokriitilise mõtleja – Kadri Tüüri ja Timo Marani – tulemused selgema metoodika väljatöötamisel. Timo Maran on arutlenud loodussuhte, loodusteksti ja biosemiootilise kriitika võimaluste üle. Lähtudes bio- ja öko-semiootikast on ta uurinud loodusteksti kui tähendusvälja, milles liituvad nii keskkond, autor, tekst kui lugeja. Sellise nägemuse järgi on loodusel tekstis oma agentsus. Teisalt toob Maran välja võimalusi, kuidas võib looduskirjandust näha kui keskkonna modelleerimist. Magistritöö raamistikus osutub oluliseks zoosemiootilise modelleerimise mõiste ning selle pinge keelelise ja kunstilise modelleerimise suhtes. Uku Masingu loodustekst „Mälestusi taimedest“ kuulub looduskirjanduse alla. Kadri Tüür on looduskirjandust kujutlenud dünaamilise mudelina, milles liituvad teaduskirjanduslikkus, ilukirjanduslikkus ning tarbekirjanduslikkus.

Esimese peatüki neljas alapeatükk on katse leida sünteesi poeetika ja ökokriitika vahel, sest ökokriitika räägib küll loodusest kirjanduses, kuid sageli ei tegele ilukirjandusele pärisomasega – kujundlikkusega, poeetilisusega. Sünteesi lähtekohaks võetakse kõnekujund personifikatsioon ning selle suhestumine antropomorfismi, antropotsentrismi ja ökotsentrismiga. Paljuski toetutakse Bryan L. Moore'i raamatule „Ecology and Literature: Ecocentric Personification from Antiquity to the Twenty-first Century“, mis on ilmunud 2008. aastal. Sellele lisaks üritatakse välja joonistada uus viis, kuidas personifikatsiooni ja antropomorfismi vaadata, sest kaks viimast pole veel morfismide võrgustikku ammendavad esindajad. See alapeatükk püüab seega anda midagi uut poeetika uurimisse ning on magistritöö kõige teooriaarenduslikum ja idiosünkraatilisem osa.

Teine peatükk keskendub Uku Masingu loodusteksti „Mälestusi taimedest“ eritlemisele, toetudes eelnevas peatükis arutletud ideedele ja meetoditele – peamiselt alapeatükkides 1.3. ja 1.4. ilmnenuid tulemustele.

Teise osa esimeses alapeatükis antakse ülevaade uurimistöödest ja retseptioonist, mis on kirjutatud kas üldiselt Uku Masingu mõttemaastike või lokaalselt raamatu „Mälestusi taimedest“ kohta. Sealjuures arutletakse selle üle, miks Masingu tekstide uurimisel saab lähtuda ökokriitikast ning milliseid võimalusi see pakub. Teises alapeatükis vaadeldakse, kuidas „Mälestusi taimedest“ on looduskirjandus ning kuidas selles avaldub Kadri Tüüri välja käidud looduskirjanduse kolmikjaotus. Nii liigendub teine alapeatükk omakorda alapeatükkideks: 2.2.1. Teaduskirjanduslik; 2.2.2. Tarbekirjanduslik; 2.2.3. Ilukirjanduslik. Igaühes vaadeldakse eraldi nende tunnuste avaldumist ning problemaatikat loodustekstis „Mälestusi taimedest“. Kolmandas alapeatükis tuuakse välja viise, kuidas „Mälestusi taimedest“ on loodustekst. Selleks lähtutakse Timo Marani loodusteksti mõistest ning biosemiootilisest kriitikast – see tähendab, jälgitakse, kuidas on loodus (täpsemalt taimed) selles tekstis modelleeritud ja kuidas avalduvad erinevad modelleerimistasandid. Neljandas alapeatükis lähtutakse suures osas alapeatüki 1.4. tulemustest ja vaadatakse teksti läbi Masingu kui autori hoiakute ehk positsioneerumiste prisma. Olulisteks telgedeks on taimed, inimene ja lõpuks Charles Darwin, kellele langevad osaks Masingu kõige sapisemad sajatused. Alapeatükis 2.5. viidatakse põgusalt mõnele perspektiivile, kuidas oleks võimalik ökokriitiliselt analüüsida Masingu luulet.

Seega keskendub töö kolmele ülesandele: 1) mõtestada ökokriitikat ning arutleda selle võimaluste ja puuduste üle; 2) pakkuda nii ökokriitikale kui ilukirjanduse uurimisele (täpsemalt poetikale) uusi lähtekohti (peamiselt alapeatükis 1.4.); 3) lugeda Uku Masingu loodusteksti „Mälestusi taimedest“ ökokriitiliselt.

Täna oma juhendajat Kadri Tüüri konstruktiivse kriitika ja kaasaelamise eest ning Kalevi Kulli biosemiootikale, eluvõrgustikule ja elu sümbiootilisusele osutamise eest.

1. Ökokriitikast

1.1. Sissejuhatavalt ja ajalooliselt

Milleks valida ökokriitika? Esialgu võiks ennatlikult sellele küsimusele vastata nõnda (millest ei puudu heatahtlikul moel ka kerge provokatiivsus): kui oled juba valinud uurimiseks looduse teema mingis (ilukirjanduslikus) tekstis, siis ökokriitikast enam mööda vaadata ei saa. Sellest tuleb nii teoriasisesel kui -välisel tasandil pikemalt juttu järgmistes alapeatükkides. Kuna selle töö üheks eesmärgiks on vaadelda ja analüüsida peale Masingu raamatu „Mälestusi taimedest“ ka ökokriitikat ennast, siis siinkohal on paslik anda põgus kaardistav ülevaade ökokriitikast mujal ja meil.

1.1.1. Ökokriitika Ameerika juured

Ökokriitika on suuresti võrsunud USA keskkonnakaitsealasest aktivismist ja teatud vastuseisudest humanitaarteadustes üldisemalt (vt nt Glotfelty 1996; Barry 2009: 239–261; Wheeler 2008). See tähendab, et ökokriitilise mõtlemise varjatud või varjamata hälliks on eetiline otsus, mis seisneb looduse ja keskkonna väärtustamises ning inimkeskse hierarhia õõnestamises, isegi lammutamises. Seetõttu on peale kirjanduse uurimise ka väga oluline mõtestada mõisteid „loodus“, „loomulik“, „kultuur“, „inimene“ jne ning nende omavahelisi suhteid (suurimaks vastanduseks, mille üle arutletakse või lausa ületada tahetakse, on vast loodus vs kultuur – see poleemika on kas otseselt või kaudselt enamiku ökokriitiliste kirjutiste taustajõuks). Väidetavalt pärineb ökokriitika mõiste William Rueckertilt ja tema 1978. aastal ilmunud esseest „Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism“ (taastrükitud allmainitud kogumikus), kuid väga oluliseks peetakse ka Joseph W. Meekeri 1972. aastal ilmunud raamatut „The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology“ (Glotfelty 1996: xix–xx). Nii et tõsisemaks alguspunktiks võib pidada möödustega 1970ndaid ja kindlasti 1980ndaid. 1990ndatel oli ökokriitika juba tugevamalt kanda kinnitanud. Väga varjamatult

ilmestab mainitud rohelist aktivismi ja eetilist tahtekindlust ameerika kirjandusökoloog Cheryll Glotfelty (kes on kusjuures ka ameerika esimene professor kirjanduse ja keskkonna alal (*professor of literature and environment*) (Fromm 1996: ix)):

Kui su teadmine välisest maailmast piirduks ainult järeldustest, mida võib teha mõjukate kirjandusalaste väljaannete põhjal, siis paneksid kohe tähele, et rass, klass ja sugu olid kahekümnenda sajandi teises pooles kuumad teemad, kuid ei kahtlustaks kunagi, et Maa elus püsimiseks vajalikud kooslused kannatavad surve all. Ilmselt ei teaks sa üldse, et Maa olemas on¹ (Glotfelty 1996: xvi).

Glotfelty on ka esimese mõjuka ökokriitikaalase artiklikogumiku „*Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*“ (1996) üks toimetajaid (teiseks Harold Fromm). Sellesse on kogutud artikleid nii enne kui pärast ökokriitika laiemat kehtestumist – sellega luuakse või tahetakse luua diskursuse narratiiv ja järjepidevus (tuuakse ära nii varaste üksikute mõtlejate artiklid kui uute teadlaste edasiarendused). Peale artiklite on aga kogumikus ka tuline sissejuhatus, milles Glotfelty üritab selgelt paika panna, mida ökokriitika endast kujutab või võiks kujutada ja mis on selle eesmärk. Täheldada võib ka Glotfelty organisatoorset missiooni – luua ülikoolidesse erialaseid töökohti ökokriitikutele ja tuua neid lähemale organiseeritud koostööle (vt nt Glotfelty 1996: xvii). Selle tahtekindluse (ja loomulikult mitte ainult tema tahtekindluse) tulemuseks on ASLE (Association for the Study of Literature and Environment, loodi 1992. aastal), mille kaasasutajaks on Glotfelty ise, ja assotsiatsiooni oma ajakiri ISLE (Interdisciplinary Studies in Literature and Environment), mis hakkas ilmuma 1993. aastal (Barry 2009: 239).

1.1.2. Ökokriitika Inglismaal ja mujal Euroopas

Erinevalt oma ameerika kolleegidest, kelle lemmikautoriteks olid ja on nt Henry David Thoreau („Walden“), Ralph Waldo Emerson, Margaret Fuller ning „uuematest“ Aldo Leopold

¹ „If your knowledge of the outside world were limited to what you could infer from the major publications of the literary profession, you would quickly discern that race, class, and gender were hot topics of the late twentieth century, but you would never suspect that the earth’s life support systems were under stress. Indeed, you might never know that there was an earth at all.“

(„A Sand County Almanac“) ja Rachel Carson („Hääletu kevad“), leidsid briti ökokriitikud (seal pigem ühisnimetaja *green studies* all) uurimiseks aineksest 1790ndate Inglismaa romantismist – üheks kanooniliseks autoriks William Wordsworth ja vaatlusaluseks žanriks pastoraal. Kui otsida Atlandi teiselt poolt mingit vastet Glotfeltyle, siis on selleks ilmselt Jonathan Bate – üks briti ökokriitika esimesi mõjukaid kujusid. Ja vaste kogumikule „Ecocriticism Reader“ võiks olla „The Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism“ (2000, koostajaks Laurence Coupe). Peter Barry sõnul võib näha, et ameerika ökokriitikaalastel kirjutistel on rohkem „pühalik“ ehk puukallistajalik toon, aga brittidel seevastu „ähvardav“ toon ning rõhuasetus on pessimistlik – reostus, industriaalühiskond, kommerts, tarbimine, kolonialism jne. (Barry 2009: 241–242) Kuid viimast üldistust ei saa tänase päeva paljususe juures enam põhjanevaks pidada. Küll aga on näiteks teravkeelne ökokriitik Dana Phillips välja toonud, et kuna USA keskkonnakaitsealased liikumised on olnud rohkem keskmiselaubalised (*middle-brow*) ja korporatiivsed, siis erinevalt inglaste tendentsist olla „rohelistes asjades“ fundamentalistlikumad ja äärmuslikumad (eriti Jonathan Bate'i näitel) kalduvad ameerika kolleegid võtma vastu traditsioonilisi arusaamu loodusest ja kultuurist palju kriitikavabamalt ning suhtuvad nn positiivsesse programmi pühendunumalt (Phillips 2008: 39).

Nagu ka enam-vähem kõigi teooriate-kriitika-distsipliinide puhul, nii on ka ökokriitilised artiklid, mõtlejad, suunad, kirjutajad jne tänaseks haaramatult paljunenud ja haardelt laienenud. Lawrence Buell, kes on Glotfelty jt kõrval kindlasti samuti üks kirjandusökoloogia võtmeautoreid, ütles juba 2005. aastal oma raamatus „The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination“ nõnda: „„Kes mind kuulab?“ küsimusest, mis mind kunagi esimest korda keskkondliku kirjanduskriitika alale pöördudes painas, on saanud küsimus „kuidas ma küll jõuan kaasas käia kõigi nende uute töödega?““² (Buell 2005: 1). Selle ilmestamiseks võib näiteks vaadata kas või Greg Garrardi raamatu „Ecocriticism“ (2004) osades alapealkirjades sisalduvaid määratlusi: *ecofeminism, deep ecology, social ecology, eco-*

² „The „Who’s listening?“ question which nagged me when I first entered the arena of environmental criticism has given way to „How can I keep pace with all this new work?““

marxism, Heideggerian ecophilosophy jne³ (Garrard 2004: 20–30). Tõeliselt rahvusvahelisest laienemisest annab märku ka ökokriitikaga seotud assotsiatsioonide rohkus: ASLE on loonud harusid nt Suurbritanniasse ja Iirimaale (<http://asle.org.uk/>), Kanadasse (<http://alecc.ca/>), Koreasse (<http://www.aslekorea.org/>), Jaapanisse (<http://www.asle-japan.org/>), Taiwani (<https://sites.google.com/site/asletaiwan/>), Indiasse (<http://www.osle-india.org/>) ning Euroopas tegutseb organisatsioon EASLCE (The European Association for the Study of Literature, Culture, and the Environment – <http://www.easlce.eu/>). Uued ökokriitikud ei saa küll enam kurta, et neid keegi ei kuula või et neil pole kuhugi minna. Pigem on lood vastupidi, nagu Buelli tsitaadist ka välja tuleb.

1.1.3. Ökokriitika mõiste

Kas kirjandusökoloogia või ökokriitika? Neid nimetusi kasutatakse enamasti paralleelselt, kuid ökokriitika paistab olevat laiemas kõlapinnaga. „Kirjandusökoloogia“ (*literary ecology*) kui mõiste⁴ on pärit Joseph W. Meekeri juba varem mainitud raamatust, „ökokriitika“ (*ecocriticism*) aga William Rueckerti samuti ülalmainitud kirjutisest (Glotfelty 1996: xix). Glotfelty ja Frommi koostatud antoloogia pealkirjaski on need kaks nimetust üheskoos. Buell on „ökokriitika“ kohta öelnud, et selle sõna halbadeks külgedeks on see, et „ökokriitika“ kutsub endiselt esile karikatuurse kujutluspildi intellektuaalselt pinnapealsetest puukummardajatest ning see, et „öko“ ei anna enam edasi uurimisalade üha paisuvat heterogeensust (Buell 2005: viii). Ta ise kasutab katusterminina sõnaühendit *environmental criticism*, mille ma tõlkisin eelmise Buelli tsitaadi juures parema puudumisel keskkondlikuks kirjanduskriitikaks (kui nt Tiiu Speek räägib Buellist, siis kasutab ta ikkagi mõistet

³ Eesti keeles võiksid need kõlada umbes nii (kuigi mõnikord piisaks ka lihtsalt eestikeelsetele nimetustele „öko“ ettemõtlemisest, sest inglise keeles paistab see olevat läbiv praktika – minu arvates kõlab see kohati juba naljakalt, st võib muutuda eneseparoodiaks): ökofeminism, süvaökoloogia, ökomarksism, heideggeriaanlik ökofilosoofia jne.

⁴ Sel ajal olid need „mõisted“ nende kahe jaoks kindlasti pigem hüpoteetilised määratlused ja „rusikalöögid pimeduses“ kui selget diskursust tähistavad sõnad – aga kahtlemata oli neil ka soov sellise diskursuse tekkimise järele.

„kirjandusökoloogia“ (Speek 2000: 150)). Õigupoolest on sõna *environmental* tõlkimine üldse raskendatud, sest eestikeelsetest sõnadest „keskkondlik“ või „keskkonna“ läheb kahjuks suuremas osas kaduma tähendusvarjund, millele viitavad nt *environmentalism* (keskkonnakaitsealane liikumine), *environmental disaster* („keskkondlik katastroof“ jääb haardelt väiksemaks ning „looduskatastroof“ viitab rohkem orkaanidele, mudalaviinidele jms kui nt põlema süüdatud puurtornide mustast suitsust tihketele tulelontidele) jne.

Kuna „ökokriitika“ on tõepoolest suupärasem ja selle alla on juba koondunud suurem osa materjali, millest käesolev töö tõukub, siis kasutan minagi pigem sõna „ökokriitika“, kuid jätan endale vabaduse kasutada sünonüümselt ka „kirjandusökoloogiat“. Sõna „kriitika“ negatiivsest tähendusvarjundist ei tohiks tekkida suurt probleemi, sest näiteks *new criticism* on meil ka tõlgitud „uuskriitikaks“. Huvitav on aga fakt, et Tartu Ülikooli Raamatukogu otsingusüsteem ESTER suunab lugeja ökokriitikalt kirjandusökoloogia peale, öeldes, et märksõna „ökokriitika“ ei kasutata selles kataloogis, kasutusel on **kirjandusökoloogia**“ (http://tartu.ester.ee/search*est/d?SEARCH=%C3%B6kokriitika&searchscope=1&SUBMIT=OTSI=). Samas aga ei saa öelda, et eesti keeles kasutatakse valdavalt mõistet „kirjandusökoloogia“, loengutes kõlab ikkagi rohkem „ökokriitika“ ning ehk oleks ka rahvusvahelisi suundumusi arvestades mõistlikum kasutadagi ennekoike viimast.

1.1.4. Ökokriitika Eestis

Ka Eestis pole ökokriitika enam võõras ega uus asi. Võib ju väita, et eesti kirjanduse looduslähedus on kestnud päris pikka aega ning kui vaadata ajajoont nt paralleelselt USAs ja Eestis, siis 1960ndatel polegi pilt niivõrd erinev. 1971. aastaks mõeldi siin looduskaitse peale juba niivõrd tõsiselt, et loodi Eesti esimene rahvuspark – Lahemaa rahvuspark. Fred Jüssi noorusiga jääb 1960ndatesse, ka looduslähedaste luuletajate nagu Jaan Kaplinski ja Paul-Eerik Rummo esimesed loomingulised sammud. Rachel Carsoni „Hääletu kevad“ ilmus eesti keeles 1968. aastal – vaid kuus aastat hiljem tema esmakordsest ilmumisest inglise keeles. Ka eluolulised aspektid aitasid kaasa: „Tollaste loovharitlaste looduselembus, maakodude sisseseadmine oli aga mõnevõrra romantiline vastuhakk linnades valitsevale elunormile.

Looduslik puhtus vastandus teravalt ühiskonnasüsteemi mentaalsele saastatusele [Toomas Haug viitab siin ennekõike tollase võimu survele – *T.V.*]. Otsiti kadumaläinud loomulikkust, eluehedust, *algmisi asju* ..“ (Haug 2010: 112). Rääkimata muidugi Uku Masingu põrandaalusest mõjust⁵. Nii et pinnas on Eestis olnud ökokriitikat soosiv ja eestikeelseid ökokriitikast otseselt lähtuvaid tekste-uurimusi-esseid ilmunud on vahelduva eduga ligi 20 aastat, mis tegelikult ei olegi nii väga vähe. Esimene asjakohane kirje on vast aastast 1996: Tiiu Speegi ülevaatluk tutvustus ökokriitikast ajakirja Akadeemia 11. numbris (Speek 1996). Samal aastal ilmus Glotfelty ja Frommi koostatud kogumik ja Speek tundub olevat seda lugenud, kuigi viitab valesi (kasutades pealkirja „*The Ecocritical Reader*“ (minu rõhutus)) ning koostajate nimesid viites üldse ei maini. Speegi artikkel on üpris traditsiooniline „esimese laine“ ülevaade ökokriitika algusajast ja mõnest põhimõttest. Kodumaisele perspektiivile viitab ta vähe⁶, mis on ka arusaadav, sest see nõuaks juba teistsugust artiklit. Kodumaistele perspektiividele viitab rohkem üks teine varajastest eestikeelsetest ökokriitika tutvustustest, nimelt Kadri Tüüri kirjutis „Kirjandusökoloogia võimalikkusest“ Keele ja Kirjanduse 1997. aasta üheksandas numbris:

Teiseks võimaluseks on päevavalgele tuua tuntud ja tundmatute autorite looduskirjutisi eesmärgiga taotleda nende tunnustamist täisväärtusliku kirjandusena. Seni on ju looduskirjandust liigitatud peamiselt lastekirjanduse või heal juhul ka publitsistika hulka (võtkem näiteks kas või Fred Jüssi lüürilised loodusteemalised miniatuurid või August Mälgu linnujutud, mis ilmunud sarjas „Lastekirjanduse varamust“), ehkki sageli oleks nende lugemine arendav ka täiskasvanuile (Tüür 1997: 629).

Aga üldiselt on seegi pigem esimene linnuke kui juba koju jõudnud kurg. Tuleb ka ära märkida, et Tüür kasutab üsna läbivalt oma kirjutistes nimetust „kirjandusökoloogia“. Võib-olla on selles „süüdi“ Joseph W. Meeker, kellele toetudes on Tüür analüüsinud näiteks Andrus

⁵ Osati saab sellest põhjalikumalt lugeda nt Kersti Undi magistritööst „Käsi kirjad ei põle. Omakirjastuslikud väljaanded diskursiivsete muutuste kandjana nõukogude eesti kirjanduses“ (2005). Kuna käesoleva töö eesmärgiks ei ole kaardistada Masingu „jüngrite“ paiknemist söögilauas, siis pikemalt sellel teemal siinkohal ei peatuta.

⁶ Vaid ühe lausega: „Mõiste *nature* analüüs kutsus selgitama, mil määral eestikeelne *loodus* erineb ingliskeelsest mõistest ning ka seda, millised keelelised, kultuurilised ja siis ka kirjanduslikud sarnasused ja lahknevused on ingliskeelse sõna *environment* ja eesti sõna *keskkond* vahel“ (Speek 1996: 2377-2378).

Kiviräha „Rehepappi“ (vt Tüür 2002). Tüüri magistritöö „Eesti looduskirjandus: määratlus ja klassifikatsioonid“ (2003) on ilmselt ka esimene eestikeelne väitekiri, mille peamiseks tõukejõuks on kirjandusökoloogia.

Kolmandaks nimeks Tiiu Speegi ja Kadri Tüüri kõrval on kahtlemata Timo Maran, kellega ühes Tüür koostas ja toimetas eesti ökokriitika jaoks olulise versta posti „Tekst ja loodus“ (2003). Kogumik kasvas välja Tartu Ülikoolis Tiiu Speegi algatatud ja 1996. aastal toimuma hakanud seminaridest pealkirjaga „Kultuur ja loodus“ (vahepeal „Tekst ja loodus II: Võrgu all“) (Maran, Tüür 2003: 7). Sellesse vaimuruumi võib asetada ka Ene-Reet Sooviku (vt nt Soovik 2002), kuid Sooviku haare on veidi laiem (keskendudes pigem angloameerika kirjandusele ja teooriatele üldisemalt) ning ta ei tegele niivõrd järjepidevalt kirjandusökoloogia „asjaga“ nagu Maran ja Tüür, kes olid näiteks Tartus toimunud rahvusvahelise konverentsi „Framing Nature: Signs, Stories, and Ecologies of Meaning“ (http://www.ut.ee/SOSE/conference/2014_framing_nature/) ühtedeks korraldajateks. Timo Maran on erinevalt Kadri Tüürist aga bioloogi haridusega (bio/öko)semiootik ning sageli läheneb seega ökoloogilisele mõtlemisele teise ja reaalteaduslikuma nurga alt (doktoritöö oli näiteks liikidevahelise mimikri semiootikast (vt Maran 2008)). Mõlemalt on ilmunud (ja ilmuvad tänaseni) mitmeid artikleid ja arvustusi, kus nad kasutavad otse või kaude kirjandusökoloogilist raamistikku – osadel neist peatun põhjalikumalt alapeatükis 1.3. Oluline on siinkohal aga see, et nii Maran kui Tüür on üha rohkem pööranud oma näod semiootika poole – heaks näiteks on hiljutine Marani artikkel „Biosemiootiline kriitika: keskkonna modelleerimine kirjanduses“ (2013), millest tuleb pikemalt juttu alapeatükis 1.3.3. See ei tähenda muidugi, et „meie“ ökokriitika määrav omapära seisnekski semiootilises lähenemises, sest näiteks uuema põlvkonna esindaja Maris Sõrmus läheneb ökokriitikat kasutades ilukirjanduslikele tekstidele küllaltki traditsioonilises vaimus (vt nt Sõrmus jt 2013). Kuid kahtlemata on semiootiline kallak suurema osa sellealase angloameerika suundumustega võrreldes erinev ning rikastav. Kindlasti võib öelda, et Juri Lotmanil ja Tartu–Moskva koolkonnal (kas või biosfääri ja semiosfääri kokkulangevustel) on selles oma selge roll olnud.

1.2. Pinged ökokriitika ja teooria⁷ vahel

Nagu juba mainitud, on ökokriitika hälliks eetilise otsus – see on võrsunud konkreetsest keskkonnakaitsealasest aktivismist. Olgu ökokriitik nii abstraktne kui ta tahab, see alus siiski jääb. Sarnastel alustel on sündinud nt feminism⁸, soouuringud laiemalt, postkolonialism, vähemuskirjanduste uurimine jne, aga tegelikult on ju ka psühhoanalüüsi kasutamine kirjandusuurimuses valikuline, sest sel puhul äratav diskussiooni sageli just „hull“ või psühholoogiliselt kuidagi „deviantne“ kirjandus – või siis tehakse analüüsi käigus „normaalsest“ heietusest üks tungidest ja ihadest tulvil tekst, mis oma õuduseks avastab end ema rindade vahelt või falloose tipust (kui nüüd harrastada vulgaarfreudismi). Ja samas annab iga lähenemine kirjanduse uurimisele midagi juurde – nii mõneski tekstis on falliline struktuur täiesti omal kohal jne. Ökokriitika puhul on aga tervitatav tema aus ülestunnistus oma eetilise päritolu kohta – väga sageli on täiesti varjamatult uurimuste fooniks tahe muuta inimesi teadlikumaks ökoloogilisest kriisist ning kuidagi aidata „maailma paremaks muuta“. See aga ei tähenda, et ökokriitikute hulgas ei võiks olla n-ö registreerivaid teoreetikuid, kes ei tunne ennast niivõrd aktivistidena, vaid pigem huvilistena. Käesoleva töö autor liigitaks ennast samuti just pigem sinna registreerivate teoreetikute hulka, kuid tunnistab üles, et ka tema südamel on loodus.

Ei saa üle ega ümber Glotfelty ökokriitika määratlusest. Ta ütleb, et kõige lihtsamal tähenduses on ökokriitika kirjanduse ja füüsilise keskkonna (*physical environment*) vahelise suhte uurimine (Glotfelty 1996: xviii). Kuid tema edasisest jutust koorub välja, et see ei tähenda ikkagi igasugust füüsilist keskkonda, vaid – nagu eelmises alapeatükis ka põgusalt sai arutletud – ikkagi on valitud sõna *environment* puhul tähendusvarjund, mis viitab keskkonnakaitsele (*environmentalism*). Kuigi nüüdseks on tekkinud ka linnakeskkonnale pühendunud ökokriitika (*urban ecocriticism*), siis tähendab see esiteks enamasti ikkagi mingit

⁷ Käesoleva alapeatüki eesmärgiks ei ole määratleda, mida siis ikkagi „teooria“ tähendab – pigem on üritatud vaadelda neid aspekte, mida ökokriitikasiseselt nähakse kui ökokriitika ja teooria vastandumistena.

⁸ Glotfelty kusjuures võrdleb ökokriitikat päris otseselt feminismiga – ta isegi võtab feminismist eeskujuna ökokriitika n-ö esimese, teise ja kolmanda etapi olemuse visandamiselt (vt Glotfelty 1996: xxii–xxiv).

lähtepunkti, mille olemuseks on teatud laadi võitluslikkus, *environmentalism* – reostus, kliimasoojenemine, õigus puhtale veele, õhule, või siis üldiselt looduse kui konstruktsiooni õõnestamine ja looduse kui looduse esiletõstmine (vt nt Oppermann 2006: 105). Mida iganes see loodus siis ka kellegi jaoks ei tähenda⁹. Teiseks on oluline inimkesksuse ehk antropotsentrismi õõnestamine – kui Glotfelty räägib kirjanduse ja keskkonna suhte uurimisest, siis siin tahetakse ikkagi rõhutada, et inimene pole kirjandusteoses ainutähtis ega asu ülimuslikul positsioonil. Ka Tüür on sarnast väljendanud: „... kirjandusökoloogia .. keskseks ideeks on, et kogu meid ümbritsev maailm on keerukas suhete võrgustik, kusjuures inimeseks olemine on vaid üks ja sugugi mitte peamine osa sellest. Muidugi nõuab selline lähenemisviis inimese ülimuslikkuse idee mahasalgamist, ent ometigi oleks seda ju aeg-ajalt huvitav, kui mitte kasulikki teha“ (Tüür 1997: 629).

1.2.1. Kuidas ja mida ökokriitik loeb?

Seni on eksisteerinud põhimõtteliselt neli võimalikku ökokriitilist lugemis- ja uurimisviisi (kasutatud on nii Michael J. McDowell kui Kadri Tüüri kokkuvõtet Glotfelty määratlustest (vastavalt siis McDowell 1996: 383; Tüür 1997: 628–629)):

- 1) kuidas on kujutatud loodust kanoonilistes teostes (ökokriitiline ülelugemine);
- 2) ökokriitilise kaanoni loomine, kehtestamine: tunnustada ja tuua esile tuntud või tundmatute autorite *loodustekste*;
- 3) sünteesiv, ümber lükkav teorialoome: olemasolevate (kirjandus)teooriate ökoloogiast, keskkondlikkusest lähtuva teadmisega läbivalgustamine, ka kritiseerimine;
- 4) Kirjanduse vaatlemine eelnevas punktis saavutatud sünteesi valguses ehk teooria rakendamine praktikas.

⁹ Kuna looduse ja inimese vastanduse põhjalikum läbi arutamine väärrib omaette uurimistööd, siis ei pääse ka käesolev töö lihtsustustest ja eeldamistest. Kuigi loodussuhe (vt alapeatükki 1.3.) on üheks aluseks, millelt Masingu „Mälestusi taimedest“ vaatan, siis tegelikult võib juba ennatlikult öelda, et taimi võtan ma kui teisi organisme, kes käituvad tekstis aktantidena või toimijatena (vt alapeatükki 1.3.). Nii tähendab loodussuhe siinkohal suhestumist kahe looduse osa vahel – st inimene *ja* taim, mitte inimene *vs* taim.

Kindlasti võivad need dominandid kirjutistes esineda samaaegselt, neid ei anna täielikult üksteisest eraldada. Võib öelda, et „varajaste“ ökokriitikute hulgas leidub rohkem kirjutisi, milles domineerivad kaks esimest punkti. Esimene on tekkinud rohkem küsimusest nagu „miks pole keegi Jane Austeni romaane uurides vaadelnud põhjalikumalt keskkonnakujutamist?“ Teine küsimus on sarnane: „miks pole keegi rääkinud sellisest huvitavast looduskirjanikust nagu Rick Bass?“ Sellised hüüatused on jällegi otseses seoses ökokriitika aktivistliku poolega – uurijatele on jäänud mulje, et nendest vaikimisega on teatud headele nähtustele liiga tehtud. Kahtlemata ei ole vale väita, et kõik neli punkti on väga sarnased feministliku kirjanduskriitika lähtepunktidega. Tegemist on hääleõiguse väljavõitlemisega.

See võitluslikkus kajastub poleemilisel moel ka teorias endas. Nimelt võrsus ökokriitika oma algusaegadel mingist pettumusest või vastupanust tollal valitsenud (kirjandus)teooriate suhtes (Parham 2008: 25), eriti mis puutub igasugustesse keelepõhisesse konstruktsioonidesse – loodus ei ole ainult keeleline ega sotsiaalne konstrukt, vaid ta on ka tegelikult olemas ning ökokriitik usub, et seda on võimalik otseselt representeerida, sellele on võimalik otseselt osutada kui asjale iseeneses (vt nt Barry 2009: 243). Selline väide muudab muidugi teiste alade teoreetikud äärmiselt ettevaatlikuks, ka osad ökokriitikud, sest sellest tulenev järeldus kaldub eelistama kirjandussuunana realismi (nii nagu seda teevad Glen A. Love ja Lawrence Buell, kuigi viimane veidi leebemal kujul) ning võib mimeesi (*mimesis*) kui sellist liigselt lihtsustada, jättes kõrvale probleemi, et igasugune kirjutis (või pigem kirjeldus) on mingil moel vahendatud – ideoloogiliselt, poeetiliselt jne, kas või läbi autori eluolu. Minagi usun, et loodust on võimalik otseselt kujutada, sest muidu ei tunneks keegi seda kujutust ära,¹⁰ aga kahtlemata on see ikkagi põimunud mingite vahendatuse astmetega. Otseselt dokumentaalse looduskirjanduse või -proosa (*nature writing*) puhul võib see realismi ja mimeesi küsimus olla asjakohane, aga kui tegemist on ilukirjandusliku teosega, siis tuleb alati arvestada sellega, et looduskujutused võivad täita teatud poeetilist funktsiooni – nii nagu tegelikult igasugune poeetiline kujutus.

¹⁰ Kui lugeja ei tunne vähimalgi määral kirjelduses edasi antud keskkonda, kas siis üldse saab seda tundmatute sõnade jada enam kirjeldusena võtta?

1.2.2. Teooriavastatus ja -vaegus

See võitluslikkus on tõstatanud palju probleeme ka ökokriitikute eneste seas. Teadlased nagu Dana Phillips ja Michael P. Cohen on teravalt rünnanud ökokriitika „teooriavastast“. Dana Phillips on öelnud:

Liiga mitmetele ökokriitikutele meeldib võtta sisse võltsnaiivne poos ja selles poosis olles armastavad nad muuhulgas väita, et keskkondlikku kirjandust (ja kunsti) ei tohiks üldse lugeda (või vaadata, või uurida) selle sõna kriitilises tähenduses. Selle asemel ütlevad nad, et neid peaks sisse imama, vastu võtma ja siis kuulutama uuesti nende keskkonnasõbralikke, ökokeskseid väärtusi lihtsalt seetõttu, et see on ilmselgelt *õige asi, mida teha*¹¹ (Phillips 2008: 39).

Cohen on aga rünnanud otseselt ASLEt ja USA ökokriitikute konverentse-kogunemisi ja öelnud, et kuigi kokkuhoidev, kommuunilaadne tunne ökokriitikute seas on positiivne, siis võib-olla võiks lõkkeäärsete folgiõhtute asemel tegeleda hoopiski mingi kindlama meetodika välja töötamisega (Cohen 2004: 14). Serpil Oppermann on vaadelnud, kuidas vanema põlvkonna ökokriitikute teooriavastatus on ulatunud ka postmodernistliku teooria põlguseni ning kuidas tegelikult on lihtsalt postmodernismist valesti aru saadud või seda naiivselt lihtsustatud võrdsustades postmodernismi mingi poststrukuralismi „kolliga“, mis ökokriitikute arvates lõikab looduse ja reaalsuse kirjandusest välja ning jätab alles vaid eputavad paradoksid (Oppermann 2006: 113). Kahtlemata on poststrukuralismil ja postmodernismil reaalsuse ja objektiivsusega omad probleemid, aga niivõrd lihtne see ka ei ole. Pigem väärtustab postmodernism teatud risoomsust ja paljusust, tõlgendusvõimaluste rohkest ning, Oppermanni mõtet edasi sõnastades, miks ei võiks siis tänase päeva ökokriitikat näha risoomsena, paljususlikuna, kus puudub otsene keskpunkt ja uurimusi leidub seinast seinani.

Ähmast ja avatud paljususlikkust on peetud ka miinuseks, sest ökokriitika pole endiselt suutnud välja töötada mingit selgemat meetodikat (Oppermann 2006: 107), millega saaks

¹¹ „Too many ecocritics are fond of assuming the posture of the faux naïf, and while standing in that posture like to suggest, among other things, that environmental literature (and art) ought not to be read (or viewed or audited) in the critical sense of the term. Instead, they go on to say, one ought to absorb, accept, and then promulgate anew its earth-friendly, ecocentric values simply because that is manifestly *the right thing to do*.“

kriitiliselt suhestuda. Ähmasus ei aita dialoogi tekkimisele kaasa. Terry Gifford on öelnud nii: „Võib-olla annab – selle kümne aasta jooksul alates esimesest ASLE konverentsist Fort Collinsis aastal 1995 – metodoloogia puudumine põhjuse mitte pidada jõulist sisemist debatti. Seni pole olnud mingeid põhistavaid teoreetilisi tõekspidamisi, mille vastu saaks mässata“¹² (Gifford 2008: 15). Ka Buell on nentunud, et ökokriitika ei ole veel suutnud pakkuda sellist paradigmat muutvat lähenemist ja meetodit nagu näiteks Edward Said oma „Orientalismiga“ postkolonialismi alal (Buell 2005: 11). Seda ütles Buell aastal 2005, aga mul on endiselt tunne, et mingitest algustest (kas või Wendy Wheeleri katse siduda ökokriitikat konkreetsemalt biosemiootikaga (vt Wheeler 2008)) hoolimata on see soovitud paradigmapuu muutus veel tulemata. Nii on küll näiteks Laura Dassow Walls rõhutanud reaal- ja humanitaarteaduste sünteesi vajalikkust, kuid vähe sellest, et ta ise selleni ei jõua, lihtsustab ta nii reaalteadusi kui humanitaarteadusi, väites, et esimeses puudub ambivalentsus¹³ ning teine põhineb rohkem tundmustel (vt Walls 2007). Ja ometigi pärineb üks kuulsaim ambivalentsuse näide kvantfüüsikast – Schrödingeri kassi juhtum, kus kastis peituv kass on vaatleja positsioonist olenevalt samal ajal nii elus kui surnud. Erinevalt Wallsist on näiteks Hannes Bergthaller otseselt püüdnud siduda ökokriitikat ja Niklas Luhmanni sotsiaalsete süsteemide teooriat (Bergthaller 2011), millel on seosed küberneetikaga, ning jõuab umbes sellise järelduseni, et igasugustel tõlgendustel on omad pimedad kohad ja teoreetikud peaksid neid enesele tunnistama... Kahjuks kipubki sageli olema nii, et ökokriitik näitab küll põnevaid interdistsiplinaarseid seoseid (eriti humanitaar- ja reaalteaduste kokkupuutepunktides), kuid ei jõua selleni, et pakkuda kirjandusteooriale enesele midagi uut. Sageli väljendatakse samu mõtteid lihtsalt erinevate mõistetega.

Niisiis võib öelda, et ökokriitika tahab kirjandusteadust lähendada ökoloogilistele tõekspidamistele ning väärtustada nii loodust kirjanduses kui ka kirjandust looduses. Ökokriitik loeb looduskirjandust ning (vähemalt) püüab lugeda kõiki ilukirjanduslikke tekste

¹² „Perhaps the absence of a methodology provides the reason for a lack of radical internal debate in the decade since the first Association for the Study of Literature and Environment (ASLE) conference at Fort Collins in 1995. There have been no fundamental theoretical tenets or essential ecocritical practice against which to rebel.“

¹³ Sellisest ohtlikust romantistlikust nägemusest on pikemalt kirjutanud näiteks Timothy Morton (vt Morton 2005).

loodusest (ja keskkonnast laiemalt) lähtuvalt. Näiteks Robert Kern on rõhutanud kanooniliste tekstide (mida on harjutud lugema mingitest teistest teoreetilistest lähtepunktidest) puhul „vastukarva lugemise“ (*reading against the grain*) olulisust (Kern 2000: 18), mis küll eirab meelega kõige ilmsemaid tõlgendusvõimalusi, kuid see-eest aitab rikastada seda tõlgendusvõimaluste ammendamatu. Kern nopib meelega Jane Austeni romaanist „Uhkus ja eelarvamus“ välja need vähesed looduskeskkonna kirjeldused ning loeb neid üksipulgi lähedalt, tehes sealjuures järeldusi teose kaasajal valitsenud looduse ja inimese vahekorra (nt Kern 2000: 15). Sellisel juhul peab aga olema ettevaatlik ja tuleb arvestada ajaloolise kontekstiga, et uurija-tõlgendaja ei hakkaks maha tegema mingisuguseid tollase aja inimese tõekspidamisi looduse kohta, kui sellel ajal olid loodusest hoopis muud teadmised.

Teiseks üritab interdistsiplinaarsusele püüdev ökokriitik tuua midagi uut kirjandusuurimisse, mis lähtuks ökoloogilisest teadmisest (eriti on nägu pööratud ökoloogilise kriisi¹⁴ poole) – see tähendab põhjanevat sünteesivõimet. Selle poole püüeldakse (täpsemalt mõnest võimalusest järgmises alapeatükis), kuid seni on olnud mõnede kriitikute väitel suuri raskusi selgema meetodika välja arendamisega. On positiivne, et selline olukord on avatud uutele katsetele leida võimalusi sünteesiks. Ka käesolev töö on võtnud vastu selle väljakutse (vt alapeatükk 1.4.).

Kui nüüd pöörduda tagasi alapeatüki 1.1. päris alguses esitatud küsimuse juurde – milleks valida ökokriitika –, siis võiks eelneva jutu valguses välja tuua selliseid põhjuseid: 1) looduse teema kirjanduses on samaväärne kõigi teiste temadega kirjanduses ning seetõttu on tal hääleõigus; 2) kirjandus (ja kultuur laiemalt) ei ole oma keskkonnast eraldatud ning igasugune keskkonnauurimus võib tuua kirjandusuurimisse uusi ja terviklikust taotlemaid perspektiive; 3) nende perspektiivide lahtiharutamine (ja sünteesimine) võib rikastada ka loodusnägemust üldisemalt (nii jõuame ringiga tagasi loodusteadustesse). Ja seda kõike ökokriitika

¹⁴ Kummalisel kombel võtavad enamik ökokriitikuid „ökoloogilist kriisi“ kuidagi enesestmõistetavalt ning ei peatu pikemalt konkreetsetel probleemidel, mis sellega kaasnevad. Kas või dilemmad igapäevaste otsuste taga – näiteks kustkohast tuleb toidulauale liha, aga ka taimetoitlasele tomat talvel, kui elatakse parasvöötmelises kliimas. Kas Hispaanias Almeria lähistel asuv väikse linna suurune tomatiistandus on „ökoloogiliselt mõistlikum“ kui kahekorruseline sigala Saaremaal? Isegi kliimasoojenemise vastu võitlemine pole must-valge – see on pidev laveerimine ambivalentsete valikute vahel.

teoriavaeguse kiuste. Konkreetselt siinse töö puhul on põhjenduseks ka see, et Masingu raamatut „Mälestusi taimedest“ võib küll liigitada loodustekstide hulka (ilmselge viide sellele on muidugi pealkirjas ja teemas endas), kuid selles esineb ka teatud poeetilisi aspekte, mille uurimine võib aidata vaadata Masingu loomingut üldisemalt – niisiis üritan ökokriitilist lähenemist nihutada rohkem ilukirjanduse poole tagasi.

1.3. Püüdlused selgema metoodika suunas

Õnneks ei pea väga kaugelt otsima, et leida ökokriitilisi püüdlusi selgema metoodika välja kujundamiseks. Ja õnneks on need suuremas osas võrsunud kodumaise kultuuriruumi iseärasustest – seda paslikum on neile siinkohal toetuda kui võib-olla mõnele ookeanitagusele analüüsile. Kuigi üks maakeelse ökokriitika juured on samuti angloameerika kultuuriruumis. Nagu juba öeldud, on Kadri Tüür ja Timo Maran pööranud oma näod semiootika poole ning püüdnud kombineerida seda ökokriitikaga. Alljärgnevalt mõned tulemused selles vallas.

1.3.1. Loodustekst

Mis on looduskirjandus? Alustan mõistest „loodustekst“, mille üle arutleb Maran ajakirja *Acta Semiotica Estica* IV numbril artiklis „Ökosemiootilise analüüsi perspektiivid: loodusteksti mõiste“ (2007). Loodusteksti mõiste on kujunenud ökosemiootika ja ökokriitika kokkupuutepunktis. Kõige laiemalt on ökosemiootika distsipliin, mis vaatleb kultuuri ja looduse suhestumist ja suhestamist semiootilises ja ökoloogilises valguses. Maran toob Winfried Nöthi töödele toetudes välja, et ökosemiootikale on üldiselt lähenetud kahest küljest: 1) kultuuriteoreetiline, strukturalistlik lähenemine (Lévi-Strauss, Lotman, Eco, Greimas), mis vaatleb loodust kultuurilisest lähtekohast; 2) üldsemiootiline lähenemine (Peirce, Morris, Sebeok), mis on rohkem avatud looduse enda semiootilistele protsessidele (zoosemiootika, biosemiootika) (Maran 2007: 52). See aga tähendab, et mõlema puhul jääb sisse n-ö auk. Kultuuriline lähenemine ei arvesta sageli teiste organismide oma agentsusega semiootilises protsessis (loodus on objekti staatuses) ja teise lähenemise puhul jääb inimese kui

kultuuripõhise elusolendi spetsiifika keerukus pinnapealseks – seetõttu on Marani meelest oluline leida nende kahe vahel tasakaal: „Sääraselt mõistetud ökosemiootika rolliks oleks looduse ja kultuuri suhetele keskendudes erinevate märgisüsteemide ja semiootiliste struktuuritasandite sildamine, vahendamine ja tõlkimine; seejuures nii märgates ja eksplitseerides kategoriseerituse, tekstuaalsuse ja tähenduslikkuse võimalusi eluslooduses kui ka esile tuues inimkultuuris ja tekstides leiduvaid looduspäraseid, loomalikke ja mitteverbaalseid aspekte“ (Maran 2007: 57). Kui mõelda eelmise alapeatüki peale, siis siit kumab taas läbi looduse hääleõiguse küsimus – õieti ei olegi see enam küsimus, vähemalt mitte öko- ega biosemiootika jaoks, sest märgiprotsessid ja kommunikatsioon on eluslooduses ilmselgelt olemas.

Niisiis teeb Maran loogilise järelduse: kui arvestada, et erinevatel elusolenditel on olemas teatud semiootiline aktiivsus ning kui sellest tuleneb ka nende võime otseselt mõjutada kultuuri ja selles (mitte ainult objektina) kohal olla, siis tuleb loodusteksti vaadelda kui teksti, milles osaleb peale teksti, autori ja lugeja ka loodus ise. Selleks on aga Marani silmis vaja laiendada teksti mõistet ning siinkohal kasutab ta Tartu–Moskva koolkonna abi (ilmselt on ka Roland Barthes'il siin teatud mõju (vt Maran 2007: 62)):

Juri Lotman ja tema kolleegid on mõistnud tekstiksolemist väga ambivalentset ja avaralt, määratledes seda mitte kirjutatuse või lineaarse struktuuri alusel, vaid pigem toimimise ja funktsiooni põhjal kultuuris. [---] Selline vaade võimaldab tekstidena käsitleda ka rahvariideid, muusikateoseid ja maale, eeldusel, et neid kultuuris kasutatakse, mõistetakse ja väärtustatakse. Ka osa looduskeskkonnast võib toimida tekstina juhul, kui vaadeldavas kultuuris on olemas praktika interakteeruda looduse struktuuridega viisil, et need muutuvad kultuuris tähendusrikkaks. (Maran 2007: 60-61)

Maran nimetab seda „tekstuaalseks looduskeskkonnaks“, mis on ka loodusteksti üks neljast tasandist: 1) tekstuaalne looduskeskkond, 2) kirjutatud tekst, 3) teksti autor, 4) lugeja (Maran 2007: 59). Võib väita, et kõik need osapooled on omavahel täiendavas suhtes ning mimeesi probleem seega pole enam esiplaanil. Tähtsam on nüüd küsimus, mida annavad kõik need neli aspekti tähendusloomele juurde. Siin on aga oht, et loodusteksti mõiste võib määratult laieneda, sest nii võib ka väljamõeldud maailmu (iseasi, kuivõrd „välja mõeldud“ maailmad

üldse olla saavad) võtta kui mingi tekstuaalse looduskeskkonna nägemusena: nt Tolkien'i fantaasiateose „Sõrmuste isand“ mäed ja orud on mõeldud samuti mägede ja orgudena – miks ei võiks siis lugeja neid mägesid ja orgusid ette kujutada lähtudes oma teadmisest mägede ja orgude olemuse kohta? Nii on ka „Sõrmuste isandaga“ seotud alati mingi konkreetne maastik, maastike konglomeraadid või vahendatud ettekujutus nendest maastikest (lugejale tähenduslik tekstuaalne looduskeskkond). Maran aga mõtleb loodusteksti all ikkagi sellist teksti, millest on aru saada, millise tegelikkuses olemas oleva keskkonnaga on tegemist (olulised on seega kohanimed, kuupäevad, autori vahetu ümbruse kirjeldus jne) – nii palju, et erinevatel intensiivsustastmetel võivad mõned loodustekstid täiesti mõistetamatuks jääda, kui lugeja pole ise kirjeldatavas kohas olnud (Maran 2007: 59). Võib öelda, et Masingu loodustekstis „Mälestusi taimedest“ on tekstuaalne looduskeskkond küll sageli lokaalselt määratud – Raikküla, koduaed, toalilled, Tartu-lähedased kullerkupupaigad jne jne –, kuid üldiselt käivad need käsikäes kohati laialivalguvate tähelepanekutega erinevate mälestuste, inimeste jms kohta, mis venitavad tekstuaalse looduskeskkonna konkreetsusest välja rohkem ebamäärasema isikliku mõtteelu valdkonda. Teine ja kolmas punkt (kirjutatud tekst ja autor) on sageli olulisemad kui ülejäänud kaks (tekstuaalne keskkond ja lugeja). Kuid sellest mõnevõrra lähemalt alapeatükis 2.3.

Lõpuks toob Maran välja kolm suunda, kuidas uurija võib loodusteksti mõistest lähtuvalt looduskirjandusele ökosemiootiliselt läheneda: 1) looduspäraste aspektide vaatlemine selles tekstis ehk tähelepanu suunamine inimkultuurist sõltumatutele struktuuridele – see eeldab kas või erinevate liikide või organismide vahelise suhestatuse jälgimist (uurija on vahetult kirjeldatavas keskkonnas – ka lugeja võiks olla); 2) tähele panna, millistele loodusnähtustele omistatakse tähenduslikkus, tähendus ja tekstuaalsus (küsimuseks: mida autor väärtustab?); 3) kuidas tekstis olev kujutus vastab kujutatavale keskkonnale (nt täpsed ruumilised ja ajalised viited mingi teekonna kirjeldamisel jne) (Maran 2007: 66–67). Lisaks sellele peab Maran oluliseks ka zoosemiootilist modelleerimist, mis tähendab lühidalt öelduna teksti autori kehalist tajukogemust oma vahetust keskkonnast (Maran 2007: 67).

1.3.2. Looduskirjandus

Loodustekstid moodustavad looduskirjanduse.¹⁵ Kõige selgepiirilise ja kompaktsema ülevaate looduskirjanduse (*nature writing*) žanrilisest määratlusest saab ilmselt Kadri Tüüri artiklist „Looduskirjanduse määratlus“, mis ilmus samuti juba ülalmainitud *Acta Semiotica Estica* IV numbris (avaramalt sel teemal Tüüri magistritöös (vt Tüür 2003)). Artikli eesmärgiks on eelkõige eesti tekstide näitel määratleda looduskirjanduse vormilisi omadusi, kuid artikli alguses toob Tüür välja ka seniseid sisumääratlusi: „Ökokriitika kirjandusteaduslikku uurimisvalda esindavates uurimustes on mõistet ‘looduskirjandus’ kasutatud enamasti niisuguste tekstide kohta, mis on kirjutatud esseistlikus proosavormis, sisaldavad loodusteaduslikku informatsiooni ning teksti autori kui kodaniku eetilisi tõekspidamisi meid ümbritseva looduskeskkonna suhtes“ (Tüür 2007: 73). Lääne, täpsemalt USA ökokriitikute nägemuses on looduskirjandusel peale esseelikkuse ja teatud teaduslikkuse veel ka hingeline või spirituaalne aspekt ning see on tingitud osalt USAle omasest suhtumisest „metsikusse loodusesse“ ehk *wilderness*’i, mis oma puhtuse ja puutumatusena peaks esile kutsuma ülevamaid tundeid (Tüür 2007: 74–76). Eesti looduskirjanduse üheks erinevuseks USA looduskirjandusega võrreldes ongi siinkohal *wilderness*’i kui sellise vähesus – ühes teises kirjutises ütleb Tüür nõnda: „Metsik loodus ameerika tähenduses, valge inimese poolt muutmata jäänud maatükid, kus pole teid ja kus inimene ei ole osa ökosüsteemist, on Eestimaal rohkem teoreetiline kui tegelikkuses „tõupuhtal kujul“ olemas olev fenomen. Inimeste seos asustamata maa-aladega on siin tunduvalt teistsugune. Näiteks kohalikule inimesele ei ole soo kaugeltki mitte midagi salapäraselt, dramaatiliselt suletud“ (Tüür 2000: 174). Niisiis väljenduvad eesti looduskirjaniku hingelised ja filosoofilised tõekspidamised enamasti teistsugusel kujul. Tähtis on siinkohal, et see kõik viitab autori olulisusele – on enamasti alati *keegi*, kes räägib enda kogemusest (tuntuim siinmail ilmselt Fred Jüssi) (Tüür 2007: 76–77).

¹⁵ Ei Maran ega Tüür pole seda oma kirjutistes (veel) otseselt niiviisi sõnastanud, kuid nad ristviitavad teineteise töödele sellisel moel, mis võimaldab nii väita.

Püüdes looduskirjandust vormiliselt ja žanriliselt määratleda, joonistab Tüür dünaamilise mudeli, mis põhineb kolmel kontsentril, mis omakorda põhinevad kolmel tunnusel. Nendeks looduskirjanduse tunnusteks on: 1) teaduslik täpsus; 2) esteetiline elamus loodusest, mis on esitatud ilukirjanduslikult; 3) pragmaatiline pool ehk teksti funktsiooniks on lugejas äratada huvi looduse vastu ja teda ka sinna juhatada (Tüür 2007: 87). Sellest joonistuvad välja kolm kontsentrit, mis on omavahel dünaamilises suhtes ehk üks aspekt võib domineerida teiste üle ja vastupidi: 1) teaduskirjandus, 2) ilukirjandus, 3) tarbekirjandus (Tüür 2007: 91). Looduskirjandus kui žanr tekib nende kolme ala kokkupuutepunktides, loomulikult arvesse võttes, et teksti teemaks on ikkagi loodus, sest kui võtta see viimane ära, siis võib vabalt näiteks populaarteadusliku astrofüüsikaalase teksti, milles autori kohalolev hääl kasutab poeetilisi kujundeid, samuti panna sinna kolme ala kokkupuutepunkti. Sisu- ja žanritunnused on looduskirjanduse puhul lahutamatud – loodus on see, mis viib asjad kokku. Dünaamilisust aktiveerivad ka kõigi kolme erinevused üksteisest: teaduskirjandus on reglementeeritum ja objektiivsem looduskirjandusest (isiklikkus on taandatud); ilukirjandus on looduskirjandusest poeetilisem ning ei nõua lugejalt niivõrd palju tekstis olevate looduskogemuste jagamist; tarbekirjandus on aga looduskirjandusest praktilisema suunitlusega ning info esitamine on seal olulisem kui jutustamine (see tingib ka selle, et autor pole tarbeteksti puhul enamasti nii tähtsal positsioonil) (Tüür 2007: 91–92). Kuidas selle määratluse rakendamine konkreetse teksti peal välja näeb, võib lugeda Tüüri ja Triin Reitalu koostöös valminud artiklist pealkirjaga „Botanical nature writing: an ecocritical analysis“, kus nad vaatlevad Haide-Ene Rebassoo raamatut „Botaanilisi kilde 17 Hiiumaa suvest“ (vt Tüür, Reitalu 2012). Seal lahutavadki nad Rebassoo teksti teadusliku täpsusega kolmeks ning jälgivad, kuidas on esindatud selles nii teaduskirjanduslikkus, ilukirjanduslikkus kui tarbekirjanduslikkus. See näitab, et looduskirjanduse dünaamiline mudel on uurimismeetodina praktikas täiesti võimalik ja seetõttu on seda ka siinses töös kasutatud. Tekstis „Mälestusi taimedest“ esinevad samuti kõik kolm aspekti sellest mudelist: teaduskirjanduslikkus ja ilukirjanduslikkus ehk kõige rohkem. Sellest lähemalt alapeatükis 2.2.

1.3.3. Keskkonna modelleerimine kirjanduses

Kui minna tagasi loodusteksti mõiste juurde, siis võib öelda, et loodustekst küsib „mida see tekst teeb?“ ja looduskirjandus küsib pigem „missugune see kirjandus on?“. Järgmisena tuleks küsida: kuidas see tekst sünnib? Ühele võimalikule vastusele on viidanud taas Timo Maran, seekord artiklis „Biosemiootiline kriitika: keskkonna modelleerimine kirjanduses“, mis on ilmunud 2013. aasta Akadeemia viiendas numbris.¹⁶ Kuigi Maran võtab nüüd ökossemiootika asemel abiks biosemiootika, siis mingid põhipunktid on jäänud samaks, näiteks erinevatel elusolenditel ja loodusjõududel on tekstis oma osa ning tekst või tekstuaalsus ise on avaram nähtus (kaasab looduskeskkonda) (Maran 2013: 826). Kuid seekord haarab Timo Maran pilti veelgi laiemalt: „[Ö]kokriitikat [ei tuleks] näha kui kitsalt kirjanduse ühele eriaspektile – keskkonna esitamisele – keskenduvat teooriasuunda ega ka ühte kriitikaliiki feministliku, postkoloniaalse, sotsiaalse jt kriitika reas, vaid pigem kirjanduse uurimist selle erinevates traditsioonides, millele lisanduks tähelepanelikkus keskkondliku aspekti suhtes“ (Maran 2013: 827). Selline järeldus tuleneb väitest, et kui kirjandusteooria on tavaliselt kontekstuaalne,¹⁷ siis ökokriitika on või võiks olla metakontekstuaalne (Maran 2013: 826) – selle all on arusaam, et loodus on kontekstiks kultuurile. Oluline on siinkohal inimese ja tema loodud kirjanduse puhul keskkonnasuhe ehk loodussuhe, mida Maran defineerib kui „inimese ja keskkonna vahelistest tajudest, tõlgendustest, mõjudest ja tegevusest moodustuvat kogumit“ (Maran 2013: 828, autori joonealune märkus).

Kirjandusteos modelleerib loodussuhet ning semiootikast lähtuvalt võib keskkonna ja kirjandusteose vahel eristada kolme suhetüüpi: 1) motivatsiooniline, mille väljenduseks on

¹⁶ Tõuke selliseks lähenemisest on andnud Maranile ilmselt Wendy Wheeler, kes on ökokriitikas lehitanud biosemiootika lippu nt artikliga “Postscript on Biosemiotics: Reading Beyond Words – and Ecocriticism”: „Not only may we be able to see (uncontentiously) that literary forms build in culturally evolutionary ways akin to the development and spread of languages themselves, but also we may consider that the ways in which literary forms work reflects both that development, and also the layered development of human semiosis itself“ (Wheeler 2008: 148).

¹⁷ Kirjandusteooria on kahtlemata kontekstuaalne, aga implitsiitselt väita, et kirjandusteooria ei ole metakontekstuaalne on siiski ennatlik, eriti mis puutub keeleküsimumustesse – on alati keegi, kes *kõneleb* kontekstist.

ikoonilised ja indeksiaalsed märgid (nt onomatopöa ja deiksis); 2) representatsiooniline, mille puhul esitatakse tekstis keskkonda; 3) komplementaarne, mille puhul pole tekstis kogu enda tõlgendamiseks vajalikku teavet ning eeldab lugejalt keskkonna tundmist (Maran 2013: 830–831). Viimase puhul võib vaielda, et milline tekst siis poleks komplementaarne, kuid eks Maran ilmselt ei näe samuti seda nõnda, et kõik suhtetüübid oleks justkui teineteisest eraldatud –, nii nagu Tüüri looduskirjanduse kolmikjaotuse puhul on ka need suhtetüübid ühes tervikus koos olemas. Küll aga saaks siia lisada ka neljanda suhtetüübi: esteetilise, või lausa poeetilise. Motivatsiooniline, representatsiooniline ega komplementaarne aspekt ei seleta veel looduskirjanduse poeetilist (ehk siis Tüüri järgi ilukirjanduslikku) külge. Semiootiliselt võiks see kujutada endast sümboltasandit – on nt kasutatud metafoore, mis kasutavad küll vahetut looduskeskkonda motivatsiooniliselt, kuid lõpuks esindavad midagi muud, kas või „suuremat pilti“ ja isiklike tõekspidamisi. Nii pole näiteks Masingu tekstis taimedel ainult reaalsust representeeriv ega seda komplementeeriv funktsioon, vaid taimed representeerivad sageli ka mingeid ideid, sümboleid millelegi muule – nt sinilill kui „edev pisike plika“ ja kõik sellega kaasnev (vt Masing 1996: 91). Poeetilise suhtetüübi alla võiks kuuluda ka personifitseerimine, millest tuleb põhjalikumalt juttu järgmises alapeatükis.

Modelleerimistasandid jaotuvad omakorda kolmeks: 1) zoosemiootiline modelleerimine, mis põhineb inimese bioloogilisel ülesehitusel, meeleeelundite ja närvisüsteemi võimalustel ning „kasutab inimese omailma korrapärasid tajude ja tegevuste seostamiseks“ (Maran 2013: 836); 2) keeleline modelleerimine, mis kasutab keelt nähtuste ja objektide tuvastamiseks ning informatsiooni edastamiseks; 3) kunstiline modelleerimine, mis kasutab selle informatsiooni edastamiseks erinevaid poeetilisi vahendeid (Maran 2013: 836–837). Esimese puhul võib tuua näiteks kirjeldusi lõhnadest, märgusest, kehalisest valust ja muust sensoorsest ning puhtfüüsiliselt inimlikust-loomalikust; teise puhul (just loodusteksti silmas pidades) on näiteks tekstides klassifitseerivat teavet liikidest keskkonnas, loodusnähtuste nimetused jms; kolmanda puhul aga metafoorsus jne. Niisiis sarnaneb keeleline modelleerimine Maranil teaduskirjanduslikkusega Tüüril ning kunstiline modelleerimine sarnaneb väljakäidud ideega neljandast suhtelaadist – poeetilisest loodussuhte tüübist. Zoosemiootiline modelleerimine on kahtlemata üks oluline (biosemiootilise kallakuga) lisandus sellesse nimekirja, sest see ei osuta

mitte ainult mingitele afektiivsetele aspektidele kirjanduses, vaid vihjab ka autori liigilisele iseärasusele – kui kirjandusteaduses räägitakse nt valust või lõhnadest vms, siis sageli ei tule mängu autori bioloogiline keha, veel vähem siis närvisüsteem (vaimuelu on tõepoolest olemas, aga nii on ka sünapsid ajus). Küll aga avaneb siit paradoks: zoosemiootiline modelleerimine tekstis on alati (vähemalt) keelelise modelleerimise poolt vahendatud. Küllap vilguvad siin kaks tasandit koos: tajutav on reaalne ja seda on võimalik tekstis representeerida, kuid teisalt tuleb arvestada ka sellega, et representatsioon ei ole *täielikult* veel see tajutud reaalsus. Kahtlemata on siin selgelt eraldatavate kategooriate asemel mõistlikum rääkida vahealadest, lävelisusest, hübriidsusest ja üleüldisest seotusest.

Zoosemiootiline modelleerimistasand võib aidata seletada ka eluslooduse (ja üldse välisreaalsuse) agentsuse küsimust, sest Marani põhiväide, on ikkagi see, et loodusel on teksti suhtes ja tekstis eneses oma agentsus. Siinkohal võiks pöörata silmad ekskursi mõttes materiaalse¹⁸ ökokriitika poole. Serenella Iovino ütleb oma artiklis „Material Ecocriticism: Matter, Text, and Posthuman Ethics“ nõnda: „Uusmaterialismid vastustavad idee, mille kohaselt materia on täidetud agentsusega, 17. ja 18. sajandi teadusest pärit nägemusele sellest, et agentsus tuleneb kavatsuslikkusest ja seetõttu on seotud inimliku (või jumaliku) intellektiga. .. materia tõeline mõõde ei seisne staatilises olemises, vaid loovas saamises“¹⁹ (Iovino 2012: 53). Selline arusaam sobib zoosemiootilise modelleerimisega hästi kokku – mõlemad on mitte objektide, vaid selle vastu, et objektid ja teised elusolendid peale inimeste on unarusse jäetud. Iovino toob mängu ka mõiste „aktant“, mille ta võtab tõenäoliselt prantsuse sotsiaalteaduslikult ja antropoloogiliselt mõtlejalt Bruno Latourilt, ning näitab, kuidas ei tasuks vastustada „inertset“ materiat inimlikule vabadusele kas või seetõttu, et

¹⁸ Ingliskeelse sõna „material“ eesti keelde tõlkimisega kaasnevad päris tõsised komplikatsioonid, sest eesti keeles kaasneb sõnaga „materialism“ teatud marksistlik tähendusvarjund, mis aga pole päris see „materialism“, mida järgnevalt mõeldud on. Samas, „aineline“ või „füüsiline“ ei anna ka veel täit pilti. Seega tõlkisin hetkel „mateeriaks“ ja „materiaalseks“, kuid kindlasti tuleb pidada silmas, et seda ei saa võtta sünonüümsena nt dialektilise materialismiga. Ka Tüür ja Maran on selle tõlkinud „materiaalseks ökokriitikaks“ (vt Maran, Tüür 2014: 7).

¹⁹ „The idea that matter is filled with agency is what the new materialisms oppose to a vision – dating back to seventeenth- and eighteenth-century science – of agency as connected with intentionality and therefore to human (or divine) intelligence. .. the true dimension of matter is not that of a static being, but of generative becoming.“

inimese kehalisust ei saa kõrvale jätta (Iovino 2012: 58–59). Pilt, mis siit avaneb, on lai. Latour näitab, et asjad *teevad* samuti midagi:

Lõppude lõpuks pole erilist kahtlust, et teekannud „keedavad“ vett, noad „lõikavad“ liha, korvid „hoiavad“ kaupa, haamrid „löövad“ naelapäid, käsipuud „hoiavad“ lapsi kukkumast, lukud „sulevad“ ruumid tahtmatute külaliste eest, seebid „puhastavad“ mustusest, kavad „loendavad“ loengusessioone, hinnasildid „aitavad“ inimestel arvutada ja nii edasi. Kas need tegusõnad ei määra siis tegevusi?²⁰ (Latour 2005: 71)

See näide võib esialgu kõlada võrdlemisi radikaalsena ja liigselt antropomorfiseerivana, kuid Latour ei mõtlegi siinkohal, et kannud hakkavad iseenesest vett keetma, vaid tahab rõhutada nende objektide või „mitteinimeste“ olulisust maailmas – tema meelest pole seni veel seda olulisust piisavalt väärtustatud. Siit tuleb ka Latouri nägemus toimijavõrgustiku teooriast²¹ (*actor-network theory* ehk lühidalt ANT), kus „[t]oimijaks“ [või ka aktandiks või aktoriks] võib niisiis nimetada iga elementi, mis teisi mõjutab, neid endaga liidab ning end ja teisi muudab, ja nendeks võivad olla tehnilised abinõud, ideed, esemed, kombes, ühiskondlikud või bioloogilised nähtused jms“ (Rattasepp 2012: 626). Nii on võimalik vaadata maailma kui (vähemalt näiliselt) lõputut kudet või võrgustikku, kus ükski osa ei taandu teisele ega kolmandale, vaid on lülis võrgustikus, milles on tõmbumised ja tõukumised erinevate entiteetide vahel. Vastandused muidugi on olemas ja mõned lülid on domineerivamad kui teised, kuid kõik *teevad* midagi²² (vt Latour 2005: 71).

Seega aitab toimijavõrgustiku olemasolu tunnistamine sujuvamalt mõista zoosemiootilise modelleerimise olulisust ning „anda tagasi“ keelelisest modelleerimisest rääkimisele see „reaalne pagas“, mida ökokriitika ju teha üritabki, kuigi ta sageli rõhutab ainult looduslikku külge. Näiteks taimede kui elusorganismide puhul võime me ju rääkida teatud

²⁰ „After all, there is hardly any doubt that kettles ‘boil’ water, knives ‘cut’ meat, baskets ‘hold’ provisions, hammers ‘hit’ nails on the head, rails ‘keep’ kids from falling, locks ‘close’ rooms against uninvited visitors, soap ‘takes’ the dirt away, schedules ‘list’ class sessions, prize tags ‘help’ people calculating, and so on. Are those verbs not designating actions?”

²¹ Eestikeelne tõlge „toimijavõrgustiku teooria“ tuleb Silver Rattasepalt (vt Rattasepp 2012: 624).

²² Lugemissoovitus: ameerika ajakirjanik ja aktivist Michael Pollan on kirjutanud raamatu „The Botany of Desire“ (2001), mis vaatab taimede vaatepunktist, kuidas nemad on kasutanud liikumiseks ja „maailma vallutamiseks“ (nt kartul ja teravili) ära inimeste ihasid – antropomorfism *par excellence*.

intentsionaalsusest, mis teeb nende agentsusest rääkimise veel loomulikumaks, kuigi taim ilmselt pole „tahtnud“ seda, et keegi temast kirjutaks, küll aga on ta osalenud selles kirjutamisprotsessis. Samal ajal tuleb tunnistada *toimijatena* ka keelelist ja kunstilist modelleerimist, mis vahendavad alati inimese (zoosemiootilist) kogemust. Need on samuti osad võrgustikus. Nende ja kõigi selles alapeatükis mainitud aspektide koosmõjul tekibki loodustekst ja looduskirjandus.

1.4. Sünteesivõimalus poeetika ja ökokriitika vahel – personifikatsioon ja morfismid

Eelnevalt kirjeldatud meetodid looduskirjanduse ja -teksti uurimiseks ei anna veel väga otsest seost poeetikaga – ala, mis teeb kirjandusuurimisest kirjandusuurimise (kirjandusajaloo kõrval). Ala, mis on ilukirjanduse sisemine tasand, tema päris oma. Nii ökokriitika, feminism, postkolonialism, psühhoanalüüs, ka biosemiootiline kriitika jpt lähenevad ilukirjandusele kuskilt väljaspoolt – ökokriitika puhul on ilmselt põhjuseks ka see, et mõtteline juur ulatub ikkagi looduskirjandusse, mis pole veel tingimata ilukirjandus. See aga ei tähenda, et need väljaspoolt tulnud alad oleksid ilukirjanduse suhtes kuidagi võõrad ja sobitamatud (aitavad nad ju pilti rikastada), vaid et nad ei määra veel seda, mida peetakse ilukirjanduslikuks. Nii võib väga kergesti tekkida küsimus, kuidas puutub poeetika ökokriitikasse? Kuidas tuua ökokriitikat ilukirjandusele lähemale? Kuidas leida süntees? Sünteesi all pole siin mõeldud, et on tees ja antitees – ökokriitika ja poeetika pole vastandid, vaid pigem alad, mida pole väga palju süvatasandil seostatud, kokku sõlmitud. Võib ju visata õhku idee, et kuna metafoori omaduseks on osutada nii välisele kui enesele, siis annab seda sarnasuse alusel siduda kuidagi elusolendite funktsioneerimisega või isegi DNA topeltkodeeritusega (*code duality*, selle kontseptsiooni kohta vaata nt Emmeche jt 2002: 15jj), kuid selliseid „mustrituvastusel“ põhinevaid üldistusi tehes tuleb olla ettevaatlik, vaatamata sellele, et võrdlev analüüs on kirjandusteaduse leib ja sool. Elusloodus ja poeetika võivad paljude omaduste poolest sarnaneda, kuid see ei loo iseenesest veel konkreetset seost. Lahenduseks võiks poeetika teatud aspekte läbi valgustada ökokriitilise, bioloogilise, biosemiootilise vms teadmise ja seejärel vaadata, kust see läbivalgustus kõige ilmsem ja loomulikum tundub. See tähendab,

kus asuvad peale struktuurisarnasuste ka otsesed seosed. Üks nendest võiks olla kõnekujund, mida nimetatakse isikustamiseks ehk personifitseerimiseks. Sellel troobil on otsesed seosed antropomorfisuse ja antropotsentrismi küsimustega – küsimused, millega keskkonnakaitsealane mõtlemine tegeleb. Ning siit on ökokriitikani tee üpris lühike. Ka Masingut võib nimetada ökotsentristlikuks autoriks (vt kas või alapeatükki 2.1.) ning ta nimetab inimkonda armetumaks taimedest (Masing 1996: 91). Seega justkui igasugune inimlikustamine võib käituda Masingu mõtteilma arvesse võttes sõimusõnana, kuigi ta nii mõneski kohas ise samuti antropomorfiseerib – sellest mõnevõrra põhjalikumalt juba alapeatükis 2.4.

Arne Merilai, Anneli Saro ja Epp Annuse õpikus „Poeetika“ on personifitseerimist määratletud järgnevalt: „Metafoori alaliikidena tõusevad esile isikustamine, ümberütlus, tabu, sümbol, allegooria, iroonia, oksüümoron ja sünesteesia. **ISIKUSTAMINE** ehk **personifitseerimine** – millelegi mitteinimlikule isikuomaduste omistamine: *Mõte südant sööb* (G. Suits); *Nüüd nutab mu igatsus* (E. Enno); *Toomingad valvavad talu, / üle ussaia vaatavad kopli* (H. Visnapuu)“ (Annus jt 2007: 42). Aastal 1932 on Henrik Visnapuu ja Jaak Ainelo oma raamatus „Poeetika põhijooni“ ehk üllatavalgi moel olnud veidi täpsemad: „Et elatud asjad isikustatakse, elavaks tehakse, seda nähtu nimetatakse PERSONIFIKATSIOONIKS (päike heidab naeru, tuul sõlmib jne.); et neile antakse inimese omadused ning nad toimivad nagu elavad inimesedki, seda nähtu nimetatakse antropomorfismiks“ (Ainelo, Visnapuu 2008: 36). Raamatu lõpus ära toodud kirjanduslikus sõnastikus on personifikatsiooni samastatud ka prosopopöaga (Ainelo, Visnapuu 2008: 173). Eesti keeles pole aga personifitseerimisest või ka antropomorfiseerimisest just ülemäära palju kirjutatud. Tiina Alekõrs on nt kirjutanud isikustamisest reklaamis ja liigitanud personifitseerimist inimese omaduste omistamiseks, inimese rollide omistamiseks ja inimese tegevuste omistamiseks (Alekõrs 2006). Mari Niitra on vaadelnud antropomorfiseerimist oma magistritöös „Antropomorfiseerimise mehhanismid loomalugudes eesti lastekirjanduse näitel“ (Niitra 2005) ja kuigi ta vaatleb loomalugudes ideoloogilisi ja muid inimkeskseid aspekte, siis alljärgneva analüüsi fookust ja huvipunkte arvestades ei jõua Niitra siiski sellise antropomorfiseerimiste mehhanismide kirjelduseni, mis pakuks käesolevale tööle midagi uudsemat kui laialdaselt levinud ja lihtsustatud nägemus antropomorfiseerimisest. Maie Kalda

on päris omanäolisel kombel uurinud loomi kirjanduses ja liigitanud seda animalistika valda, kus ta peamiselt vaatleb loomi lastekirjanduses ning seob sageli antropomorfiseerimise lapse mängulisusega (vt Kalda 2004: 15).

Üldiselt on tunne, et siinmail on personifitseerimist kui kõnekujundit võetud pigem perifeersena – sageli seostataksegi seda tänapäeval esmalt lastekirjandusega. See aga ei tähenda, et lastekirjanduse osa peaks perifeerne olema, sest antropomorfiseerimine iseenesest on lastele mõeldud meediumites küllaltki tavapärane – kas või kõiksugu kassahittidest multifilmides ja mujal tegutsevad isikustatud kassid (Cheshire'i kass Alice'i imedemaal), koerad (Snoopy, „Popi ja Huhuu“), reinuvaderid, hiired, karud, hundid („Ну, погоди!“), aga ka tarnad (pokud) ning autod, vedurid jne jne –, kuid üldiselt on personifitseerimine poeetika õpetuses siiski perifeersem kui nt metafoor.²³ Rääkimata siis veel ökokriitilisest lähenemisest personifikatsioonile. Küll aga leidub Ameerikamaal vähemalt üks põhjalikum ökokriitiline uurimus personifikatsioonist: Bryan L. Moore'i „Ecology and Literature: Ecocentric Personification from Antiquity to the Twenty-first Century“ (2008). Käesolev alapeatükk toetub paljuski sellele raamatule.

1.4.1. Personifikatsioonist ajaloolises perspektiivis

Personifikatsioon kui prosopopöa²⁴ haru arenes inglise renessansiajastu alguseks antiigi kõnekunstiõpetuse *dramatis personae*'st iseseisvaks metafoori liigiks. Paul de Man on seda nimetanud poeetika üldtroobiks (*master trope*, nt Kenneth Burke'i sõnutsi on neli üldtroopi: metafoor, metonüümia, sünekdohh ja ironia). Prosopopöad ja personifikatsiooni sageli samastatakse, kuigi prosopopöa on ehk kitsam – tavaliselt tähendab see eemaloleva või lausa surnud inimese hääle kehastumist tekstis. Personifikatsioon – nagu iga teinegi troop – ei ole lahus teistest. Näiteks „Valge Maja“ võib tähistada USA presidenti ning sel juhul on metonüümia kõrval kasutatud ka personifikatsiooni. Sageli kasutatakse isikustamist

²³ See ei ole siin etteheitekena mõeldud. Täiesti loomulik, et metafoor on poeetika väga keskne osa.

²⁴ Κτ. κ. προσωποποιία – sõna, mis koosneb kahest osast: *prosopon* kui „mask“ või „nägu“ ja *poein* kui „tegema“ ning kokkuliidetuna tähendab enam-vähem „maski või näo andmist“ (Moore 2008: 28).

sünonüümselt antropomorfismiga, kuid suurtest kattumistest hoolimata pole nad veel päris samaväärsed. Personifikatsioon on kahtlemata antropomorfism, aga antropomorfism ei pruugi veel olla personifikatsioon, kuigi kokkulangevusi ja küsitavusi on rohkelt. Võib öelda, et antropomorfism on spontaansem ning seda ei kasutata nii teadlikult ja sellise kunstilise kavatsusega kui isikustamist. Antropomorfism on nähtus üldisemalt, personifikatsioon aga kitsamas tähenduses kõnekujund. Komme omistada mitteinimlikule (eriti teistele loomadele) inimlikke omadusi on loomulikult vanem kui antiikkreeka tsivilisatsioon. Näiteks sumeri eeposes „Gilgameš“ isikustatakse saatust demon Namtarina. Willendorfi Venus aga võib olla personifitseeritud viljakus. Antiikkreeklaste puhul on antropomorfism nende maailmanägemusest lahutamatu: paljud jumalused ja looduslikud nähtused said külge inimlikud omadused. Kas või Suur Emake Loodus, mille kohta ei ole samas aga võimalik otseselt öelda, kas see tähistas konkreetset jumalust või oli see looduse personifikatsioon. (Moore 2008: 28–31)

Antropomorfismi ja seega ka personifikatsiooni on n-ö kaasaegsema teaduse algusajast (u 17. sajandist) teadvustatud üldiselt loodusteaduslike kirjelduste juures kui halba nähtust ning seetõttu on seda üritatud järjepidevalt maha suruda. Teaduslik keel püüab vältida inimlikustamisi loodusnähtuste ning elusolendite, kes ei kuulu inimliigi alla, kirjeldamisel ja mõistmisel. Moore'i silmis on see suuresti nõnda René Descartes'i tõttu, kelle nägemuse järgi on inimesed looduse isandad ning ainsad, kes on võimelised mõistuspäraselt arutlema – ülejäänud loomad on taibunud masinad, kes on võimelised reageerima ainult ärritustele. Lisaks tema dualistlikule lähenemisele (vaim ja keha/materia on eraldiseisvad) annab vaade loomadele kui masinatele (*automata*) talle põhjuse suhtuda igasugusesse antropomorfismi tõrjuvalt. Descartes'i hinnang loomadele on puhtalt materialistlik ning anti-metafoorne (või anti-prosopopöaline): loomad ei räägi, järelikut nad ei mõtle. Kuigi sellisele nägemusele on aja vältel palju vastu vaieldud ja loomi ilmselt nii mustvalgetes toonides enam ei nähta, siis tõrjuv hoiak kas või loomadele emotsioonide omistamise suhtes on kahtlemata tänaseni teadusmaastikul pigem valdav (mis, loomulikult, ei pea kohe alusetu olema). Ka Descartes'ist hilisem teadlane Charles Darwin oli selles osas ettevaatlik, kuid tema kasutas oma töödes antropomorfiseerimist ja personifitseerimist küllalt laialdaselt. Bryan L. Moore väidab, et

Darwin oli üks esimesi, kes kasutas niivõrd mõjuvõimsalt nn ökotsentristlikku personifikatsiooni (Moore 2008: 93). Ka tema mõiste „looduslik valik“ (*natural selection*) on teatud mõttes isikustamine – kes valib? Ka „olelusvõitlus“ (*struggle for life* või *struggle for existence*) omistab kogu elusloodusele inimese omaduse *võidelda*.²⁵ Rääkimata personifikatsioonidest ja antropomorfismidest, mida Darwin loomade kirjeldamisel kasutab, omistades neile näiteks kohati inimlikke emotsioone ja kontseptsioone, nagu sõprus või vaenlaseks olemine. (Moore 2008: 34–36, 67–68, 93–97)

Moore'i arvates kerkib siit küsimus, kas antropomorfism on ka koheselt antropotsentrism (vaade, mille kohaselt inimese positsioon on ülejäänud elusloodusega võrreldes ülimuslikum): „Võimalik, et mõned kriitikud on eeldanud, et antropomorfism ja antropotsentrism jagavad sama mõttelist pagasit seetõttu, et mõlemad jagavad sama eesliidet (*anthropos*). Kuid see ei pea ilmingimata nii olema“²⁶ (Moore 2008: 27). Näiteks on ameerika looduskirjanikud John Burroughs ja Edward Abbey kasutanud antropomorfiseerimist retooriliselt mõjuka vahendina, näitamaks kui ambivalentne võib olla arusaam, et loodus oleks justkui teleoloogilises mõttes ainult inimese jaoks mõeldud. Teatud viisil võib antropomorfism peale inimlike omaduste omistada loodusele ka seda väärtust, mida tavaliselt inimesele omaseks peetakse (*Samas*). See tähendab, et personifikatsioon võib olla efektiivne tööriist, millega on võimalik anda lugejate silmis loodusele hääl. Nii on näiteks suhteliselt tavaline, et loomaõiguslased (eriti n-ö äärmuslikuma tiiva esindajad) omistavad loomadele inimlikke tundeid, nii et loomade väärkohtlemise *ebainimlikkus* tuleb jõulisemalt esile ja jõuab rohkemate inimesteni.²⁷ Siin ilmneb sügav paradoks või nagu Alexander Regier on öelnud: „... antropomorfism on kujundina ainult siis võimalik, kui sfääride – mida see üritab ühendada – vahel on ületamatu

²⁵ See ei tähenda, et võitlemine kui selline ei või olla looduse olemuslik osa, eriti kui nt mõelda kiskja ja saagi vahelisele suhtele. Siin on ilmselt mõeldud ikkagi võitlemist kui inimlikku kontseptsiooni.

²⁶ „Perhaps some critics have assumed that because anthropomorphism and anthropocentrism share prefixes (*anthropos*), the terms must share some of the same conceptual baggage. But this is not necessarily the case.“

²⁷ Kindlasti ei saa siinkohal aga öelda, et loomaõiguslased kasutaksid personifitseerimist kuidagi „kavalalt“ – pigem usutaksegi sõna otseses mõttes nende inimlike tunnete olemasolusse. Käesolevas töös aga pole selle jaoks ruumi, et vaielda selle poolt või vastu, kuigi need õigused on töö autorile oluline küsimus.

lõhe“²⁸ (Regier 2006: 417). Kui keegi usub, et puul on (inimlik) hing, siis see ei ole tema jaoks enam kujund – järelikult pole tema silmis ka tegu antropomorfiseerimisega. Samamoodi võib ka vaadelda näiteks jumala antropomorfiseerimist – paljudele usklikele ei pruugi see olla probleemiks, kui keegi on jumalat kujutanud inimlike omadustega. Või, miks ka mitte, taimelike omadustega. Võib öelda, et see vastuolu näitab ka, kui oluline või eetiline on otsus tunnistada või mitte tunnistada midagi inimlikuks. Samas ei pääse keel antropomorfiseerimisest – inimestena meil lihtsalt ei ole teisi sõnu, millega annaks nt kirjeldada taimi „nende omadel tingimustel“, kuigi meie sõnad ei saa olla ka taimedest absoluutselt eraldatud, sest siis poleks sõnal „taim“ absoluutselt mingit tõepõhja. Sarnase mõtte juurde jõuame järgmises peatükis ka läbi Masingu teose analüüsi.

Eetiline otsus on ka seda personifitseerimist tööriistana kasutada. Moore ütleb: „Niisiis on ironiline, et ökotsentristlikud [vaade, mille kohaselt ökosüsteemi osad ei eksisteeri mitte ainult inimese, vaid ennekõike iseenda ja kogu looduse jaoks – *T.V.*] kirjanikud mitte ainult et kasutavad sagedasti kujundit, mis omistab mitteinimlikule inimlikud omadused, vaid annavad (nagu oleme näinud) sellele kujundile ka väga keskse koha, mis puutub elusolendite suguluse idee kaitsmisse ja antropotsentrismi vastu võitlemisse“²⁹ (Moore 2008: 198). Rääkimata sellest, et päris sageli kasutavad keskkonnakaitsealaselt aktivistlikumalt meelestatud ökokriitikud ise sageli neidsamu antropomorfiseerimisi, kas või William Rueckert, kes loodab, et ehk kunagi on luuletajad ja taimed vennad ja õed (Rueckert 1996: 120). Millele ka Moore tegelikult lõpuks rõhub, on ühelt poolt see, et ökotsentristlik personifikatsioon (mitteinimlikku elusloodust väärtustav personifikatsioon) ei pea ilmtingimata tähendama antropotsentristlikku vaatepunkti, kuigi personifikatsiooni enda olemuseks on kahtlemata inimlike omaduste omistamine mitteinimlikule. Teiselt poolt aga võib tema kirjutatust järeldada, et hea oleks olla teadlik selle personifikatsiooni võimalustest ja olemusest, ka selle eetilise küljest. Moore'i analüüs on küll põhjalik, kuid on paljutki, mida ta ei täpsusta. Katsun järgnevas visandada ühe

²⁸ „... anthropomorphism, as a figure, is only possible through the assumption that there is an insurmountable gap between the spheres it pretends to connect.“

²⁹ „It is, then, ironic that ecocentric writers would not only frequently use the trope that imposes human qualities on the nonhuman, but sometimes (as we have seen) confer on the trope such a central role in advocating the kinship of living things and in subverting anthropocentrism.“

täiendava nägemuse antropomorfismi ja personifikatsiooni omadustest, mis võiks avada uusi võimalusi nii poeetika kui ökokriitika jaoks.

1.4.2. Personifikatsioon kui osa morfirmide võrgustikust

Aga miks ainult isikustamine? Kas selle nimetuse alla võiks kuuluda ka näiteks vastupidine tegevus: inimesele, isikule muude omaduste omistamine? Miks ei võiks selle kõnekujundi juures rääkida ka nt taimelikustamisest, loomalikustamisest, seenelikustamisest jne? Jumalikustamisest? Asjastamisest, naiselikustamisest, mehelikustamisest? Minu arvates tuleks personifikatsioon seada laiematele ökotsentristlikele alustele, mis annaksid hea võimaluse siduda otseselt poeetikat, ökokriitikat ja biosemiootilist teadmist. Valgustada see kujund läbi.

Personifikatsioon on laiema nägemuse järgi ainult üks osa suuremast kõnekujundite võrgustikust, mille loomuseks on teatud entiteetidele mingite teiste entiteetide *omaduste omistamine*. Siit tekib ka kohe põhjanev eeldus: sellel, kes seda omaduste omistamise kujundit kasutab (või loeb), peab enne olema mingi vähimgi arusaam nende kahe entiteedi omapärasest omadustest, erinevustest ja sarnasustest. Võtame näiteks isikustamise – kas inimlikustamine on kohe ka isikustamine? Kas antropomorfism on „personism“? Kes on isik? Nii võib kirjandusteoses isikustamise kasutamise jälgimine esile tuua sügavamaid kihte – keda autor peab üldse isikuks? Või keda peab isikuks kirjandusuuriija? Siinkohal võib pöörduda biosemiootiku Jesper Hoffmeyeri poole, kes on Terrence Deaconi töödele toetudes öelnud, et põhiline, mis inimest ülejäänud elusloodusest eristab, on inimkeel ning inimkeele eripäraks on sümboltasand, sümboltasandi osutus (*symbolic reference*) (Hoffmeyer 2008: 272). Me oleme võimelised kontseptualiseerima – suudame osutada asjadele või ideedele, mida ei pruugi maailmas olemas olla (vt Hoffmeyer 2008: 267). See aga ei tähenda, et inimene asuks kuidagi kõrgemal kui ülejäänud elusloodus, vaid et ka inimest tuleb mingis osas vaadata *teistsugusena*, sest vastasel juhul võib jõuda panteismi mõõtu antropomorfiseerimiseni, mis ei austa teiste elusolendite eripärasid. Sarnasusi leidub ju rohkem kui küll – inimene on siiski imetaja, loom, elusolend.

Mida aga sellisel juhul *inimlikustamine* tähendab? Kui nt tekstis on kirjeldatud liigestel liikuvat seent, kelle süda tuksub, kas siis seda saab nimetada inimlikustamiseks? Äkki oleks siis täpsem rääkida hoopis n-ö laiemast astmest ehk *loomalikustamisest*? Peab olema äärmiselt ettevaatlik mõiste „isik“ määratlemisega.³⁰ Sõnaga „isik“ tulevad esmalt pähe sellised mõttekobarad nagu „subjekt“, „indiviid“, „õigused“, „vabadus“, „võrdsus“, „kohustused“, „poliitika“, „pangakonto number“, „isikukood“, „füüsilisest isikust ettevõtja“ jne. Kõik need kuuluvad kahtlemata sümboltasandi juurde, nad on kokkuleppelised kontseptsioonid – samas ei saa neid aga absoluutsete konstruktsioonidena võtta, sest sellisel juhul poleks näiteks „indiviidil“ mitte mingisugust tähendust, isegi kui kaks inimest saavad kokku ja mõistavad, et nad on paljuski erinevad. Kui isiku mõiste kuulub sümboltasandi juurde ja sümboltasand ise on inimese eriomane tunnus, siis võib ju ka mingis mõttes öelda, et isikulisus kui selline on üks inimese liigitunnustest. Sellisel juhul on võimalik inimlikustamist isikustamisega suurel määral võrdsustada ja inimlikustamine tähendab siis valdavalt inimkeele kui omaduse omistamist mõnele teisele *liigile*,³¹ kategooriale, asjale või muule. Nii võib hakata visandama (*eluslooduse*) *omaduste omistamise kõnekujundi* „taksonoomiat“, mis võib olla näiteks sama lai kui bioloogiline arusaam liikidest. Selle taksonoomia otsad jäävad paratamatult lahti – võib ju sinna lisada miljoneid kategooriaid, vaalast tsetsekärbseni või *Trypanosoma brucei*’ni tsetsekärbse peal, prokariootidest eukariootideni jne. Kahtlemata on tegu alatasa libiseva skeemiga – liikide nimetused ja määratlused muutuvad aja jooksul. Kõik oleneb klassifitseerija (bioloogiaalastest) teadmistest. Seetõttu on esmalt mõttekam esile tuua sellest väiksemad lõigud ja näitlikustada, kui lahtine on personifikatsiooni kontekst (Joonis 1). Punktiirjoontega äratoodud ja väljaarendamata hargnemised näitavad, et tegu on osaga suuremast pildist ja sellel on võimalusi rohkem, kui siia eales ära mahuks.

³⁰ Käesoleva töö eesmärk ei ole määratleda, mis on isik ja kui kaugele ulatuvad nt isikuõigused. Küll on aga võimalik vaadelda selle mõiste kasutust. Näiteks Greenpeace’i tegevus jätab mulje, nagu nad isikustaks loodust.

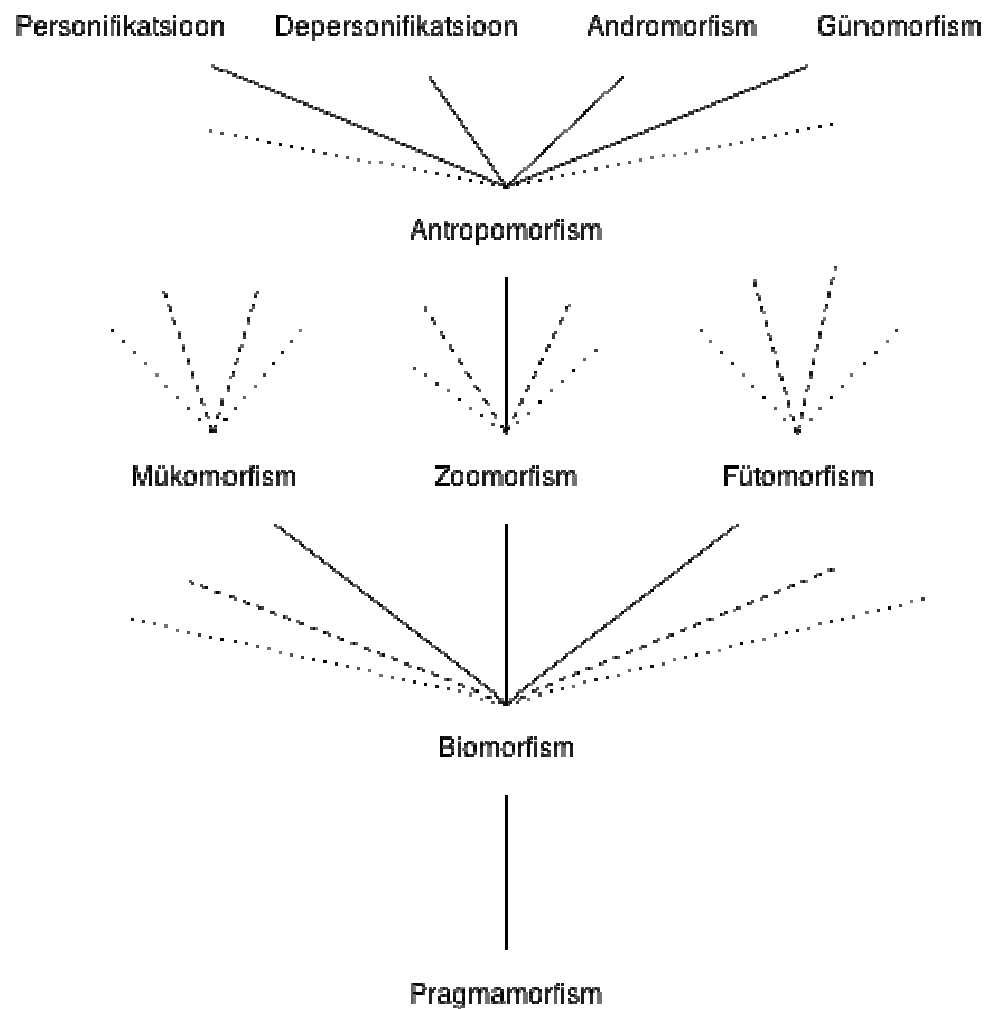
³¹ N-ö liigisisene omaduste omistamine on iseenesest ka võimalik – inimliigi puhul kas või mehelikustamine, naiselikustamine, lapselikustamine jne. Tegelikult on võimalik omadusi omistada ükskõik milliste entiteetide vahel, kui nende omaduste omistaja arvab, et need entiteetid on erinevad.

Nagu näha, üks võimalus on omaduste omistamistest rääkida kui morfiseerimistest – muundamistest. Alustame mateeriast. **Pragmamorfismi**³² (kr. k. *πράγμα* ehk „pragma“ on materia, objekt, asi) võime nimetada ka *asjastamiseks* või objektistamiseks. See tähendab, et teatud entiteedile omistatakse materiaalsed, objektsed, füüsilised omadused, eeldades, et sellel entiteedil neid omadusi varem polnud. Näiteks sõrmus kui pragmamorfiseeritud armastuse idee. Kuna iga elusolend on füüsiline objekt, kuid iga füüsiline objekt pole veel elusolend, siis võib rääkida ka elusolendite pragmamorfiseerimisest. Sellisel juhul pole tegu elusolendile materiaalsete omaduste omistamisega, vaid elusolendile elutute asjade omaduste omistamisega. Näiteks: *ta oli liikumatu nagu kivi, sa oled minu elu kalliskivi, mutriku hammasrataste vahel, mõnele oli ta nagu jalamatt jne.*

Biomorfism (kr. k. *βίος* ehk „bios“ on elu – bioloogia on elu uurimine) ehk *elustamine* on entiteedile elusolendi omaduste omistamine. Pöördudes taas biosemiootika poole, näeme, et elusa ja elutu piir on ka semioosi ja mittesemioosi piir. Kalevi Kull on selle sõnastanud nii: „Seega peaks eristama äratundmist kui bioloogilist ja vastastikust toimet kui füüsilist fenomeni. Erinevalt vastastikusest toimest põhineb äratundmine mälul, st et see osutab millelegi muule läbi mäletatuga suhestumise. [---] Eluprotsess on lõputu enesetõlgendamine“³³ (Kull 2003: 597) Sellisel tasandil mõistetud biomorfismi võib näitlikustada kivile omistatud mälu, enesetõlgenduse, alalhoiu ja äratundmise omadustega. Kuigi loogiliselt võttes ei ole võimalik elusolendeid biomorfiseerida, siis võib mõõndustega nimetada biomorfismiks ka elluäratatuid surnuid jms.

³² Kuigi see paistab olevat kaval neologism, siis tegelikult vähemalt ühe mainimise võib internetiavarustest leida: Emanuel Derman on sõna *pragmamorphism* kasutanud umbes samas tähenduses nagu mina siin (vt <http://edge.org/response-detail/10213>)

³³ „Thus, one should distinguish between recognition as a biological, and interaction as a physical phenomenon. Recognition, as different from interaction, is based on a memory, i.e., it refers to something else via the relationship of the remembered. [---] The life process is an endless self-interpretation.“

Joonis 1

Kuna biomorfiseerimine on väga tihedalt seotud konkreetsete elusolendite omadustega, siis biomorfiseerimisega kaasnevad tavaliselt kohe ka näiteks sellised hargnemised³⁴ nagu **zoomorfism** ehk *loomalikustamine* (loomalike omaduste omistamine), **fütomorfism** ehk *taimelikustamine* (taimelike omaduste omistamine), **mükomorfism** ehk *seenelikustamine* (seenelike omaduste omistamine) jne jne vastavalt bioloogilistele eristustele ja nagu ülal juba mainitud, on need eristused alatasa libisevad ning täiendatavad. Jällegi peab rõhutama, et

³⁴ Ja enamik nendest hargnemistest on suuresti siinse töö autori enda määratlused, millest enamasti pole – vähemalt kättesaadavate andmebaaside põhjal otsustades – väga palju kirjutatud. Eriti näiteks depersonifikatsioon, mükomorfism ja pragmamorfism.

nendes määratlustes ei saa olla midagi lõplikku. Eriti libisevaks muutub selliste morfiseerimiste kirjandusteostes kasutamise jälgimine – kirjandusteose enda ambivalentsus muudab igasuguste eristuste tegemise veelgi hägusemaks.

Kui võtta zoomorfismide alla kuuluvate hargnemiste seast välja ainult üks haru³⁵ – inimese haru –, siis alles nüüd jõuame **antropomorfismini** ehk *inimlikustamiseni*. Antropomorfismi alla kuuluvate harude käsitlemisega muutub olukord aga äärmiselt keerukaks ja kohati ka ohtlikuks, sest nüüd liigutakse enamasti sümboltasandil ja kokkuleppelisuse ambivalentsus tuleb eriti selgelt esile. Eelnevalt jõuti järeldusele, et personifikatsioon on väga tihedalt seotud antropomorfismiga, sest kas siis mitte iga inimene pole isik? Ometigi võime rääkida **depersonifikatsioonist** ehk *ebaisikustamisest*, mida võib seostada ka nt inimese loomalikustamisega, asjastamisega jne. Näidet *mutrike hammasrataste vahel* võib ka võtta ebaisikustamisena. Depersonifikatsioonil on tavaliselt negatiivne alatoon, kuid isikulisusest kui maisest kannatusest vabanemist võidakse ka positiivsena näha (nagu näiteks budismis). Kõiki morfiseerimisi võib kahtlemata võtta üheaegselt negatiivsete ja positiivsetena, näiteks *Jussil on pikk (koera)koon* on negatiivse alatooniga lause, samuti ka sõna *sigatsema*; sõnal *kalliskivi* on aga positiivne alatoon, samas kui „kalliskivistamist“ võib näha kui ebaisikustamist ja objektistamist ning seega võib see olla ka negatiivse tähendusvarjundiga. Sellest on jällegi näha, kui hoiakuline võib igasugune morfiseerimine olla – ja mitte ainult ei või, vaid ongi. Morfiseerimiste analüüs kirjandusteoses võib nähtavaks teha selles tekstis avalduvad hoiakud näiteks eluslooduse suhtes – iseasi, kas neid kohe autori hoiakutega samastada saab. Hoiakulisus on ka sügavamal tasandil: selleks, et üldse oleks võimalik rääkida morfiseerimistest, on vaja enne (kas või teadvustamatult) määratleda, klassifitseerida entiteetide erinevused – nagu ka Alexander Regier'i ülaltoodud tsitaadist ilmnes. Aga kes määratleb? Millistelt alustelt? Iga vaatepunkt on hoiakuline. **Andromorfiseerimine** ehk *mehelikustamine* eeldab arusaama, mis on mees ja mis mitte; **günomorfiseerimine** ehk *naiselikustamine* eeldab jällegi arvamust selle kohta, mis on naine ja mis mitte.

³⁵ Võib ju zoomorfismi all vaadata ka entomomorfismi ehk putukalikustamist. Näiteks: *siblisid ringi nagu sipelgad* jne. Kuulsaim entomomorfismi näide on ilmselt Gregor Samsa. Võimaluste horisont on siin sama lai kui loomariik.

Androgüünilikustamine aga võib tähendada soopiiride hägustamist. Siit avanevad lõputud vahealad ja üleminekud ainult süvendavad arusaama, et morfiseerimine on hoiakuline, ehk isegi eetiline tegevus ja sõltub kontseptsioonidest – täpselt nagu ka **jumalikustamine**, mida sellelt jooniselt küll ei leia. Põhjus on lihtne, aga oma mahult täiesti mattev: kõik arusaamad jumala omadustest olenevad vaatepunktist.³⁶ Seetõttu jätan endale vabaduse mitte hakata seda siin defineerima ning rõhutan, et mõistlikum oleks kirjandusuurimise juures jumalikustamist vaadata konkreetsete teoste põhjal (millisest jumalikustamisest neis teostes üldse rääkida saab jne) – käesoleva töö puhul siis esmajärjekorras Uku Masingu loodusteksti „Mälestusi taimedest“ põhjal.

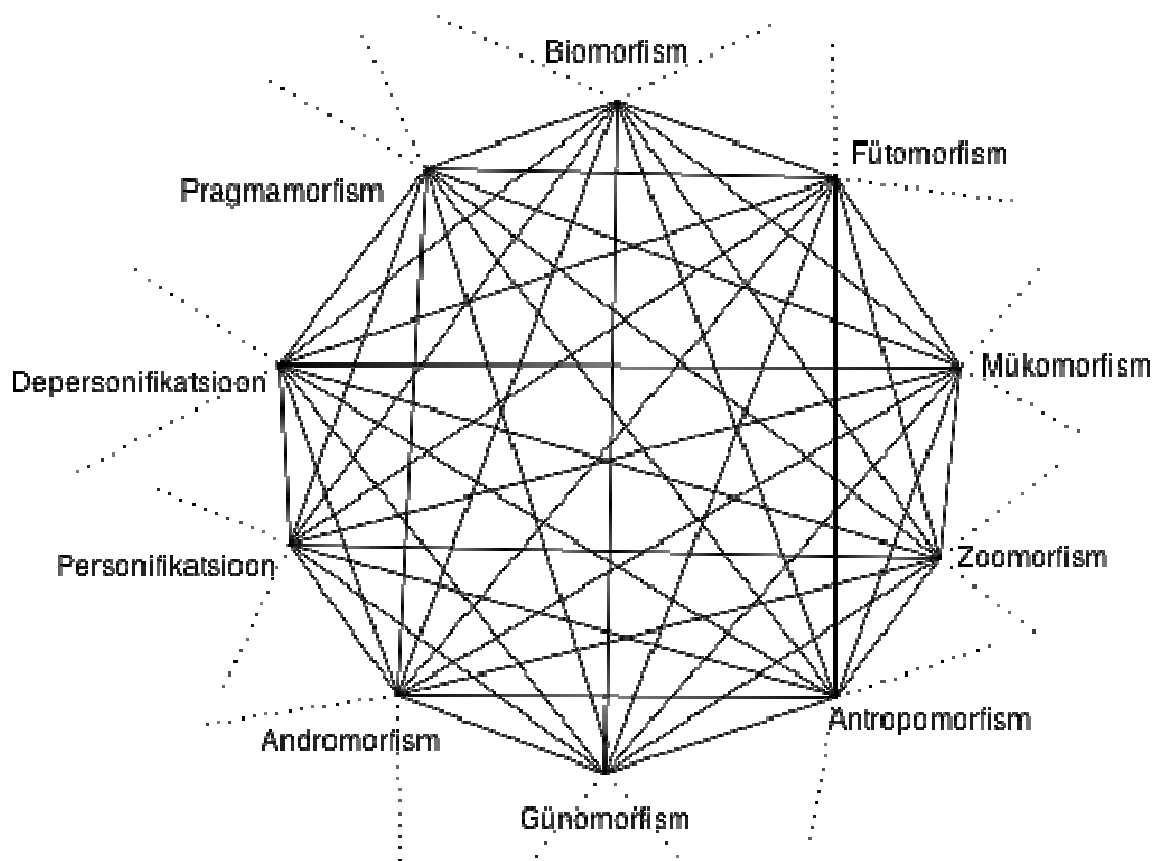
Aga võib-olla oleks õigem seda skeemi (Joonis 1) hoopiski näha mitte puukujulisena (*the tree of life*), vaid võrgukujulisena (*the web of life*). Kalevi Kull on eluvõrgustiku kohta öelnud nõnda: „Erinevalt puust pole võrgustikul (justkui) alguspunkti. Sellepärast, et võrgustik esindab polüfüüliat, puu aga monofüüliat. Võrgustiku sõlmed esindavad kohtumispaikasid ja mitte ainult lahknemispunkte ning seega esindavad ka äratundmist, kooselamist ja sümbioosi võitluse asemel. Võrk on mudeliks kommunikatsioonivõrgustikule ja mitte nii väga pärilikkuse domineerimisele“³⁷ (Kull 2003: 594). Morfiseerimised pole vaid ühesuunalised lahknemised – erinevad morfiseerimised on kõik omavahel seotud ja tavaliselt ka mõlemasuunalised, ette- ja tagasiulatuvad. Sest näiteks sõna *sigatsema* ei omista tegelikult ainult sea omadusi kellelegi või millelegi teisele, vaid varjatult omistab ka seale selle teise omadused – siinkohal siis rumaluse, kombetuse, mis on inimlikud omadused. Lisaks veel, kust läheb piir näiteks inimlikustatud jumala ja jumalikustatud inimese vahel?

Nii saab latourlikult öelda, et igast morfismist saab toimija toimijavõrgustikus – zoomorfism on mõlemasuunaliselt seotud kõigega, mis puutub loomadesse; fütomorfism on mõlemasuunaliselt seotud kõigega, mis puutub taimedesse jne. Kõiki neid seoseid on võimalik

³⁶ Ja ka seegi väide sõltub omakorda vaatepunktist – implitsiitselt eeldab see ju, et jumalal pole sellist reaalselt alust nagu näiteks elusolenditel või elututel objektidel.

³⁷ „As different from tree, web (as if) has no origin. Because web represents polyphyly, instead of a monophyly of tree. The nodes of web represent the points of meeting, not only divergence, thus recognition, co-existence and symbiosis, instead of competition. Web is a model for a communication network, not so much for a dominance of inheritance.“

jälgida ja analüüsida, aga mitte ühtegi ei saa redutseerida teisele. Iga seos on ruumiliselt ja ajaliselt omapärane – pigem sümbiootiline ja mitmekesine nagu eluvõrk. Hierarhiline puumudel on küll vajalik, sest see aitab teha eristusi erinevate sõlmede vahel, aga puumudel ei anna edasi mõlemasuunalisi mõjutusi, seoseid kõigi toimijate vahel – seega pakun välja, et skeem teisel joonisel (Joonis 2) on täpsem määratlus. Kuigi see näeb välja suletud ringina, siis väljaulatuvad punktiirjooned osutavad taas, et mudel on avatud uutele seostele ja eristustele. Tegemist on ühe sõlmega suuremast võrgustikust, mis põhineb erinevusel üksiknäidete tasandil ja sümbiootilisel sarnasusel võrgustiku tasandil. Ja kuna Masingu arusaama maailmast võib näha ka sümbiootilist eluviisi soosivana (vt Hiob 2000: 34), siis on võrgustikumudel siinse töö jaoks seda paslikum.

Joonis 2

Morfiseerimisest teeb troobi ehk kõnekujundi tema retooriline ja poeetiline ehk kujundlik kasutusviis. Vastuvõtja roll on morfiseerimise puhul samuti määrav – kas vastuvõtja näeb seda kujundliku morfiseerimisena? Morfiseerimine toimib sarnaselt metonüümiale ja metafoorile, st toimub tähendusülekanne kahe nähtuse vahel mingi sarnasuse alusel. Morfiseerimine erineb metonüümiast peamiselt aga sellepolest, et kahe (või mitme) nähtuse vaheline erinevus on rõhutatam ning morfiseerimise puhul on sügavamal tasandil oluline nende erinevate nähtuste ühildamine – sulandamine, muundamine. Kui metafoor ja metonüümia tähendavad sarnasuse alusel osutamist millelegi muule (metafoor eri mõistete vahel, metonüümia sama nähtuse piires (Annus jt 2007: 44)), siis morfiseerimine väljendab püüdu ühendada miski või keegi selle muuga. See aga ei välista, et morfiseerimine ei või olla tervikuna võetult ka metonüümia, metafoor või allegooria jne.

Seega kuuluvad personifikatsioon ja antropomorfism suuremasse morfismide võrgustikku, mis põhineb kujundlikul omaduste omistamistel kahe (või mitme) erineva entiteedi vahel kolmanda ehk „morfiseerija“ (ehk omistaja) poolt. Võrgustik omakorda põhineb erinevustel ja sarnasustel, st et nähtused üksikuna peavad olema erinevad, et morfiseerimine oleks võimalik. Võrgustik aga püsib koos sarnasuste ehk seoste tõttu, mis teevad morfiseerimisest mitmesuunalise ja sümbiootilise koosluse. Bryan L. Moore on näidanud, et inimlikustamisest olenemata võib personifikatsiooni kasutada ökotsentristlikel eesmärkidel, sama lugu on ka morfiseerimisega, kuna viimane on ise sügavalt hoiakuline ning võib ütelda palju selle kohta, mida morfiseerija arvab morfiseeritavast või võrgustikust üldiselt. Näiteks võib selle tulemusel vaadelda, kuidas tekstis jutustaja end (elus)looduse suhtes positsioneerib.

Käesolevas peatükis püüdsin vaadelda ökokriitika erinevaid tahke. Esimeses alapeatükis andsin põgusa ajaloolise ülevaate ökokriitika kujunemisest ja selle tendentsidest USA-s, Suurbritannias ja Eestis. Ökokriitiliste kirjutiste ja uurijate hulk ning tegumood on küll aja jooksul üha rohkem hargnenud ja kirjumaks muutunud, kuid endiselt väljendavad mitmed kriitikud muret, et ökokriitikal puudub selgem ja paradigmat põhjalikumalt muutev teooria ja metoodika (vt alapeatükk 1.2.). Näitasin, et püüdlusi selgema metoodika poole ei pea kaugelt otsima – Eestis on sellel suunal liikunud Kadri Tüür ja Timo Maran (vt alapeatükk 1.3.). Kadri Tüür on määratlenud looduskirjandust dünaamilise mudelina, mis moodustub tarbe-, ilu- ja

teaduskirjanduse kokkupuutepunktis. Timo Maran on aga uurinud, kuidas üldse tekib loodustekst, ning eristanud kolm modelleerimistasandit: zoosemiootiline, keeleline ja kunstiline. Ta on ka rõhutanud, et loodusel võib olla oma tekstuaalsus ning seetõttu võib väita, et loodus on (loodus)teksti loomisel kaasosaline ja mitte passiivne objekt. Neljandas alapeatükis püüdsin luua tugevamat silda poetika ja ökokriitika vahel, mis tõukus Bryan L. Moore'i vaatest ökotsentristlikule personifikatsioonile. Tulin järeldusele, et personifikatsioon on ainult osa suuremast morfiseerimiste võrgustikust. Selle võrgustiku otsad on alati lahti uutele täiendustele. Peale selle võib selline nägemus avada loomingulisi võimalusi ka kirjutajatele endile – tänu eluta ja elus looduse mitmekesisusele on palju morfiseerimisi, mida pole veel tehtud.

2. Uku Masingu loodustekst „Mälestusi taimedest“

2.1. Retseptsioonist ja ökotsentristlikust Masingust

Uku Masingust, tema loomingust ja mõttemaailmast on nüüdseks juba mitu väga tugevat uurimust kirjutatud: Arne Hiobi väitekirja „Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned“ (2000), Lauri Sommeri magistritöö „Uku Masingu käsikirja „Saadik Magellani pilvest“ mentaalne, ajalis-ruumiline ja elulooline taust“ (2003), Sven Vabari magistritöö „Uurimus Uku Masingu Tõest“ (2007, siia võib lisada ka Vabari bakalaureusetöö „Uku Masing ja postmodernism. Opositsioonilisuse ületamise probleem“ (2005)) ning Külliki Kuuse magistritöö „Uku Masingu luule subjektist: „mina“-poeetika luulekogus „Udu Toonela jõelt““ (2008). Eraldi märkimisväärsed on Aile Toominga uurimused Masingu luule meetrikast (vt nt Tooming 2012). Hiobi, Sommeri, Vabari ja Kuuse tööde rõhuasetus on lai ning suurejooneline. Võib öelda, et kõik neli üritavad mingil terviklikul moel sõnadesse panna Uku Masingu maailmavaadet eri nurkade alt (ja isegi siis, kui rõhutatakse, et see pole päris võimalik) ning selleks võtavad sageli vaatluse alla kogu Masingu kättesaadava kirjutistekogumi. Ka Kuusk ja Sommer, kes on küll oma uurimisala piiritlenud ühe valitud tekstiga (vastavalt siis „Udu Toonela jõelt“ ja „Saadik Magellani pilvest“), haaravad lõpuks ikkagi n-ö suuremat pilti (eriti Sommer). Kõik see on õigustatud ja täiesti loomulik. Masingut lugedes ei saa mööda tundest, et ta püüab pidevalt edasi anda mingit vaadet või hoiakut. Tema tekstid moodustavad näiliselt lõputu ruumi, kus „tema lausumine on üksainus majesteetliku subjektiivsuse voog“ (Krull 2000: 72). Vahel jääb lausa tunne, et tema luule pole päris luulena mõeldud ning ka tema esseed ja muus vormis mõtisklused pole päris nendena mõeldud – tegu oleks justkui kõigiga igal pool ja igal ajal ühekorraga. *Gesamtkunstwerk* ehk tervikkunstiteos³⁸ oleks siinkohal vast veidi vale määratlus (kuigi Masingu loominguga alla võib kahtlemata arvata ka tema kujutava kunsti taiesed), sest kaugelki pole tegu ühtlaselt alustatud ega lõpetatud „projektiga“ – nüüdseks võib juba öelda, et ka ametlikult trükitis ilmunud (ja mitte ainult

³⁸ Mitme erineva kunstiliigi kongeniaalse kokkusulandumise tähenduses.

käsitajalise) kirjavara massiivsus tundub vastavat rohkem määratlusele Suur Tekst või et Masing on See Kirjanik, Kes Kirjutas Kogu Aeg Ühte Teksti.³⁹ See aga ei tähenda, et Masingu n-ö Suur Tekst oleks iseeneses homogeenne, holistlik kogum – Vabar on näidanud, kui paradoksaalne ja vastuoluline on Masing iseendagi kontekstis –, vaid seda, et eksisteerib mingi hajutamatu, kuid samas ähmane subjektiivsuse voog, mis on pärisomaselt ja ligitõmbavalt masinglik ning üle selle läve astudes ei ole enam võimalik silmi lõpututelt raamatariulitelt ja taimedelt ära pöörata. Ning selliste lõputute seoste peale mõeldes tundub eluvõrgustiku ja morfismide võrgustiku kerakujuline mudel sobiv vahend Masingu uurimiseks.

Aga mida suudab juurde anda sinne uurimus? Erinevalt ülalmainitud neljast püüan mina pigem keskenduda väiksele ja lokaalsele, st Masingu loodustekstile „Mälestusi taimedest“ (1996), mida Hiobi, Sommeri, Vabari ja Kuuse töödes küll kasutatakse mingil määral selle suurema pildi või Suure Teksti teenistuses, kuid otseselt eraldi vaatleb paari lehekülje raames teost „Mälestusi taimedest“ vaid Sommer ja sedagi pigem põgusalt: „Looduse ja taju suhetest oleks Masingu puhul väga palju kirjutada. Nii detailselt, sellise sisseelamise, botaanilise arukuse ja mystilise intensiivsusega on taimedest harva kirjutatud“ (Sommer 2003: 23). Loomulikult ei saa see siinse töö puhul tähendada Masingu laiemast kontekstist loobumist, aga ehk aitab selline lokaliseerimine osutada ka teistele kohtadele Masingu gloobusel. Teisalt võib ökokriitiline lähenemine midagi uut juurde anda nii Masingu mõistmisele kui ka ökokriitikale endale. Loodusest Masingu tekstides on räägitud (kas või taas Sommer), kuid ökokriitilisest perspektiivist lähtuvalt on seda tehtud vähe, veel vähem kirjandusteadusliku uurimistöö mahus. Otseselt kirjandusökoloogiast lähtuvaid järeldusi on teinud Tiiu Speek arvustuses „Nature... tekstiilivabrikute omanik“: Uku Masing loodustunnetusest, keelest ja taimedest“ (1997): „Millised on Darwini „Looduse“, ta „loodusliku valiku“, „olelusvõitluse“, „tugevamate ellujäämise kateooriate kultuurilised ja sotsiaalsed tagamaad? Kirjandusökoloogina huvitas mind viimane küsimusteriing, kuna Masingu Darwini

³⁹ Umbes sarnaselt nagu Deleuze ja Guattari mõistavad „risomaatilist kirjutust“ (selle kohta võib lugeda nende raamatust „A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia“ (vt Deleuze, Guattari 2004)), kuid kuna nn Suur Tekst on siin pigem võrdleva näite rollis ning pole antud töö põhiteemaks, siis Deleuze'i ja Guattari määratlust siinkohal põhjalikumalt edasi ei arendata.

keelekasutuse kriitikal on laiem kirjandusteaduslik ja ka ökoloogiline tähtsus“ (Speek 1997: 152). Kuigi Speek teeb päris mitmes kohas ennatlikke järeldusi ja on „Mälestusi taimedest“ puhul sõna otseses mõttes mõnda kohta vigaselt lugenud, siis on see materjal siiski väga tänuväärne ning tuleb siinsele tööle kasuks. Ots on sellega lahti tehtud juba ligi 20 aastat tagasi.

Ja tegelikult võib seda nimetada juba väikseks imeks, et Uku Masing eesti ökokriitika vaateväljal suhteliselt perifeerseks on jäänud, sest rääkimata sellest, et nt „Mälestusi taimedest“ ja päris suur osa luulestki tegeleb meie kontekstis täiesti omanäolisel moel loodusega, on Masing ka (teatud möödustega, aga nendest hiljem) äärmiselt „sügavroheline“ ja ökotsentristlik autor. Hiljuti välja antud artiklikogumikus „Katsed nimetada saart: artikleid fantastikast“ (2013), mille koostajateks on Sven Vabar ja Jaak Tomberg, ilmus esmakordselt tema artikkel pealkirjaga „Rohelise udu vang“, kus Masing muuhulgas sajatab, et „[t]osina aasta pärast on mõtlevale inimesele endastmõistetav, et kehtinud hoiakud disigneerivad inimkonna enda ja Maa hävitajaks. Selle surimuriga, mida nimetatakse „teaduslikuks maailmavaateks“ või „tegelikuks täisvereliseks eluks“, ei suuda inimkond leida yhtki teist teed“ (Masing 2013: 41). Ning lehekülg või paar hiljem kirjutab ta Rachel Carsoni „Hääletu kevade“ kaitseks nõnda: „Meilgi on ju iga aastaga vähem linde ja teatavad taimeliigid (needki, mis ei ole looduskaitse all) hävitatakse varsti jäljetult. Me ei tea veel, millise toorainesena teatavate taimede mahlad võiksid kunagi olla asendamatud“ (Masing 2013: 43). Kui arvestada, et see tekst on kirjutatud umbes aastal 1964 (Masing 2013: 39, toimetajapoolne joonealune märkus), mis on vaid ligi 2 aastat pärast Carsoni raamatu originaalversiooni ilmumist, siis oma aja ja koha kontekstis on see artikkel sügavalt uudne ja märgiline, kuigi seda ajalehes Edasi siiski lõpuks ära ei trükitud.

„Mälestusi taimedest“ on trükitud ilmunud postuumselt, 1996. aastal kirjastuse Ilmamaa alt, nagu enamik seniavaldatud Masingu tekstidest. Seega tuleb alati arvestada Masingu teoste puhul sellega, et sageli pole Masing ise oma käsikirju n-ö avaldamiskõlblikuks lõpetanud – toimetamine on toimunud tavaliselt tagantjärele ja kellegi teise poolt. Võib-olla on see teatav käsikirjalisus üks aspekte, mis omakorda rõhutab hargneva Suure Teksti tunnet. Otsad on jäetud lahti – võib-olla oleks olnud Masingu silmis vaja neid käsikirju veel aastate jooksul

täiendada, kärpida. Sellist pikemat ajaskaalat on näha ka „Mälestusi taimedest“ puhul, mille kohta on botaanik Hans Trass öelnud, et „Uku Masing kirjutas *Mälestusi taimedest* aastatel 1953–1968, peamiselt 1955–1956“ (Trass 1998: 1326) – see tähendab, ja see on ka tekstis kohati kuupäevalise täpsusega näha, et muudatusi ja lisandusi tekstis tegi Masing veel umbes 10 aastat pärast n-ö peamist kirjutamistuhinat. Raamat koosneb kümnest osast (esimene on rangelt võttes ikkagi sissejuhatus), mida võib ka nimetada peatükkideks, sest olenemata erinevast teemapüstitusest igas osas, on üldine jutuvoog üsna ühtlane ja samanäoline. Nagu Krull ka ütles, subjektiivsuse voog. Kahtlemata võib öelda, et „Mälestusi taimedest“ on ka „mälestusi endast“, sest raamatus antakse läbi taimede ja nendega esmakohtumiste najal edasi isiklikku, autobiograafilist lugu. See on valdavalt dokumentaalne tekst ja ma ei näe põhjust, miks ei võiks siinkohal autori- ja jutustajapositsiooni samastada. Seega, kui ma räägin tekstis leiduvast positsioonist, siis ma räägin ikkagi Masingu positsioonist. Eraldi huvitav teema on ka tema ilukirjanduslikes tekstides õhus olev küsimus, kas pole mitte väljendatud läbivalt ainult Masingu tõekspidamisi. Ka tema luule mõjub sageli autobiograafilisena, äärmiselt subjektiivsena ning on kaugel olemast luule iseeneses – või kunst kunsti pärast. Nii mõnigi kord on mõttekam rääkida neist kui palvetest. Kuusk on öelnud: „Nõnda on Masingu lausungid – palved, lausumised, loitsud jne. maagilised vormelid, keele sakraalsuse avaldused“ (Kuusk 2008: 66).

Niisiis on iga osa neist kümnest alanud selgest teemapüstitusest, vaadakes kas või pealkirju: „Vabandus“, „Vahest Tartu ja Tallinna vahel ning eelarvamusist“, „Raamatute mõjust või pajukududest ja käokingast“, „Heinamaa saladused“, „Raikküla paanepäälseist ja soodest“, „Põlluäärsetest“, „Aianukad“, „Ladina keelest, botaanikaaiast ja värvimisest“, „Toalilledest“, „Eesti orhideedest aiataimedena“. Ja teatud mööndustega hoiab Masing ka nendest teemadest kinni, aga selle asemel, et näiteks rääkida põlluäärsetest, aianukkadest ja pajukududest, kaldub ta ikkagi rääkima pigem mälestustest ja enda arvamustest inimsoo kohta. See aga ei tähenda, et taimed sellest tekstist puuduksid. Tavaliselt on iga lõigu keskmeks mingi taim, mille nime mainitakse (enamasti sõrendatult) kohe lõigu alguses, ning see taim aktiveerib mälestuse või mõtteuiu. Sel viisil meenutab „Mälestusi taimedest“ omamoodi kataloogi või entsüklopeediat, mille sissekanneteks pole otseselt seletused ega definitsioonid,

vaid arutelud mingitel esmapilgul vabalt valitud teemadel, mis aga siiski nende konkreetsete taimedega on tugevalt seotud. Näiteks selline lõik:

Sinilill on küll veel ergem ja rõõmsam, sest ta on tumedam ja tolmukaid rohkem ja küllap need heledamadki. Ta on nii rõõmus nagu üks edev pisike plika. Kogu eluajal olen näinud ju ainult üht või kaht agarat, ekstravertset ja kena. Mõne aasta pärast ta enam pole midagi nendest, kuigi ta ehk pilutab silmi, vaadates valgemasse kogu eluaja just nii nagu sinililled. Ma ei anna sellest võrdlusest midagi ära, sinilill on midagi ajast ette jõudnut või igipõlist, ei tea, kummat enam, kuigi botaanikud ütlevad viimast. Ja see plika samuti. Kuid see, et olen näinud ainult ühe säärase plika või kaks ja tuhandeid sinililli, see on äraseletatult, inimkond on armetum taimedest. (Masing 1996: 91)

Sarnaseid liikumisi konkreetsetest taimedest suuremate ja abstraktsemate järelduste suunas leidub selles raamatus palju. Ja kui on mingi järelduseni jõutud – „inimkond on armetum taimedest“ –, siis liigutakse edasi uue lõiguga, uue taimega üsna hüplikult. Võib öelda seega, et ülesehitus on kollaažilik. Kuigi „Mälestusi taimedest“ on kohati päeviklik, siis päris päevikuks seda veel pidada ei saa. Kui, siis pigem vaatluspäevikuks, kus vaadeldavateks on inimesed, taimed, mälestused ja muu.

Mitmelgi korral on retseptsioonis selle raamatu puhul rõhutatud teatavat päeviklikkust ja isiklikkust selle asemel, et rääkida taimedest Masingu tekstis. Peeter Kunstler 1997. aasta 10. jaanuari Kultuurilehes: „See botaanikalembene tekst on tegelikult filosoofilise kallakuga enesevaatlus, ühtaegu siiras ja kalkuleeriv“ (Kunstler 1997a: 3). Kunstler on ühes teises, Eesti Ekspressis ilmunud pikemas arvustuses öelnud, et Uku Masingu keelekasutus on „tüütu“ ning ta „pihib“ ja „viriseb“ (Kunstler 1997b: B3), ja Hans Trass, et ta „[m]itte ei suutnud harjuda Uku Masingu sõnaseade ja lauseehitusega“ (Trass 1998: 1325). Umbes sedalaadi märkuste peale on Hasso Krull kirjutanud kaitsvalt ja elegantselt: „Omaette probleem ongi Masingu tekstis tema keel. Nagu Toomas Pauli ülevaatest selgub, valitseb arvustustes üldiselt arvamus, et „Masingu keeleoskus oli kesine“. Selline pimestatus on otse hämmastav. Loetagu läbi vaid kümmekond Masingu võimsamat luuletust, nendest võiks koostada väikese sõnastiku! [---] Masingu lausele on omane isemoodi ümised või laulev rütm, kõne kulgu pidevalt liigendav nõrk inversioon sunnib öeldavat fraseerima, kõnevoolu üksikuid osi sellest esile tõstma, nii et tekib omamoodi epifaaniline ootus: kohe-kohe avaneb midagi, rutata pole vaja, asjad lebavad

rahulikult ruumis ja me saame neid selgesti näha“ (Krull 2000: 73). Peab ka ära mainima, et tsiteeritud Krulli arvustus on neist kõigist ilmselt kõige põhjalikum, aga Krullile omaselt haarab ta pilti jällegi laiemalt ning ei keskendu nii väga taimedele, vaid sellele, kuidas voolida välja Masingu koht kirjanduses. Ta väidab (ja kahtlemata on tal suures osas õigus), et „Mälestusi taimedest“ on (utoopiline) autobiograafia ning taimed on „õrn maskeering“ sellele (Krull 2000: 67). Ka Tüür ja Maran on rõhutanud, et tegu on pigem mälestuste- kui taimeraamatuga (Maran, Tüür 2005: 264). Nii see võib tõepoolest olla, kuid minu arvates tuleks taimedele siinkohal ikkagi omistada vähe suurem osa ja tähenduslikum hää.

Aga autobiograafilisuse kõrval on taimedest ja loodusest üldisemalt siiski samuti räägitud. Enamik neist rõhutavad Uku Masingu *sügavat sõprust* taimedega ja „kiidavad“ tema looduselembust (nt Trass 1998: 1331; Tonts 1997: 6; Viitol 1997: 29), kuid on ka teravamaid märkusi ja huvitaval (või siis ettearvataval?) kombel just loodusteadusliku kallakuga arvustajate sulest. Botaanik Trass kirjutab taas: „Loomulikult esineb ses raamatus (peale botaanikute põlgamise...) ka puhtbotaanilisi lapsusi. Näiteks ajab Uku Masing segamini kastani ja hobukastani (eri perekondade liigid!), tõu ja sordi mõiste, ei tee vahet (kuigi neid meeletult armastab) amarüllistel ja ratsuritähedel jne. Aga need möödalaskmised on peaaegu samal tasemel, mida teevad ka mõned professionaalsed taimeteadlased“ (Trass 1998: 1329). Teisalt on Trass öelnud, et tal on piinlik „kogeda, et selline suur mõtleja nagu Uku Masing ei suuda Darwinist kirjutades ennast sugugi talitseda“ (Trass 1998: 1328). Darwini koha pealt on teravamaltki ja iroonilisemalt öelnud bioloog ja looduskaitaja Rein Kuresoo: „Ühest näitest [kus Masing Darwinit liigselt lihtsustab] piisab: *Aga ma ei saa rahu ka mõeldes, kuidas sellise päiksekese (kanakoolme) lehed nii jäljetult võivad (pärast õitsemist) kaduda. Mida küll kostaks Karla Inglismaalt, kui tema aususelt paluda seletust.* See on küsimus, mida Karla-järgsed botaanikud, kes enamasti ei hooli taimest, vaid temaga nidusast teadusest, suudavad seletada üsna rahuldavalt“ (Kuresoo 1997: 163). Masingu suhet Darwiniga käsitlen lähemalt alapeatükis 2.4. Ajalehes Nädaline kirjutatakse autorita arvustuses-tutvustuses aga huvitavalt, et kui Pille Runnel toob raamatu „Mälestusi taimedest“ järeleõnas esile, et Masingut teatakse (aastal 1996, loomulikult) rohkem kultuuriinimese kui loodusesõbrana (Runnel 1996: 184), siis Raikküla ehk kodukandi rahvale „on Masingu botaanikahuvi vist

rohkem teada olnud kui mujal“ ja et „[m]itte eriline ei tundu see suhe [loodusega] olevat, vaid **kõige loomulikum** Masingu erilisus näib olevat pigem see, et ta oskab seda suhet kirjeldada ja sõnastada“ ning „see on tajutav, vastuvõetav ja väga tuttav“ (Uus Uku ... 1997: 11).

Nagu öeldud, Tiiu Speegi arvustus raamatule „Mälestusi taimedest“ on ainus, mis otseselt lähtub kirjandusökoloogilisest vaatepunktist. Seda arvustust kasutan järgmistes alapeatükkides ja -jaotustes nii mõnelgi korral ning seega väga põhjalikult siinkohal sellel ei peatu, kuid siiski tasub ära tuua mõned „kehvad näitajad“ selle arvustuse juures. Nimelt tundub vahel, et Speek ei analüüsi üldsegi vaatlusalust teksti – „Mälestusi taimedest“ –, vaid tsiteerib ohjeldamatult ja laialivalguvalt kahte artiklit raamatust „Pessimismi põhjendus“ (1995, artikliteks „Kosmose tunnetamisest ja keelest“ ja „Pessimismi põhjustavad nähted“), nii et umbes kolmveerand „arvustusest“ on pikad tsitaadid. See pole veel käesoleva töö suhtes iseenesest negatiivne, sest Speek toob välja olulisi asju Masingu loodustunnetuse kohta ning näiteks tajub enamasti Masingu Darwini-vaenu täpselt. Kuid ta teeb vahel ennatlikke järeldusi ja loeb mõnda kohta lausa vigaselt – justkui oleks ta teksti kiirustades ja pinnapealselt, ainult enese teemale (valge anastav mees vs loodus) sobivat materjali otsides lugenud. Näiteks kirjutab ta ühes kohas selliselt:

Kuidas saadagi lähemale näiteks käopäka jt klorofüllita taimede mõistatuslikule teisitiolemisele, kui kasutada on lääneeuroopaliku kultuurkonna dualistlikud kategooriad? [---] Nad tuleks siis [Darwini liigituste järgi] põlata roheliste taimedega võrreldes ebatäiuslike hulka ja pidada näiteks putuktoidulisi neist arenenumaks, sest need on ju lihasööjad nagu inimesedki. Kas pole käopäkk, kellelt võetud valgus, omamoodi täiuslik, mis sest et ta ei õitse? Kas oluks parem võidelda ja mitte jääda iseendaks, kas mõistlikum tee oluks „alanduda mingiks õitsovaks seeneks“? (Speek 1997: 158)

Samas ütleb Masing tegelikult vastupidiselt, et „midagi nii mandunut [kui nugitaimed] pole vist loomparasiitide seaski kui klorofüllita taimed“ ja käopäkal „leidunuks ometi mõni mõistlikum tee, kui alanduda mingiks õitsevaks seeneks“ (Masing 1996: 11). Ehk siis Masing ise annabki sellise hinnangu käopäcale, et too on alandunud, aga mitte ei küsi, kas oluks mõistlikum alanduda. Aga kui need väiksed möödalasud andeks anda, siis osutab Speek päris olulistele aspektide Masingu loodussuhte mõistmisel.

2.2. „Mälestusi taimedest“ kui looduskirjandus

Eelpool kirjeldasin looduskirjanduse žanrilisi omadusi, toetudes Kadri Tüüri sellealasele määratlusele. Muuhulgas tõi Tüür (vt siinses töös alapeatükki 1.3.) välja, et *nature writing*'u ehk maakeeli looduskirjanduse alla on arvatud sellised tekstid, mis on kirjutatud esseistlikus proosavormis, sisaldavad loodusteaduslikku informatsiooni ning teksti autori arvamusi looduskeskkonna suhtes. Lisaks sellele on USA kontekstis olnud oluline rõhuda ka teatud spirituaalsusele, ülevale tundele *wilderness*'i ees, kuid eesti looduskirjanduse puhul see niivõrd oluline pole. „Mälestusi taimedest“ on kahtlemata esseistlikus proosavormis, sisaldab loodusteaduslikku informatsiooni ning autori arvamusi looduskeskkonna (ja palju muugi) suhtes. Lisaks pole tegu otseselt ka ilukirjandusega, kuigi sisaldab selle elemente. Võib üsna kindlalt öelda, et „Mälestusi taimedest“ on dokumentaalne teos. Seega kuulub vaatlusalune tekst angloameerikaliku määratluse järgi looduskirjanduse alla.

Huvitav avaneb aga selle „spirituaalse“ küljega. Kuigi *wilderness*'i ehk puhast ja metsikut loodust pole selles tekstis peaaegu üldse, kuna suur osa kirjeldatud taimedest on asetatud mingisse talu või linnamaja kultuurikonteksti (põlluäärsetesse, aeda, karja- ja heinamaale ning võsadesse nende kõrval, isegi raudtee äärde jne – Taevaskoja mets paistab kõige „metsikum“ element siin olevat), siis ikkagi kumab siin-seal läbi mingi pühalikkuse mõõde. Spirituaalsus on siinkohal ehk vale sõna, pigem tulekski rääkida teatavast („Masingu moodi“ kristlikust) pühalikkusest, ülevusest või ka teisipidi – litooteslikust alaväärsustundest, mis justkui pisendab autorit taimede vägevuse ees, mis on pärit „teisest maailmast“. Kas või seesama sedastus, et „inimkond on armetum taimedest“ (Masing 1996: 91). Paljude taimede peale vaadatakse hardusega. Kõige eredam näide neist on kahtlemata Masingu suhe amarülliste⁴⁰ ja eriti kullerkuppudega: „Ma pole unustanud, et nende lõhn on teisest maailmast ega seda, et

⁴⁰ Nagu Hans Trasski ütles, et tegelikkuses olid need siiski ratsuritähed. Ka raamatus endas on joone all see ära märgitud: „Siinkohal selgub ehk, et Masingu amarüllise(se)d on hoopis ratsuritähed. Need kaks lille kuulunud varem ühte taimeperekonda, nüüd aga olevat botaanilise täpsuse huvides teineteisest lahutatud“ (Masing 1996: 163, toimetajapoolne joonealune märkus). Siinses töös kasutan botaanilisest vigasusest hoolimata enamasti sõna „amarüllised“, et säiliks ühtsus Masingu tekstiga ning et ei tekiks segadust pideva ratsuritähed/amarüllise vaheldumisega.

hoolimata inglitiibade sulesusest, ma neid kujutlesin nii kergetena ja läbipaistvaina nagu kullerkupu õislehti“ (Masing 1996: 21). Kullerkuppudest ja amarüllistest lähemalt aga juba alapeatükis 2.4.

Mäletatavasti määratles Kadri Tüür looduskirjandust eestikeelse materjali näitel kui dünaamilist mudelit, mille kolmeks kontsentriks on teadus-, tarbe- ja ilukirjandus. Looduskirjandus sünnib teadus-, tarbe- ja ilukirjanduslikkuse kokkupuutepunktis. Üritan alljärgnevalt põgusalt vaadelda nende kolme tunnuse avaldumist Masingu loodustekstis „Mälestusi taimedest“. Eeskujuna selleks on andnud Kadri Tüüri ja Triin Reitalu artikkel „Botanical nature writing: an ecocritical analysis“ (vt Reitalu, Tüür 2012).

2.2.1. Teaduskirjanduslik

Nagu varem juba mainisin, saab teksti „Mälestusi taimedest“ võtta ka kui vaatluspäevikut. Selles kirjeldatakse tavaliselt konkreetseid kohti, nimetatakse erinevaid taimeliike, ligi pooltel juhtudel on ka antud nende ladinakeelsed nimetused. Ka aeg on kohati markeeritud, eriti eelviimases osas pealkirjaga „Toalilledest“, kus Masing jõub lõpuks amarülliste kirjeldamiseni ning erinevad vaatlusajad on kuupäevaliselt ära märgitud. Enamasti leiduvad selles peatükis sissekanded aastast 1956, kuid lõpupoole muutuvad kirjeldused lühemaks ja võivad edasi hüpata lausa viie aasta võrra. Kõnekad on kaks viimast lauset selles peatükis, justkui märkmikku muuseas lisatud ja tõenäoliselt ongi nende vahel olnud viis aastat: „Atutahi [amarüllisele antud nimi] ei õitse 1963. Uus aga kindlasti on E r i d u, mis esmalt õitses 1968“ (Masing 1996: 165). Küll aga pole kuupäevi eriti lisatud eelmistele raamatu osadele ning kindlasti pole tegu n-ö klassikalises mõttes päevikusissekannetega, kus iga ülestähendus algab kuupäeva ära märkimisega. Pigem on kuupäevad rohkem peidetud teksti sisse. Mõnikord poole lõigu ja teema pealt, näiteks üks katke, mis asub keset lõiku: „Olen ükski selles rikutud ja häbistatud maailmas, olen nagu mandalaste *haiia' nuxraia'*, ja seltsimehi ei leia iial – pääle oma luuletatud Ninanna, keda ma enam ei näe uneski. (30. VII 55.) Võimalik, et seda botaanikaaeda teen praegugi veel, teadmata milleks ja küsimata. Ta on sama vähe vajaline mulle või kellelegi teisele“ (Masing 1996: 116–117). Nii et tekib omamoodi huvitav segu

terviklikust esseest ja rohkem hakitud päevikust. Võib-olla on see üks käsikirja avaldamise kõrvalsaadus ja Masing ise oleks need kuupäevad teksti keskelt välja võtnud, ei tea.

Kuigi Raikküla domineerib suurema osa raamatust, sest mälestused, mida kirjeldatakse, on ikkagi enamasti pärit lapse- ja noorpõlvest ning seotud kodukohaga, siis on tegelikult raamatus nimetatud väga erinevaid kohti. Ütleb ta näiteks päris otse ja täpselt: „Tiksojal, Vasula järve ääres, Kärknast tulles raudtee kõrval – need on me kullerkupupaigad“ (Masing 1996: 21). Või: „Muulukat võib enamasti asjatult otsida, kuigi paaril teeäärel teda siiski viimati olen maitsenud – Pangodi Kivijärve nukal ja Päidla Kõverjärve nõlval. [---] Kuid selliseid esialgu väga huvitavaid ussitatra võsikuid nagu Tartu lähimas naabruses vaevalt üldse on Põhjas. [---] Säärast *Iris sibirica* uputust nagu Haaslava kandis Emajäe vasakul kaldal ei usu olevaks ükski põhjaeestlane“ (Masing 1996: 14). Muuhulgas on ka näha, et taimede nimed on esmamainimisel sageli sõrendatud, mis mõjub entsüklopeedilisena. Võib kohata ka talunimesid, nagu Likemetsa ja Kuusikumardi (Masing 1996: 39). Ja kuna tegu on mälestustega, siis joonistub siit välja võrdlemisi pikk ajaperspektiiv: Masingu lapse- ja noorpõlvest (st umbes 1910. ja 1920. aastatest) selle olevikuhetkeni, mil Masing teksti kirjutab (ehk siis 1950–1960ndad) ja sealt edasigi – praegusesse hetke, mil Raikküla, Tiksoja, Kivijärv, Taevaskoja jt on kahtlemata veelgi muutunud. Siit avanevad suurepärased võimalused näiteks kodukohaurijale, aga käesoleva töö eesmärgiks pole neid siinkohal vaadelda.

Erakordse täpsusega on mõnikord kirjeldatud taimeosade mõõtused, õite jms arve ja lausa geomeetrilisi või vormilisi iseärasusi. Enamasti jäävad sedalaadi kirjeldused kahte viimasesse ossa („Toalilledest“, „Eesti orhideedest aiataimedena“). Näiteks: „1957 panime Atitlanil [ühe amarüllise nimi] kõrvalt ära poja. See oli üpris lühikene: sibulaga kokku 30 cm pikk, haare ülalt 23 cm ja kaks õit tal, kumbki 15 cm. [---] Ja 1958 on ta jälle soetamas poega. Võibolla et ta nii ilus pole enne üldse olnudki. Korraga lahti 8 õit (4+6 vartel)“ (Masing 1996: 162). Vormidest kirjutab ta nii: „Väljast aga päälmsised siilakud katavad veelgi enam sisemisi (kui Tanel, Atitlanil) ja seetõttu on õis nagu pitsitatud kokku pihuga. Küllap aga neidki on paljude ilmetega. Meie omal on siilakute servad kõik loogelised, eriti kolmel pisemal (sisemisel). Punane on roosakam ja hallim, pasteljam, ütleks Leo Anvelt“ (Masing 1996: 163). Eriti „numbritihke“ on viimane osa „Eesti orhideedest aiataimedena“ ja see on ehk ka kõige

konkreetsema botaanilise väärtusega, sest seal on kirjeldatud paiku, kust võib leida orhideesid, ning seejärel on kuupäeva täpsusega aasta-aastalt ära märgitud, millal mingi liik õitses: „Enamvähem kuldkinga kaasaegne on h a l l k ä p p (*Orchis militaris*). Õitses 11. VI 56; 6. VI 57; 3. VI 58; 7. VI 59, väljas veel 18. VI 53; 28. VI 55. Ta on läikivate ja suurte lehtede ning õige värvingu poolest üks ilusamaid Eesti taimi. Ainult ta on võrdlemisi madal (keskmiselt 35 cm, maksimaalselt 45 cm) õitsemise algul ja kuigi edasi kasvab pidevalt (vars 7. VI 59: 42 cm, 4. VII 59: 56 cm), mõnede teiste imposantsuseni ei küüni“ (Masing 1996: 169). Vahel pole aru saada, kas need õitsemisajad ja mõõdud põhinevad nende taimede looduslike kasvupaikade andmetel või kirjeldab Masing enda aeda kasvama pandud orhideesid. Viimase tsitaadi puhul reedab aga asukoha ilmselt sõna „väljas“ – võib arvata, et vähemalt *Orchis militaris*'e andmed pärinevad kodustelt taimedelt.⁴¹

Omaette teema on Masingu vaen temaaegse botaanikateaduse või üldse teaduse vastu. On ta ju öelnud, et „[b]otaanikud enamasti ei hooli taimest, vaid temaga nidusast teadusest“ (Masing 1996: 10). Võimalik, et selline negatiivne suhtumine võis tuleneda teksti kirjutamise aegsest õhustikust ja olustikust, sest teadupärast hakati alles 1950ndatel (taas) mõtlema looduskaitse peale (Reitalu, Tüür 2012: 14) – nõukogudeliku nägemuse järgi oli loodus vaja alistada tootlikkusele, tööle, ning oluline oli osaleda „kommunismi suurehitusel“. Kui vaadata sellele läbi ülalmainitud Masingu ökotsentristliku prisma, siis võis avanev pilt olla talle äärmiselt masendav ja valuline. Niisiis „teadus“, mille vastu ta sappi pritsis, võis tähendada hoopiski kolonisaatorlikku ja eksploateerivat külge teadusest, aga mitte päris kogu teadust, sest teatav teaduslikkuse vaim (andmete täpsus, nimelisuus, kohatised klassifitseeriva tooniga arutelud jne) on raamatus „Mälestusi taimedest“ kahtlemata kohal – kohati niivõrd palju, et tekst nõuab lugejalt „loodusteaduslikku kirjaoskust“ (selle sõnapaari kohta vt Tüür 2007: 88).

⁴¹ Siinkohal tekib kujutlus Masingust, kes käib toas, aias ja mujal ringi joonlaua, pliiatsi ja märkmikuga. Loendab ja mõõdab, kirjutab üles nagu teadlane. Ehk isegi joonistab õite kujusid. Vaatleb sageli igat üksikut õit eraldi ja üsna pikka aega, nuusutab, katsub. Või oli märkmiku ja joonlaua asemel ikkagi tegu fenomenaalse mälu ja fotoliku täpsustajuga?

2.2.2. Tarbekirjanduslik

Tüür on looduskirjanduse tarbekirjandusliku ehk pragmaatilise külje kohta öelnud, et sellise teksti puhul „lugeja saab informatsiooni selle kohta, **kuidas** mingisse konkreetsesse kohta jõuda ja mida seal tähele panna“ ja et „sugugi vähetähtis pole looduse **praktiliste kasutamisevõimaluste** tutvustamine, kuid sellega seoses ka inimeste **loodushoidlikkusele** manitsemine“ (Tüür 2007: 89). Sealjuures on illustatsioonid, joonised, kaardid ja fotod samuti pragmaatilise iseloomuga (*Samas*). Illustratsioonid, fotosid jms raamatus „Mälestusi taimedest“ ei leia, küll aga on paljud Masingu täppiskirjeldused ise väga fotolikud, nagu see eelmises alapeatükis toodud näidete põhjal ka näha on. Konkreetsete asukohtade kirjeldamine ja nende täpne määratlus ruumis (kas või seesama „Tiksojal, Vasula järve ääres, Kärknast tulles raudtee kõrval“ (Masing 1996: 21)) võib silme ette luua ka pildi geograafilisest kaardist – seega on võimalik lugejal need kohad üles leida. Ilmselt ei saa siiski öelda, et tegu oleks otseselt juhendiga, kuigi see tekst võib sellena käituda.

Küll aga on vähemalt paar päris pragmaatilist kohta raamatus „Mälestusi taimedest“. Kaheksanda peatüki (pealkirjaga „Ladina keelest, botaanikaaiast ja värvimisest“) lõpus mõtiskleb Masing värvidest ning selle üle, kuidas neid tema lapsepõlves taimedest saadi ning kuidas ja milliseid värve ta oleks tahtnud või tahaks saada. Ta toob küll ära ühe Gustav Vilbaste kirjelduse, kuidas rukkilille õitest tumesinist värvi kunagi tehti, kuid on pettunud, et sellest hoolimata ei ole õigeid menetlusviise piisava täpsusega kirjeldatud:

Ja mina olen täna veel veendunud, et taimedest on võimalik valmistada väga kauneid värve, kui vaid leida õige menetlus! Kui vaid aega oleks küllalt, kui mõistust oleks aimata, kui kõiksugu toormaterjali piisavalt käepärast! Ent usun samuti, et suur osa andmeid raamatuis on sajandeid jatkunud mahakirjutused, mida keegi pole kontrollinud. Või siis ma olen nii tobe, et ei oska neid toimetada õieti. Nõgeselehtedest mitmete raamatute järgi saab väga ilusat rohelist vesivärvi. Aga ei noored ega vanad lehed kõlba selleks minu käes: toon on ainult rohekas. (Masing 1996: 122)

Kuid päris kasutusjuhendiks seda väikest ekskurssi ei saa veel nimetada. Pigem otsib Masing ise toda „kasutusjuhendit“.

Kõige otsesemalt pragmaatiline on siiski viimane peatükk – „Eesti orhideedest aiataimedena“. Siin jagatakse sedalaadi informatsiooni kõige rohkem ning isegi ärgitatakse lugejat orhideekasvatusega tegelema: „Järgnevad märkmed ehk virgutavad mõnd soodsamais tingimuses viibijat otsima ja leidma paremaid menetlusi orhideede kasvatamiseks aias“ (Masing 1996: 167). Mainitakse, et osa meie käpalistest „talub kaunis hästi küllalt suure määraga ümberistutamist“ (*Samas*) ja et kaasavõetud mõtta tänkjaks muutumise korral peab seda koorikut „poetama ja segama lubja või kriidiga, millega käokeeled lepivad“ (Masing 1996: 168). *Samas* manitsetakse nende soovitude kõrval võrdlemisi palju ka loodushoidlikkusele: „Kui keegi juhtub nägema kärbesõit (*Ophrys muscifera*: 20. VI 53; 24. VI 54), siis pangu ta sellele ümber mingeist oksist pununud võru ja võru sisse pulgad. Ta on väärt käia igal aastal vaatamas. Aeda tohiks tuua kärbesõit võid siis, kui neid leiukohal on kümneid. Juba oma harulduse tõttu on ta väga põnev taim“ (Masing 1996: 170). Tänapäeva kontekstis võib selline juhendilaadne peatükk mõjuda kummaliselt, sest käpalised on Eestis võetud looduskaitse alla ning nende „aeda tassimine“ on keelatud. Aga Masing arvas ilmselt, et osade käpaliste aeda istutamine aitab neid niitjate, loomade jpt mõtlematute tallamiste eest kaitsta (vt nt Runnel 1996: 188). Praegune looduskaitse seda sellises valguses ilmselt ei näe, looduslik keskkond on siiski esmatähtis.

Nagu Tüürgi osutas, et kõik kolm looduskirjanduse dünaamilise mudeli tunnust ei pea võrdselt esindatud olema, siis „Mälestused taimedest“ puhul on vast tarbekirjanduslik külg see kõige „nõrgem“, kõige vähem esindatud. Kuid nagu eelnevatest näidetest näha, on selles tekstis kindlasti olemas teatud pragmaatiline väärtus.

2.2.3. Ilukirjanduslik

Tüüri looduskirjanduse kui žanri nägemuses moodustub ilukirjanduslikkus paljuski vastandina teadus- ja tarbekirjanduslikkusele: „Ilukirjanduslikkusele viitab teksti **epiteetiderohkus** .. , sageli võib kohata metafoorset ja **mitmetähenduslikku väljendust**, mida teadustekst endale lubada ei või. Ka **rahvapärimuse**, pajatuste, anekdootide, isegi **autobiograafiliste** teadete .. põimimine loodust kirjeldavasse teksti lähendab seda subjektiivsust rõhutavale

ilukirjandusele“ (Tüür 2007: 89). Seega moodustab looduskirjanduse ilukirjandusliku poole paljuski autorisidus subjektiivsus erinevalt teaduskirjanduse püüdest olla objektiivne (*Samas*). Nagu juba ka ülal mainitud, siis Krulli määratlust kasutades võib Masingu kirjutisi iseloomustada katkematu subjektiivsuse voona. Nii on ka „Mälestusi taimedest“ puhul. Raamat on kirjutatud valdavalt esimeses isikus, autor on väga hoiakuline ja teeb hinnanguid peaaegu alati enese perspektiivist. Kõik, mis ta ütleb, on justkui ainult tema öeldud. See aga „lõhub“ teksti teaduskirjanduslikku poolt pidevalt. Rääkimata sellest, et suurem osa raamatust on autobiograafiline. Ilukirjanduslikkusele rõhub ka selle teatud loolisuus või erinevate lookeste olemasolu tekstis. Taimed aktiveerivad mingid assotsiatsioonid ja mälestused ning sageli jutustatakse selle tulemusel mõni (sageli õpetlikki) lugu. Näiteks kreegid tuletavad meelde sellise juhtumi:

Üks linnamees Esimese maailmasõja aegu, küllap suutmata elatada naist ja nelja last, asus majja, mis kunagi oli ehitatud vihusaunaks mõnisada meetrit eemale lubjaahjude juurde. Et olime sügisel kõik õginud aiva kreeke koos tuumedega, siis isal tuli neid koos muude produktidega vedada väetiseks küüni ette kartulimaale. Tuumed kuivasid ja maa oli nendega lausa kirju. Saunalapsed uurisid meilt, mis need on, ja saanud teada, hakkasid neid noppima ja sööma. Meile kippus okse pääle. (Masing 1996: 80)

Kui nad saunalapsi keelasid, siis viimased ütlesid, et perelapsed on kadedad ja „ei taha, et saunalapsed ka saaksid“ (*Samas*). Masing kasutab seda lugu näitlikustamiseks tema esimest kohtumist sellise nähtusega nagu klassivahe ning lisab lõppu, et saunaperest „ei saanud kommuniste, vaid asunikutalu-rahvas, ja seesama poiss tappis sakslaste aegu mobilisatsiooni eest metsapugenud vanatalunike – küllap kulakute – poegi!“ (*Samas*). Nii et teksti on põimitud pikemaid ja lühemaid narratiivijuppe, mida teaduskirjanduses ega tarbekirjanduses tavaliselt ei kohta. Neid narratiivijuppe kasutatakse sageli metafoorselt või allegooriliselt mingi mõtte ilmastamiseks või vastupidi – n-ö mõtte välja kutsumiseks. Suures osas on need lookesed allegooriad inimsoo rumalusest, laiskusest ja armetusest. Näiteks on Masing kirjeldanud üht koolikaaslast-poodnikupoega, kelle jaoks olid olemas ainult ilusate saabastega inimesed, ning kasutab seda lugu allegooriana väikekodanluse madalusest (Masing 1996: 113).

Subjektiiivsusega haakub Masingu tugev eneserefleksiivsus: „Ei ole sellel mu teosel enam stiili ega plaani. Olgu pääle, plaani pole minus endaski. Sarnlen vist selleski häbematuses kastaniga, paistan eemalt vormikas ja tegelikult olen vaid hõre sarikas pudedaid õisi, mis kogemata juhtunud kokku“ (Masing 1996: 80). Või sapisemalt: „On seda nagu kogu mu jutt taimedest ja Uku Masingust stiilis: vaadake kõik ometi, kui huvitav ma olen, milliseid vigureid teen, mida ma kõik tean!“ (Masing 1996: 104–105). Masingu eneserefleksiivsus ongi äärmiselt vastandlik. Sageli kirjutab ta algul, kuivõrd erinev ja üksildane ta on („Minutaolised on surnud või sündimata“ (Masing 1996: 115) ning sajatab teisi „lolleks“, kuid siis pöördub ootamatult enda vastu ja pisendab ennast litooteslikult peaaegu nulliks (ja seda suuremana paistavad selles valguses taimed): „Sest tõeliselt on ju kõik tulemused olnud hoopis madalamal kirglikest kavatsusist ja rahuldustundest. Võib ütelda, et teel Laande on kõik mu pooleli jäänud tegemised ja nad tuletavad nüüd end meelde mulle“ (Masing 1996: 54).

Huvitav aspekt avaneb siis, kui vaadatagi Masingu kirjavara justkui Suure Tekstina, ühtlase voona, sest sellisel juhul võib asetada „Mälestusi taimedest“ kord luule konteksti, kord teoloogiliste esseede konteksti, kord ka proosa konteksti („Rapanui vabastamine“ näiteks). Iga asetus hakkab laenama loodustekstile oma vormilisi assotsiatsioone. Näiteks luule kontekstis avanevad loodustekstis „Mälestusi taimedest“ uued ilukirjanduslikud seosed. Masing kirjeldab meeldejäädvalt üht mälopilti, kus nad Ehaga käisid kullerkuppe korjamas ning jäid „Tiksojal esmalt vihma ja siis sellise rahe kätte, mihukest ma ei mäleta lapsepõlvestki, mil kõik tundus ju palju võimsam“ (Masing 1996: 22). Juba siingi on see kirjeldus väga sugestiivne ja poeetiliselt tugevalt laetud, metafoorne: „Ühtki tera ei langenud, vaid nagu tüdinud jäätisemüüja kalkanuks oma tunnid tühjaks puudelatvade kohal“ (*Samas*). Kuid sama mälestust on veelgi poeetilisemalt edasi antud luulekogus „Piiridele pyydes“ (1974):

*Aga siis jalgu võtsime tee kullerkuppe tooma ja kaski
päeval, mis roidunult kuum, hoobeldes, vihma ei tule,
sest juba nädala lõunaid käinud kõu oli taevaste äärel
jättes meid välguta. [---] Nyid tuul pildus rahet
soolates rohtu. Terad marjadest munadeks suurdusid,
hyplesid otsekui laululinnud neist pyydleksid välja.
(Masing 1974a: 15)*

Nii võib lugeja, kes on kursis ka Masingu teiste kirjutistega, tajuda nende erinevate fragmentide kordusi erinevates tekstides ühekorraga – mõnikord võib mõni fragment olla edasi antud teadusliku artikli stiilis, teisalt aga luuletusena. Seega muutuvad näiteks Masingu luuletused kohati teaduslikumaks ja teadustekstid luulelisemaks jne.⁴² Kuid väitega, et toimub mingi piiride kaotamine ja üleüldine ühtlustumine, tuleb olla ettevaatlik, sest sellisel juhul võivad kaduda iga teksti iseäralikud küljed. Masingu tekstid on siiski erinevad.

Raamatu „Mälestusi taimedest“ erinevus teistest seisnebki paljuski selles, et seda on võimalik üsna valutult vaadelda kui looduskirjandust ülalkirjeldatud looduskirjanduse žanri tähenduses. Selles on esindatud kõik kolm looduskirjanduse aspekti: teaduslikkus, pragmaatilisus, ilukirjanduslikkus.

2.3. „Mälestusi taimedest“ kui loodustekst.

Vaadeldes „Mälestusi taimedest“ loodustekstina, tuleb tähelepanu pöörata sealsele loodussuhtele. Alapeatükis 1.3. käsitlesin lähemalt loodusteksti mõistet, mille on välja pakkunud Timo Maran. Joonistus välja kolm võimalust, kuidas uurija võiks loodustekstile läheneda (vt ka siinses töös lk 22 jj): 1) looduspäraste aspektide vaatlemine selles; 2) millistele loodusnähtustele omistatakse tähenduslikkus; 3) kuidas tekstis olev kujutus vastab kujutatavale keskkonnale (Maran 2007: 66–67). Maran on ka öelnud, et „[ö]kosemiootiline lähenemine kasutab looduskirjandust pigem materjalina looduse ja kultuuri suhete uurimiseks, otsides seejuures vastust küsimustele: millised on looduskeskkonna ja kirjutatud teksti seosed, milliseid looduse aspekte teoses kujutatakse, kas ja millisel viisil nähakse kirjutatud tekstis võimalusi loodusega suhtlemiseks ning millised taju- ja interpretatsioonimeetodid on loodusega suhestumisel kasutusel“ (Maran 2007: 69). Sealjuures rääkis Maran erinevatest looduse modelleerimistest, mis loodustekstis esinevad: 1) zoosemiootiline, 2) keeleline, 3)

⁴² Hasso Krull: „Sest kuidas võiks ette kujutada, et Masingu luulest vaimustuja ei hakkaks huvi tundma ka tema massiivse esseistika vastu ning ei leiaks sealt eest samasugust sõnavara, samasuguseid teemasid ja hoiakuid, samasugust lauserütmi? Ning miks peaks see kõik tähendama proosas hoopis midagi muud kui luules?“ (Krull 2000: 64)

kunstiline (Maran 2013: 836). Zoosemiootilise modelleerimise kohta on ta kirjutanud, et „[z]oosemiootilisteks omadusteks (mis tihti ühendavad autorit ka kirjeldatavate elusolenditega) on: 1) autori kehalisus, füsioloogilised protsessid, liikumisviis, allumine gravitatsioonile, loodusjõududele ja keskkonnatingimustele; 2) peamised vajadused ja eelistused, nagu vajadus toidu, vee, varju ja puhkuse järele, uudishimu ja vajadus muljete järele, püüd vältida õnnetusjuhtumeid, valu ja surma; 3) keskkonnaga suhestumiseks kasutatud meeleeelundid ja kommunikatsioonikanalid, aga ka mitmesugused tajudega seotud toimimisviisid, mis suhestavad autorit keskkonnaga“ (Maran 2007: 67–68). Kõiki neid aspekte on võimalik Masingu tekstis vaadelda ning „Mälestusi taimedest“ on kahtlemata loodustekst – loodus on selles tähenduslikul kohal ja loodussuhe on autobiograafilisuse kõrval üheks teksti põhjustavaks osaks. Kuid modelleerimine on siinkohal keerulisem probleem. Masingu loodussuhe on vaatlusaluses tekstis küll tugevalt loodust väärtustav, kuid samas sügavalt paradoksaalne. See paradoksaalsus ei tulene otseselt tekstist, vaid sellest, mida autor ise arvab loodussuhtest kui sellisest. Loomulikult ei kasuta Masing sõna „loodussuhe“, aga ta mõtiskleb sageli millegi sellise üle, mida võib nimetada loodussuhteks.

Kohe raamatu alguses, esimeses osas („Vabandus“), võtab ta ette inimese meeled ja tajud ning ütleb:

Viis meelt, öeldakse, inimesel on viis meelt ja neist kõige tähtsam nägemine. Seda võib lugeda, võib kuulda, võib uneski näha, ometi on kahtlane, kui palju see väide vastab tõele. [---] Hingame, seedime ega vaja nende tegeluste teadlikkust. Küllap näemegi ebateadlikult – ma ei kavatse pooltki sellest eitada – unenäod muidu oleksid äärmiselt haruldased. Aga sageli sedagi mitte. Enamasti on nägemine nagu mõni vastne ja ostmisekire rahuldamiseks hangitud aparaat, mida me ei vaja üldse või äärmiselt harva. [---] Viis meelt, öeldakse, inimesel on viis meelt. Aga tööpoolest on tal ainult võimalus nende olemasoluks. [---] Üks meist näeb ainult inimesi, teine näeb mööbleid, mõni paneb tähele koguni ainult silmade või juuste värvust. See on täieline paratamatus! – Mina mõtlen, et see on laiskus. (Masing 1996: 5)

Masingu meelest kasutab enamik inimesi oma meeli valesti või ei kasuta üldse. See ei tähenda, et meelelisus tema jaoks oluline ei ole, pigem vastupidi, tema arvates võiks meeli olla rohkem kui viis ja need võiksid olla tema jaoks avatumad kui tol hetkel olid. Meeli võib siduda

intuiitiivsusega, mis on Masingu jaoks üks „siinse maailma“ vähestest võimalustest läheneda Tõele (vt Vabar 2007: 68). Sven Vabar on kirjutanud selle kohta: „Praegusele inimesele kättesaadavatest vahenditest võib Masingu juures välja tuua näiteks mingi raskestikirjeldatava „vahetu“ **tajumise**. Masing kirjutab sellest küllalt palju. Näiteks kinnitab, et inimene peab ringi liikudes – olgu looduses, kus Masing ise palju viibis ja koges, oma kodus ja mujal lähiümbruses, või tegelikult ükskõik kus – tajuma vahetult, ilma tõlgendamata ja nimetamata. See nõue kehtib nii vähegi väärtusliku esteetilise kogemuse kui ülimalt religioosse kogemuse – Tõe tunnetuse puhul“ (Vabar 2007: 65). Mingis mõttes võime seda võtta kui zoosemiootilise modelleerimise eelistamist looduse või üldse maailma tajumisel, kuid siinkohal ei tohi ära unustada, et maailm, kus viibime, on Masingu jaoks pigem illusioon, loor Tõe ees ja et kokkuvõttes on „puhasvaimne mina“ talle võrratult parem „lahendus“ kui loomalik ihuliste tajude kompleks (vt nt Vabar 2007: 14).

Tiiu Speek kirjutab, et „Darwini keelekasutus seisab Masingu ja taimede vahel, varjutab tema intensiivselt isiklikku, füüsilist, usulist ja vaimset suhet taimedega, mida ta hästi tundis“ (Speek 1997: 158). Tegelikult aga tuleb öelda, et keel üleüldiselt seisab Masingu ja taimede vahel – vähemalt praegune keel, sest tal siiski oli usku, et kuskil ja millalgi on olemas selline keel, millega on võimalik seda Tõde „väljendada“: „Hoolimata siis sellest, kas praegune inimene on või ei ole suuteline ühe või teise kommunikatsioonisüsteemi Tõe-lähedust hindama, teatavad keeled igal juhul on Tõele lähemal, ning lõpuks on kujutletav keel, milles ongi võimalik Tõde ära öelda, Tõde tunnetada“ (Vabar 2007: 17). Aga Masingu jaoks on see võimalikkus väljendada kuhugi väga kaugele unustatud või määratutesse dimensioonidesse edasi lükkunud. Me võime vaadata selle väljendamatu Tõe kontekstis ka Masingu suhet paljude taimedega (mitte kõigiga!), kus ta jookseb nende kirjeldamisel ummikusse ja on sageli seetõttu pettunud: „Kas on maailmas inimesi, kes suudaks maalida kullerkupu läbipaistvuse astmeid, kas on kollast, mis nõnda kumaks?“ (Masing 1996: 30). Teisal ütleb ta ka nii: „Sest seda, mis on võõras, saab kirjeldada üksnes võimatult. Õis [hibiskuse õis] on ju ikkagi ja peaaegu alati nagu närtsinud amarüll, pihutäis krässutatud punast paberit või puuvilla .. Võimatu muidugi. Kõik võrdlused on võimatud“ (Masing 1996: 131). Marani terminite peale mõeldes võib siinkohal öelda, et zoosemiootiline modelleerimine on (kahjuks) inimesel alati

keeleliselt modelleeritud, aga Masingu ideaaltaju asub kättesaamatus kauguses „teisel pool“ zoosemiootilist tõelikkust, sest kuigi ta tahtis olla „aju, millesse voolavad kokku kõik võimalikud tajud maailmast“ ja soovis „liikuda, toimetada, talitada, teha, ehitada, istutada, muuta maailma paremaks“, siis ei tahtnud ta kindlasti olla „kõht“, mille tõttu peab kogu aeg loomalikult õgima ja orjama (Masing 1996: 115–116). Mingis mõttes käib Masingul keele väljendusvõimetus kokku inimkonna loomaliku (või pigem lausa kiskjaliku?) armetusega. Oma kummalisel (ja ehk ka iroonilisel) moel võib seda võtta ju ka looduse ja (Masingu jaoks ebapiisava) kultuuri vahelise vastanduse ületamisena, mida roheline liikumine üritab teha. Ainult et Masing teeb seda negatiivselt ja äärmiselt pessimistlikult.

Väljendamatuses hoolimata on Masingu tajulised kirjeldused, mida võib nimetada zoosemiootilise modelleerimise jälgedeks (mitte aga modelleerimiseks endaks), paradoksaalsel kombel väga väljendusvõimelised. Erilisel kohal on muidugi nägemismeel: „Võhumõõga kohta väga ühtlane kollane on tal ometi üsna voolava glasuuri moodi, vaevalt tajutavate varjunditega ja neil raas tumepunast sametit“ (Masing 1996: 41). Masing kirjutab amarüllisest, mille nimi Atitlan: „Siilakute teravad otsad punasega täpistatud gooti võlviks, selle järel kaardub valge võlv väheste punajate täppidega ja siis juba ahtake punane, rootsu mööda nii segunemas rohelisega, et on peaaegu ruske. [---] Võlvi tipust on sellel õiel tõmmatud nagu tolmuse päiksega läbi esialgu rohekas, aegamisi aina valgenev võõt, mis kustub siilaku rootsu ruskerohelisse viimseks võlviosaks“ (Masingu 1996: 153–154). Õigupoolest võib selliseid näiteid tuua lõputult ja kõik nad on äärmiselt detailitundlikud. Avaneb värvirikas maailm, milles on tuhandeid varjundeid. Võiks isegi öelda, et see on üks värvilisemaid ja kirjumaid eestikeelseid teoseid. Kõik tänu taimedele.

Ka lõhnadele on Masing palju tähelepanu pööranud ning edasi andnud nende omadusi peaaegu sama detailsete kirjeldustega nagu värvegi:

Aga kodu pole ometi see enam tähtis, vaid kas nad [kullerkupud] lõhnavad ikka? [---] Küllap mõnedel on lõhna rohkem, sõltub see nüüd pinnast, päikesehulgast või vanusest, mina ei tea. Tundub, et nad väljas üldse lõhnavad enam kui soojas toas. Ka siis, kui see on nii tublisti tuulutatud, et õuest tulnud nina ei taju temas midagi kõrvalist. Aga seda ma enam ei tea, kummad lõhnavad rohkem, kas päikeses või metsaservas kasvanud? Vast seepärast, et kullerkupu lõhn üldse on jahe nagu vesi

tulehaavale. Ka siis, kui niidetud kullerkupud septembri algusel õitsevad uuesti, pole midagi muutunud nende lõhnas. Inimene ainult suhtub teisiti, mina tõrgun: ärgu narritagu mind lubadustega, ma pole ju lapsuke! (Masing 1996: 24-25)

Enamasti ongi taimi, kellele on leheruumi jäetud rohkem kui teistele, kirjeldatud umbes kolmest aspektist: värvid, vorm/kuju/möödud (sealhulgas ka õite arvud ja võrdlused erinevate aastate vahel) ning lõhn. Mõnikord on märke ka muudest tajudest, nt kompimismeelest: „Pajulille nupud ja õied on küll ilusad vormilt ja kõdrust saab poetada väga pehmet lainelist ja värvikat siidi“ (Masing 1996: 117). Ning maitsmismeelest: „Nende [heinputkede] ilu ma oskasin kogeda alles pärastpoole, esialgu nad olid näritavad ja maitsesid hästi, virtsuks tehtavad pühapäeva hommikuti tüdivate vanade inimeste abiga“ (Masing 1996: 31). Sageli kasutatakse lõhnade edasiandmiseks võrdlusi teiste taimede lõhnadega. Neile kolmele aspektile järgneb aga mälestus või mõni hoiakuline tähelepanek-arutelu erinevatel teemadel, nagu inimsoo armetus,⁴³ Masingu erinevus, üksildus (aga lõpuks samuti armetus), taime üliluslikkus inimese ja kirjelduskeele ees jne. Ülaltoodud tsitaadis on ka näha, et lõhnu annab Masing edasi sageli metafoorselt („jahe nagu vesi tulehaavale“), mida võib ka teatud mööndustega nimetada süneestiliseks. Samuti on lõhnadel kohati väga unenäoline kvaliteet. Eriliselt heljuv ja sugestiivne on järgmine kirjeldus hariliku käoraamatu (*Gymnadenia conopsea*) erinevatest lõhnadest erinevatel aegadel: „Lõhn lähedalt on vastikult kange nagu paljudel muudel taimedel, eemalt on see tal midagi nelgitaolist. Öösel mõjub nagu käokeelega hoopis teistsugune lõhn. Vaevalt põhjustab halbu unenägusid, küllap aga äratav magaja sügavune ja normaalse une piiril, ja inimene kohkudes taipab, millised võimatud koledused on esimesed, tavaliselt ununevad ulmad. Kui lugu oleks teisiti, siis magaja peaks niisuguste unenägude vallas heitlema kogu öö, kuid just seda ei juhtu“ (Masing 1996: 175). See on ka suurepärane näide sellest, kuidas taimed on Masingu jaoks aktiivsed osalejad inimese elus. See näide annab tunnistust, et Masing võis mõelda materiaalsele maailmale kui latourlikus mõttes

⁴³ Millega nii mõnigi kord liituvad misogüünsed sajatused: „Lühidalt: inimest on karistatud seega, et pandi ta pidama naistki inimeseks“ (Masing 1996: 125). Ökofeminism oleks püstitanud Masinguga – on küll „sügavroheline“, aga hierarhiseerib ja klassifitseerib nagu „valge mees“ kunagi...

toimijale (vt siinses töös lk 28–29), isegi kui see maailm on vaid loor Tõe ees. Taimed aktiveerivad kujutlusvõime.

Loodusteksti puhul on oluline ka seostada seda konkreetse keskkonnaga. Maran ütleb, et loodusesseede uurimisel ei piisa „tähelepanu pööramisest ainult kirjutatud tekstile, vaid seda tuleb analüüsida koos teatud osaga looduskeskkonnast, millega kirjutatud tekst tähenduste läbi seondub ning millest ka teksti kirjutamine on suure tõenäosusega olnud inspireeritud“ (Maran 2007: 58). Sealjuures toob Maran näiteks ühe Johannes Piiperi kirjelduse Kavilda ürgorust ning võrdleb seda teksti isikliku rännukogemusega samas ürgorus aastaid hiljem (*Samas*). Tema jaoks on loodusteksti uurimisel oluline, et uurija on kirjeldatud kohti ise näinud. Alapeatükis 2.2.1. nägime, et loodustekstis „Mälestusi taimedest“ on kirjeldatud tavaliselt konkreetseid kohti ja neid on nimeliselt n-ö kaardile pandud. Masingu puhul on nende kohtade uurimine aga kahekordselt ambivalentne (ambivalentne on see niikuinii, sest looduskeskkond on pidevas muutumises), sest enamikul juhtudel on kirjeldatud keskkondi läbi mälestuste, mitte vahetul vaatlemisel nagu võib-olla suurema osa eesti looduskirjanduse puhul. Masing ise on õnestanud sellise uurimise võimalikkust: „Paratamatult on seegi mälestus väändunud“ (Masing 1996: 108). Vahetult on Masing kirjeldanud arvatavasti oma koduseid toa- ja aiataimi ning osasid n-ö metsaskäikusi 1950. ja 1960. aastatel. Sellest annavad tunnistust nende taimede detailsed kirjeldused. Ma ei ole käinud Raikkülas, aga olen vaadanud, katsunud ja nuusutanud näiteks kullerkuppe, amarülliseid (ehk tegelikult ratsuritähti) ja päris mitmeid teisi taimi, kes selles raamatus esinevad. Ilmselt olen paljusid taimi vaadanud nende liiginimetusi teadmata ja seega ei oska neid kohe Masingu kirjeldatuga siduda. Minu vanaema ratsuritähti võib mõõtudelt võrrelda samuti nt Atitlani või Hivaoaga. Õied suured ja värvilised ning vaheldusrikaste vormidega (ilmselt need omadused tõmbasidki Masingut ligi). Tugevad, veidi nahkjad õied – ime, et kõik vaid ühest sibulast. Olen käinud ka Masingu korteris ning aias Tähtveres, Tartus. See oli 2009. aasta sügisel, puud olid enamasti juba raagus. Kui lugesin Masingu kirjeldusi aia- ja toataimedest, siis tekkis sügav kontrast tolle sügispäevaga. Aias polnud siis enam peenraidki, rääkimata siis botaanikaaladest „kornukoopiast“, mis avaneb siin käsitletavas raamatus. Toas oli palju raamatuid, aga potililli – vähe. Aeg on teine, korteris „elab“ muuseum, Uku Masingu Kolleegium.

Mida annavad need uurija kogemused juurde loodusteksti mõistmisele? Tänu nendele kogemustele on mul võimalik ette kujutada osasid taimi, mida Masing kirjeldas. Ka tuba, milles ta ilmselt kirjutas. See annab tähendusloomele juurde – ilma selleta oleks „Mälestusi taimedest“ heal juhul värvide, lõhnade (mis lähevad lugedes ilmselt kõige rohkem kaotsi, eriti siis, kui Masing võrdleb erinevate taimede lõhnu), kujude ja võõraste nimede segadus, kui välja arvata autobiograafiliste kirjelduste üldnimlikkus. Komplementaarne suhe loodusega asendub minul kui lugejal järk-järgult representatsioonilisega (vt siinses töös lk 26). Ja kui ongi segadus, siis ehk kutsub see raamat nende taimedega lähemalt tutvuma.

Kunstilist modelleerimist ja teatavat poeetilist suhetüüpi sai veidi analüüsitud alapeatükis 2.2.3. Käesoleva alapeatüki valguses võib lisaks öelda, et eelmainitud keele ja tõe relatiivsuse tõttu on see poeetiline suhe küll sisemiselt täis vastuolusid („Võibolla kullerkupud ei vajagi minu joonistamist, võibolla. Aga ülekohus on ometi neid tuua olemasolevasse nõusse lihtsalt asjaks“ (Masing 1996: 30–31)), kuid suur osa tekstist lähtub mingist esteetilisest vaatest taimedele (kõik taimed ei ole Masingule ilusad: „Sütlük, [begooniate] karvane lihasus ja hiiglaõielistel veel see, mille jaoks on saksa *protzen* just õige sõna kõlalt ja sisult. Kuid vist just sültus, eeleesus, marmelaadsus, tatusus on pääpõhjus ta vastu“ (Masing 1996: 127)) või taimed ise võimaldavad teha kujundlikke üldistusi nähtuste kohta, mis pole ilmingimata taimedega seotud.

2.4. Uku Masingu hoiakuline loodussuhe – taimed, inimesed ja darwinismitont

Inimese suhe loodusesse on sageli hoiakuline ning hoiakute või hinnangute (olgu nad siis tahtlikud või mitte) jälgimine loodustekstis võib aidata välja joonistada jutustaja (looduskirjanduse puhul sageli ka autori enda) positsioneerimist looduse suhtes. Millised on tema jaoks loodusnähtused ning milliseid neist ta väärtustab või kõrvale heidab? Kuhu ta need nähtused oma maailmapildis asetab: kellega või millega ühte, kellest või millest lahku? Alapeatükis 1.4. selgus, et morfismid võivad aidata autori hoiakuid määrata ja analüüsida. Ma ei ütle, et hoiakulisus avaldub „Mälestusi taimedest“ puhul ainult läbi morfismide, vaid et need on üks osa hoiakulisuse avaldumisest.

Eelmises alapeatükis tõin välja ühe näite lõhnataju kohta, milles Masing mõistab käöraamatu lõhna kui midagi, mis võib mõjutada inimese und ja unenägusid. Iseenesest juba see, et taimed on valitud lähtepunktiks mälestustele, näitab, et Masing kahtlemata võttis taimi kui toimijaid. Võime öelda, et taimede objektistamine oleks talle olnud äärmiselt vastukarva. Küll aga on senine retseptioon rõhunud rohkem sellele, et „Mälestusi taimedest“ on Masingu mälestusteraamat, mitte taimederaamat. Alapeatükis 2.1. nägime, et retseptioonis „kiidetakse“ sageli Masingu „sõprust“ taimedega, mis iseenesest ju justkui tähendaks taimede hääle- ja tegutsejavõime omistamist. Sageli jääb aga mulje, et tegelikult on kasutatud lihtsalt kulunud metafoori. „Suhtleb taimedega“ ei tähenda loodusteksti „Mälestusi taimedest“ senises retseptioonis mingi liikidevahelise kommunikatsiooniakti lähemat analüüsi, vaid pelgalt suhtumist. Samas tuleb aga tunnistada, et see „liikidevahelise kommunikatsiooniakti“ analüüsimine võib Masingu puhul viia väga kergesti libedale teele, sest: 1) Masingu suhe taimedega on suures osas kunstiliselt vahendatud, rääkimata keelelisest vahendatusest; 2) Masingu meelest ei suuda enamasti see keel tema jaoks olulist väljendada ega isegi tunnetada: „Kindel tõde on ainult see, et me pole inimestena võimelisedki tunnetama tõelust. Ainus, mis tasub taotella, on uusi suhtlemisviise kõige ümbritsevaga“ (Masing 1995a: 139). Niisiis kommunikatsiooniakti uurimise asemel on siinkohal mõttekam uurida seda, kuidas Masing ennast taimede (ja teistegi) suhtes positsioneerib.

Alapeatükis 1.4. sai viidatud võimalusele näha elu kui võrgustikku, mis aitab (nt bioloogias) osutada sellele, et elu ei pea puukujulise mudeli järgi olema tingimata hierarhiline ja et elul ei pea olema mingit kindlat ühte tüve, millest kõik pärineb. Pigem on alguspunkte mitu ning areng või muutumine ei toimu ainult „alt üles“, vaid risti-rästi, mitmesuunaliselt, sümbiootiliselt. Arne Hiob toob Masingu juures välja midagi sarnast: „MASINGu järgi kuulub inimene primaarselt sümbiootilisse ühendusse tegelikkuse kui tervikuga, kus kõik on vastastikusel mõjus ja seoses, mida ta saab tunnetada meeleliselt ja intuiitiivselt. Tunnetus on alati relatiivne .. Inimese tunnetus- ja väljendusvõimet arvestades võib tegelikkust kirjeldada paljudimensioonilise tervikuna ja dünaamilise vooluna, mis kehtib nii sise- kui ka välismaailma kohta, mis primaarselt pole lahutatud“ (Hiob 2000: 34). Iseenesest väga biosemiootiline tõdemus, kuigi Hiobil on bioloogiaga oma töös väga vähe pistmist. See aga

näitab, et Masingu kirjutatuga tegeleja ei pea olema ilmtingimata kursis biosemiootikaga, et tabada ära tema sümbiootilisust soosiv maailmavaade. Kuid lähemalt vaadates pole asjad niivõrd lihtsad, sest vähemalt vaatlusaluse loodusteksti põhjal otsustades ei positsioneeris Masing end suurema osa maailma suhtes küll „sümbiootiliselt“ ning hierarhiaid esineb küllaltki sagedasti.

Masing pritsib sappi paljude suhtes. Raamatus „Mälestusi taimedest“ on ilmselt suurimaks „pahaks poisiks“ Darwin:

Ruumi jatkuks kõigile, kui iga inimene hoolitseks natukene kümne puu paigutamise eest. Nüüd teeb seda see darvinistlik juhus, mis tema /Darwini?/ arvates väga emalikult, ehtsa puritaanimamma kombel kasvatab oma lapsukesi mingisuguse taevariigi kodanikeks, kuhu soovib saada vaid säärane ontlik inglane. Tulemuseks pole mitte korüfeede tekkimine ehk arenemine, vaid kõikide kasvatamine *Mother Grundy* nõudeile vastavaiks külaidioodeks ehk ügdruniiteks (?). [---] Mis õigusega tohib kogu maailma alandada inglise *lower middle class*'iks ja iga saladust seletada selle mannetu rabarahva karakteristikute, põhimõtete ja tõekspidamiste varal? [---] Viimati, millise õigusega tohib täävitada, et loodus peab igavesti jääma selliseks ja inglasest käperdis seega olema tema *true lord*. (Masing 1996: 50-51)

Masingu suhtumine Darwini suhtes ei lähe leebemaks, vaid üha tigemaks ja sõimavamaks: „Mida küll kostaks Karla [Charles] Inglismaalt, kui tema aususelt paluda seletust. [---] Igatahes selle küsimuse nagu ka tuhande teise taimedest põhjustatud küsimuse pääle on Karla erakordselt vähe „visanud valgust“. [---] Aga vaene kanakoole oma salapärase üheidulehesusega pole millekski kasulik Karla maailmas, on pigemini nuhtluseks“ (Masing 1996: 88). Masing justkui teeks „Karlase“ oma tondi või õlemehikese, millega seostada kõik halb (teadus) selles maailmas (vähemalt tekstis „Mälestusi taimedest“ paistab see olevat nii). Tiiu Speek on oma arvustuses selle meelestatusega suuresti kaasa läinud (ja kõnekal kombel pole seda teinud lootusteadusliku kallakuga arvustajad nagu Hans Trass ja Rein Kuresoo): „Darwin küsib nagu eurooplane ikka, miks ja kuidas miski on; ta pole veel jõudnud ei tõeliste ontoloogiliste kahtlusteni ega primitiivse nominalismi lühinägelikkuse tunnistamisele ehk teadmis- ja keelepessimismini, millega kaasneb piinav tõdemus, et kõige olemust ja olemise eesmärke teab vaid jumal“ (Speek 1997: 153). See Speegi väide on päris täpne, kui arvestada

juba ülalmainitud keele ja tõe relatiivsust Masingu nägemuses. Darwin on vaatlusaluses tekstis justkui teatud väikekodanluse ja imperialistliku ekspluatatsiooni tähtsindaja. Masingule ei sobi ka Darwini idee olelusvõitlusest või n-ö tugevamate ellujäämisest teiste arvel. Võib öelda, et just see aspekt on üks olulisi külgi selle inimkonna armetuse juures, millest Masing on rääkinud. Ja kui Masing jõuab ka enda armetuse tunnistamiseni, siis tähendab see enamasti pettumust selles, et ka tema on osa sellest „loomalikust“ olelusvõitlusest – ta ei taha olla kõht (vt Masing 1996: 116). Niisiis ei pea ta Darwini õpetust otseselt valeks, vaid pigem tunnistab, et *kahjuks* kipub see kaasaegses ajas olema enamasti tõsi. Kogu see sapp, mis Darwinile osaks saab, kandub inimkonnalt üle ka osadele taimedele – ja siin avanevad kummalised hierarhiseerimised (nt seesama käopäka mandumise „juhtum“ (vt Masing 1996: 11)). Masingu hoiakulisus tuleb siin eredalt esile – kõik taimed ei olegi head ega ülimuslikud, kuigi kohati näikse nii väidetavat. Ja tegelikult võime nimetada Masingu suhet üldise inimkonnaga loomalikustavaks või lausa objektistavaks – inimesed pole veel tema jaoks inimesteks saanud, nad on loomad, ühenäoline ja ühe puuga löödud mass, millel pole Masingu jaoks mingit isikulist väärtust. Ta annab taimedele hääle, aga inimestelt võtab selle ära.

Veelgi kummalisem on nende Darwiniga seonduvate hierarhiseerimiste dünaamika, sest tekstis esineb mitmeid negatiivse alatooniga taimede antropomorfiseerimisi, mis justkui hakkavad kokku kõlama Masingu jutuga inimkonna armetusest: „Pole õige vist öelda, et õis väsib laisaks. Pigemini ta läheb ülbeks ja hoolimatuks nagu need, kes leiavad, et miski pole huvitav, miskil pole mõtet, miski ei vääri seda, et provva temaga tegeleks“ (Masing 1996: 159). Harilik kirburohi on „tobeda moega nagu poole haridusega inimene, kes on veendunud selles, et elab igavesti ja seepärast käitub ülbelt“, vesi-kirburohi on „noor neiukene, kes hirmsasti tahab minna mehele ja on lohakas“ ja linnurohu „vennad on läinud hukka oma eriharrastustega“, kuid Masingule meeldib ta seepärast, et „ta ei murdu ega teeskle vaest murduvat kannatajat“ (Masing 1996: 90). Pajulillel on aga „jõutud“ lehed (Masing 1996: 117), angerpist on kangekaelne (Masing 1996: 118), sõnajalad „varieeruvad lausa üleannetult“ (Masing 1996: 120), väikseõielise lemmaltsi „hooletu vägevus“ on Masingule antipaadne (Masing 1996: 128) – isegi „kangekaelne“ naat „alistub“ selle vägevuse ees ja „lahkub olematusse“ (*Samas*). Seda on huvitav jälgida, sest kuigi enamasti pole taimi väga

antropomorfiseeritud (pigem on üritatud kirjeldada mingeid värvi- ja lõhnaomadusi ning mõõtusid jms), siis paljud antropomorfismid justkui paneksid osad taimed ühte patta inimkonna armetuse ja Darwiniga. Enamgi veel, väga sageli on taimi jaotatud ilusa ja koleda skaalal (begooniad on koledad, pajulille õite värv on tüütu jne).

Negatiivse alatooniga antropomorfiseerimine on seega Masingu suhtumist inimestesse arvesse võttes tegelikult päris loogiline – kui inimene pole see, kes ta võiks olla, siis inimlikustamine võib käituda kui sõimusõna. Näiteks ei meeldi Masingule idee, mille järgi on loodus ehk *natura* justkui naissoost – Emake Loodus. Ta suhtub sellesse antropomorfismi äärmise ironiaga: „Kogu inimkond oli üksainus paks ja pilkane pimedus, võrreldes nende tattninalampidega, millede tahma nad soetasid mingiks ja puudriks, et võõbata iidses hämaruses kõik näod samakarvasteks ja kõik jumed sama võidunuks, nagu neile enestele oli andnud *Mother Nature, holy, meek and mild*“ (Masing 1996: 11–12). Raamatus „Pessimismi põhjendus“ on ta essees pealkirjaga „Kirjandusest“ öelnud, et ta ei tea, kumb on tobedam ja kumb, „kas Cicero või Lucretius Carus, on rohkem süüdi selles, et *natura* sai jumalikuks emakeseks“ ning „sellise võttega võib tulla toime ainult advokaat või demagoog, sest sõna ei tähendanud ju muud veel, kui „loomus, olemus, iseloom, sünd, sünnipärasus“ ja selle tootmise vahendeid“ (Masing 1995b: 126). Ta jätkab: „Vaevalt saab talitada rumalamini neist. Lahuta asjade karakteristikud asjust, pane nad potti, siis kuuluta, et see vormiroog pajas – *ut ita dicam* – on kõikide asjade jumalik ema! Sarnase meetodiga on üliõbus näidata, et eksisteerib, ütleme, inimkonna emana, mingi-keegi Tahe või Tunne või Meeleolu või mõni veelgi ähmasem ja üldisem abstraktsioon. Keegi ei võtaks tõena säärast joba“ (Masing 1995b: 126–127). Kas just saab nüüd kohe öelda, et Masing väärtustab pigem loodust iseeneses – st loodust, mis pole otseselt inimese jaoks –, kuid kahtlemata võib sellist tendentsi Masingu juures täheldada.

Inimlikustamisena võib võtta ka amarülliste nimesid, mille (enamasti) Masing neile pani. Suures osas pärinevad need nimed polüneesia mütoloogiast või muidu polüneesiaiga seonduvast: Atitlan, Hivaoa, Tane, Atutahi, Amalunga, Eridu, ja erandina Piiskop Olav. Nimede panemist võib näha isikustamisena – tegu ei ole enam ainult liigiga, vaid üksikute isenditega, kellele omistatakse isikulisi ja isiklikke (kaks sama asja?) omadusi. Siin võib küll

öelda, et tekkinud on mingi isiklik suhe taimedega. Amarüllised on selleks eelistatud olukorras. Samas aga piirduakse amarülliste puhul sageli just nende vormide, värvi jms kirjeldusega, mille järgi on raske näha mingit „sõprust“, mida retseptsioonis sageli rõhutatakse, kuigi kahtlemata on tegu teatud laadi väärtustamisega: „Nende isa, keda me ei tahtnud kutsuda Aadamaks ja siis otsustasime ristida T a n e ’ks, õitseb üle aasta. Tal on tavaliselt paarisarv lehti – nüüd on neid neli – ja ainult üks putk kahe õiega, mis kasvavad vist siiski raasuke suuremaks Atitlani õitest juba seepärast, et neid on ainult kaks“ (Masing 1996: 157). Otseselt „sõprusena“ või pigem osadusena on kujutanud Masing oma suhet Raikküla koduaias sirgunud palsampapliga (tekstis „balsampappel“): „Polnud vahet minu ja papli vahel ning meil mõlemal oli väga hää tuju, oli õige olemise mõnu. Me ei tarvitsenud seda mingil moel taotada, ta oli iseenesest. Paraku, ma olen praegugi veendunud, et paplil oli just täpselt samuti nagu minul ja ta väga tahtis, et ma istuksin tema harude vahel. Olen veendunud, et ta ootas mind, sest kui ma mitu päeva polnud käinud, siis ma ei sattunud kohe temaga osadusse ja tundsin hulk aega end eraldi“ (Masing 1996: 76). Siit on väga hästi näha, kuidas Masing läbi selle isiklikkuse ja teatud isikustamise (individuaalsete nimede, mõtete, tujude jne omistamine) ka teatud osale loodusest suurema hääleõiguse annab, väärtustades mõnda liiki rohkem kui teist. Korra on Masingul isegi tunne, et amarüllis nimega Piiskop Olav on tahtnud talle midagi rääkida: „Aga seda, mida tal oli ütelda mulle, ma ei kuulnud, kuigi mulle iga puhk paistis, et just temale on antud kaasa sõnum. Kummat meist pole tuleval aastal? Või kumb meist peab vaevlema. Korda paar koguni tundsin, et ta räägiks midagi neljanda dimensiooni avaldusist ja mõjudest kolmandas“ (Masing 1996: 160).

Neljanda dimensiooni avalduste juurest on Masingu puhul loogiline edasi liikuda jumalikkuse ja jumalikustamise teema juurde, sest „Masingut lugedes on selge, et tema jaoks oli olemas see, mida ta nimetas mitme nimega: Jumal, Jumalariik, nirvaana, Tao, Teine Maailm, Olemine, Elamine, Absoluut, tõde, Tõde, TÕDE“ (Vabar 2007: 3) ja sealjuures ka neljas dimensioon. Vabar jätkab: „Masingu Tõde on ainus, mis on tõeline, kindel, muutumatu, absoluutne; ainus, mis on, kõik muu on vaid illusioon“ (*Samas*). Selle järgi oleks justkui loomulik rääkida loodustekstis „Mälestusi taimedest“ teatavast taimede (jällegi mitte kõigi) jumalikustamisest – amarüllis Piiskop Olav justkui räägiks midagi neljandast dimensioonist

ning inimkond on üldiselt taimedest armetum, sest taimed on võimelised toituma valgusest ja inimesed kahjuks mitte: „Ja puhas klorofüll, mida pole näinud, mida ta kõike teeks mõnesse paberiliiki immutatuna? Mis juhtuks inimesega, kui klorofüll saaks elada tema rakkudes?“ (Masing 1996: 123). Rääkimata kullerkupuõite inglitiivalisusest. Kuid see, et inimkond on alamal taimedest, ei tähenda veel otseselt taimede jumalikustamist – eriti veel, kui jumalik on kuidagi võimatult varjatud meie praeguse nägemisviisi suhtes. Masing ise on jumalikustamise kohta öelnud päris teravalt: „Tõesti, nii juhmülbe võis olla üksnes kogu maailma kurnav igavese Rooma kodanik. Tema *natura* põhjustas kõike ja laastas igalpool, kus aga leidus söödavat ja väljaoksendatavat. Küllap on lugu taoline ka kõigi muude rahvastega, kelledele Loodus on jumaluseks“ (Masing 1995b: 127). Seetõttu on väga raske öelda, kas taimede kõrgem positsioon inimestega võrreldes „kvalifitseerub“ veel jumalikustamiseks. Küll aga võib mingeid märke jumalikustamisest ikkagi leida – kas või Piiskop Olavi sõnum neljandast dimensioonist, mida Masing justkui peaaegu kuulis. Ja see, et ta ikkagi ei kuulnud, tõstab taimed taas sinna sfääri, kus asub „teispoolne“ – väljendamatu, keeletagune.

Nii joonistub välja Masingu omapärane loodussuhe. Peaaegu kõik, mis saab tema vaenuliku suhtumise osaks, langeb n-ö ühte patta: Darwin, inimeste rumalus, loomalikkus, „provvad“, nominalistlik keel, osad „mandunud“ taimedki jne. Seevastu on suurem osa taimedest aga ülimuslikumad – need, kellega ta ennast rohkem samastab või pigem samastuda tahaks. Kohati kuulub sellesse sfääri ka Eha: „Minuga vähemalt on nii, et Eha aktuaalsus teeb kohemaid selgelt kogetavaks ja meeldejäävaks kõik tol hetkel läheduses juhtuva. Küllap siis see mets mulle meeldis just seepärast, et mu naine mulle meeldis ja küllap eeposes oli mingi osa sellelgi tundel“ (Masing 1996: 25). Ja lehekülgi hiljem ütleb ta, et amarüllid elavad koos Ehaga (Masing 1996: 145). Kuid Eha võib sattuda ka nn provvadega ühte patta: „Ma tean, et kõik naised, keda olen näinud ja näen, on allpool teda. Aga tema nähtavasti leiab, et paljud on minust paremad ja mina olen väga sundija ning halb .. . [---] Vaevalt on ükski naine kannatanud nii rõivastepuuduse all, kui ta seda mehele loeb. Aga häda mehele, kui ta vihkab hävitamisvajaduseni mõnd naise ostetud rõivatükki või ses asjas naisele julgeb midagi soovitada. Sest naine ei rõivastu tema jaoks, vaid imponeerimiseks muile naistele ja meeldimiseks meestele“ (Masing 1996: 146–147).

Nagu näha, Masingu loodussuhe on äärmiselt subjektiivne ja hoiakuline. Antropomorfismi üldiselt välditakse, kuid samas võivad taimed ikkagi omandada mingeid inimlikke jooni – päris mitmel korral tähendavad Masingu puhul inimlikud (või pigem loomalikud) jooned negatiivset, taimelikud jooned aga positiivset. Jumalikkus aga pole lõpuni kättesaadav ega väljendatav. Ja kui inimene pole veel inimeseks saanud, siis võib öelda, et kogu Darwini-vaenulikkuse alt paistab läbi Masingu utoopia – koht ja aeg, kus maailm on tõeliselt sümbiootiline selle sõna paradiisliku harmoonia tähenduses: „Kui inimkond ometi taipaks, et ainus, mida üksikult võib nõuda, on see, et ta ehitaks ilusat ja rõõmustavat. Ja unustaks kõik muud eeskirjad, arvamused, käsud ja põhimõtted. Alles siis ärkavad mu tegemata teod Laane teel ja kõik, mida ma unistanud pilvis Lipaküla väljade vahel. Ent ka siis on nad ikka veel täis võimetut hämmastust, et ei kesta igavesti see, mida tehakse, vaid ainult need mõlgutused jumalikuks ehitatud maailmast, milles kõikide silmad naeravad hääst tujust ning veendest, et lendamist ei takista midagi enam“ (Masing 1996: 54–55).

2.5. Paar edasist perspektiivi uurimiseks mõne luulenäite valguses

Kuna Uku Masingu kirjutatu on nii mõnestki küljest ühtne, siis võib loodusteksti „Mälestusi taimedest“ ja selles väljajoonistuva loodussuhte valguses vaadelda ka tema teisi tekste. Eriti osa Masingu luulest paistab hästi seonduvat senise loodussuhte analüüsiga. Alapeatükis 2.2.3. tõin juba välja ühe paralleeli luulekoguga „Piiridele pyydes“, kus on kirjeldatud sama rahesadu, kui Eha ja Uku kullerkuppe korjamas käisid. Taimedel on Masingu luules eriline koht. Näiteks luulekogus „Udu Toonela jõelt“ leidub luuletusi, mis on nimeliselt erinevatele taimedele pühendatud: pealkirjadeks nt „Tulbid“, „Sinilill“, „Toomingas“, „Tõlvikliilia“, „Jasmiin“, „Käokeel“, „Niinepuu“, „Kress“, „Nelk“ jne jne. Huvitaval moel leidub Masingu luules ka rohkem taimede inimlikustamist ja jumalikutamist – morfismid on kohati palju eksplitsiitsemalt kohal, mis on ka loomulik, sest tegu on otsesemalt ilukirjandusega. Kahtlemata oleks Masingu luule analüüsimine nt alapeatüki 1.4. valguses väga viljakas. Luulekogus „Piiridel pyydes“ on näiteks sinilillele omistatud inimlikke jooni: „Sinilill kaeb laualt. Kord kahvatuid tolmusest taevast, / yha lillamaid siis. Heledad tolmukad agarad silmad,

/ ärevad otsekui lastel, kes esimest korda neid toovad...“ (Masing 1974a: 11). Luulekogus „Udu Toonela jõelt“ on luuletus pealkirjaga „Lootusetus“, milles puudel võib olla oma arvamus, aga teised inimesed sellega ei arvesta (taas see inimkonna armetus):

*Võibolla, puud ei suuda andeks anda,
et nendest sajandeid on käidud mööda,
kõik mujal lootnud Otahiti randa;
kui raiutakse, siis ei risti lööda,
vaid mõeldakse: saab tyykast mitu kappa
ja okstest ysna tubli tulesööda!
Oh, miks ma syndinud lapseks nende sappa?
Puud muidu minu palveid usuks kuumi,
ei tuuled pillutaks mu soove lappa,
et mädanedes valutaksid uumi –
ning unustaksin käies pilke radu,
et tahtsin olla sõber terve ruumi,
ja hullu oletuseks hyyda kadu.
(Masing 1974b: 67)*

Selle luuletuse viimane rida toob välja ka Masingu elujaatusliku külje – ta oli kaduvuse, kõdunemise ja n-ö surmakultuse vastu. Masing oli kahtlemata biotsentristlik mõtleja – biofiil. Ja ennekõike värviliste õite armastaja, „antofiil“. Pastelseid värve on ta seostanud surmaga: „Niitku parem keegi mind maha enne seda hetke või noppigu mult sarikad, et ma peaksin kasvatama aina uusi ega tarvitseks minna nii paatjaks, nii pasteljalt beežiks või pruuniks. See ju oma laiplikkuse tõttu on üks armastatuid ja peenemaid värve maailmas. Loogika käsib siin vist väga lihtsalt: laipu on kõikjal ning alati, seepärast laiplikem värv ongi elegantsem ja igavesti moodne“ (Masing 1996: 32).

Ka Masingu ebatäielikkuse ja alaväärsustunne tuleb läbi taimede eredamalt esile:

*Kui oleks sydames ysksi laegas,
kustahes mõni panipaik
nende lõhna jaoks,
siis mul poleks iial nii igav
inimeste hulgas kui nyd,
igal käänakul piiluksin korra,
et mind keegi ei näeks
ja suruksin sinna oma kortsuva näo
ning sedamaid oleks õhtu laugel.*

*Aga ehk siiski õied on pahased,
et mul neile pole midagi anda
ning olen võlglane õhtulgi veel, mil vahased
kyynlad venel jõuan kiltkivist randa?*
(Masing 1974b: 50–51)

Masing küll sajas oma tekstides inimkonna armetust ja sageli pidas end teistest väga erinevaks – nii palju, et tõelisteks kaaslasteks pidas ta väga väheseid väga harva –, kuid teisalt neab ennast seetõttu, et on ikkagi inimkonna osa ja ise sama armetu. Nii armetu, et õiedki on pahased.

Luuletustes on ka selgemalt näha, kuidas Masing justkui püüab suhelda taimedega: „Sinise varrega lill [sinilill], / kysin, kui kaua pean kasvama, et Jumal / leiaks mu yles ja mööda ei läeks. / Tahan astuda yle oma läve, / sest tean, et Jumal hoiab ikka ylal mu lage / sellepärast vaid, et mu laud on ööst / ja ma ei oska kuhugi minna“ (Masing 1974b: 32). Nagu alapeatükis 2.2.3. osutatud, siis Masingu puhul hakkab luule laenama oma luulelisust teistele tekstile ja vastupidi. „Mälestusi taimedest“ hakkab omandama Masingu luule valguses selgemaid jooni, mis puutub näiteks loodussuhtesse. Selle roheline ja ökotsentristlik hoiak tuleb selgemalt esile, taimed omandavad selles erilise staatuse. Samas aitab „Mälestusi taimedest“ oma teaduslikuma kallakuga värvi-, lõhna jms kirjeldustega paremini ette kujutada neid taimi, mida Masing oma luules mainib ja kellele luuletusi kirjutab. See muudab ka luules esinevad taimed autobiograafilisemaks ja võib viidata näiteks nende kasvukohtadele ning lapsepõlvemälestustele.

Käesolevas peatükis analüüsisin Uku Masingu teost „Mälestusi taimedest“ siinse töö esimese peatüki teoreetilises valguses. Võib öelda, et tegu on ühe lähilugemise katsega ning fookus on suunatud pigem lokaalsele – tekstile endale. Vaatlesin, kuidas „Mälestusi taimedest“ on looduskirjandus. Selles on esindatud Tüüri looduskirjanduse dünaamilise mudeli kõik kolm aspekti: teaduskirjanduslikkus, tarbekirjanduslikkus ja ilukirjanduslikkus. Sealjuures domineerivad teaduskirjanduslikkus ja ilukirjanduslikkus. Teaduskirjanduslikkuse avaldumine analüüsitavas tekstis on aga paradoksaalne, sest Masing suhtus teadusesse kui

sellisesse pigem negatiivselt ning arvas, et inimkeel on üldiselt võimetu väljendama seda, mida ta tahaks väljendada.

„Mälestusi taimedest“ on loodustekst ning selles leiduv loodussuhe on nii zoosemiootiliselt, keeleliselt kui kunstiliselt modelleeritud (vt Maran 2013: 836). Näiteks zoosemiootilise modelleerimise jälgedele hulka kuuluvad Masingu detailsed värvi- ja lõhnakirjeldused. Zoosemiootiline modelleerimine on aga omakorda keeleliselt modelleeritud ning Masingu jaoks on see pigem negatiivne nähtus, kuna ta hindas intuiivsust kõrgemalt kui keele suhtelisust. Loodussuhe on Masingul aga läbinisti hoiakuline: see avaldub tema Darwini-vaenus, millega haakub ka üleüldine inimkonna armetus ning isegi mõned taimed muutuvad „darwinismitondi“ kandjateks. Kõik taimed pole Masingu jaoks ülimuslikud, pole olendid n-ö teisest maailmast. Üldiselt paistab Masing olevat antropomorfismi vastu, kuid kohati leidub temalgi antropomorfiseeritud taimi, kusjuures mitmel korral on seda tehtud halvustava tooniga. Võib ka väita, et taimedel on Masingu jaoks agentsus – nad kutsuvad esile mälestusi, võivad muuta unenägusid, muudavad elu elusamaks jne. Viimases alapeatükis tõin põgusalt välja paar võimalust edasiseks analüüsiks mõne Masingu luuletuse näitel. Kahtlemata saab tema luulet vaadata ökotsentristlikus valguses ning see avab uusi maastikke ökokriitilise arutelu jaoks.

Kokkuvõte

Ökokriitika on kirjandusteooria suund, mis tekkis USA-s 1970ndate lõpus ning kinnitas tugevamalt kanda 1990ndatel. Nüüdseks on ökokriitika laienenud teistele kontinentidele ning muutunud paljususeks, interdistsiplinaarseks – on tekkinud palju erinevaid ökokriitilisi mõtlejaid ning organisatsioone. Kirjandusökoloogia on end teadusmaastikul tõestanud. Selle peamiseks ja määravaks eesmärgiks on uurida keskkonda kirjanduses ja kirjandust keskkonnas. Eriline rõhk on loodusel, millel on oma osa teksti loomises. Viimasel ajal on ökokriitikale ette heidetud tema teooriavaegust – puudub selgem metoodika, kuidas ilukirjandust ökokriitiliselt uurida niimoodi, et see ei korrutaks üle vanu kirjandusteoreetilisi ideid lihtsalt teiste mõistetega. Osade teadlaste arvates ei ole ökokriitika seni veel suutnud esile tuua suuremat paradigmuuutust. Küll aga leidub kodumaises kirjandusökoloogias püüdlusi selgema metoodika suunas Timo Marani ja Kadri Tüüri kirjutatu näol.

Ka Timo Maran on looduse agentsust tekstis rõhutanud. Selleks on ta kasutusele võtnud mõiste „loodustekst“, mis tekib nelja osapoole tähendusväljas: tekstuaalne looduskeskkond, autor, tekst, lugeja. Maran lähtub öko- ja biosemiootikast ning näeb loodusteksti osana inimese loodussuhtest. Loodusteksti võib tema järgi vaadata ka kui keskkonna modelleerimist. Ta toob välja kolm modelleerimistasandit: zoosemiootiline, keeleline ja kunstiline. Zoosemiootiline modelleerimine viitab autori kui liigi ja teiste elusolendite füüsilistele tajudele (valu, lõhn, maitse jne). Keeleline modelleerimine avaldub looduskirjanduses nimede, nimetuste, definitsioonide, loodusteadusliku teave jms läbi. Kunstiline modelleerimine on looduse estetiseerimine ja poeetiline representeerimine tekstis. Zoosemiootiline modelleerimine on aga tekstis paratamatult mingil määral keelelise modelleerimise poolt vahendatud. Aga samas pole kunstilist modelleerimist ilma zoosemiootilise ega keelelise modelleerimiseta.

Kadri Tüür on välja pakkunud looduskirjanduse vormiliseks määratlemiseks idee dünaamilisest mudelist, mis koosneb kolmest tahust: teaduskirjandus, tarbekirjandus ja ilukirjandus. Teaduskirjandusele on enamasti omane vältida isiklikkust ning poeetilist

keelekasutust. Tarbekirjandus osutab teatud pragmaatilisele infole, juhistele ja selle eesmärgiks on kutsuda lugejat käima kirjeldatud kohtades ning kasutama seda infot enda tarbeks. Ilukirjandusele on aga sageli omane subjektiivsus, kujundlikkus ja kujutlikkus. Looduskirjandus moodustub selle kolmikjaotuse kokkupuutepunktis, kus võivad esineda kõik need tunnused, kuid ükski neist ei tee üksikuna võttes veel kirjandusest looduskirjandust. Oluline on loomulikult ka see, et looduskirjanduse tekstid kõnelevad loodusest.

Üllataval kombel kõnelevad ökokriitikud vähe poetikast ning veel vähem üritavad ökokriitikast lähtudes poetikale midagi uut juurde anda. Tekib õigustatult küsimus: kuidas puutub ökokriitika poetikasse, mis on ilukirjandusele pärisomane? Üheks magistritöö eesmärgiks oli püüda leida mingeid võimalusi selleks sünteesiks. Kõige loomulikumana tundus siinkohal analüüsida antropomorfismi ja kõnekujundit personifikatsioonini. Selgus, et mõttekam oleks rääkida suuremast morfismide võrgustikust, kus personifikatsioon ja antropomorfism on ainult ühtedeks osadeks. Morfism on omaduste omistamine kahe või mitme erineva entiteedi vahel kolmanda ehk morfiseerija poolt. Järelikult on morfism positsioneeriv ja hoiakuline – mida eristada, mida samastada? Morfiseerimise vaatlemine tekstis võib aidata välja joonistada jutustaja või autori positsioneerimist looduse suhtes. Morfismi muudab kõnekujundiks tema poeetilis-kavatsuslik kasutus ning on sarnane metafoorile ja metonüümiale, kuid erineb neist sellepolest, et morfism väljendab implitsiitselt soovi ühendada need erinevad omadused, kui seevastu metafoori olemuseks on osutamine millelegi muule mingi teise omaduse läbi. Nii võib rääkida näiteks pragmamorfismist (entiteedile materiaalsete omaduste omistamine), biomorfismist (entiteedile elusolendi omaduste omistamine), zoomorfismist (loomalike omaduste omistamine), fütomorfismist (taimelike omaduste omistamine), mükomorfismist (seenelike omaduste omistamine), ebaisikustamisest (isikuomaduste äravõtmine), gynomorfismist (naiselikustamine) jne jne. Morfismid moodustavad võrgustiku ning on ise suuremas võrgustikus üheks sõlmeks, mis ei saa kunagi olla lõplik – erinevate liikide arv looduses ja ka liigitamise enda alused on pidevas muutumises, sest bioloogia on muutumises.

Uku Masingu „Mälestusi taimedest“ on loodustekst ning kuulub looduskirjanduse alla. Selles avalduvad kõik kolm Kadri Tüüri välja pakutud looduskirjanduse vormilist tunnust.

Teaduskirjanduslikkusele viitavad konkreetsed taimede liiginimed, detailsed kirjeldused lehtede, õite jm mõõtudest, arvukusest, vormist jne. Tekstis on ka kohati kuupäevalise täpsusega välja toodud, millal on taimevaatlused aset leidnud. Teaduslikku poolt lõhub loodusteksti „Mälestusi taimedest“ ilukirjanduslikkus, mis seisneb esiteks Masingu läbivalt subjektiivses kõnelemisviisis ning hoiakulisuses. Teiseks on sageli kasutatud taimi tekstis kujunditena millelegi muule ning üldine toon on esteetilisust rõhutatav – osad taimed on ilusad, teised mitte. Tarbekirjanduslik külg on kõige vähem esindatud – peamiselt paar arutelu selle üle, kuidas on võimalik taimedest värve valmistada. Kuid kahtlemata kutsub „Mälestusi taimedest“ lugejat näiteks nüüdset Raikküla külastama ning Tiksoja kullerkupupaiku kaema – kas need on veel alles?

Masingu loodustekstis esinevad ka keskkonna modelleerimise erinevad tasandid. Zoosemiootilise modelleerimise jälgedest on kõige prominentsemal kohal värvid ja lõhnad, kuid kuna Tõde on Masingu jaoks senise inimkeele jaoks väljendamatu, siis tekib pinge zoosemiootilise ja keelelise modelleerimise vahel. Sageli ei suuda Masingu jaoks keel edasi anda näiteks kullerkuppude värvi. Zoosemiootilist ega keelelist modelleerimist ei saa seega usaldada. Samas aga polnud Masing oma keelepessimismist ja relativismist hoolimata lõpuni negatiivne. Ta uskus, et kunagi või kusagil on mingi keel või elamisviis, mis on võimeline Tõde väljendama. Intuitsioon ja kunst on sammud lähemale selle tunnetuse poole.

Masingu loodussuhe on läbinisti hoiakuline. Peale selle, et kõik taimed polnud tema jaoks võrdsed, on ta antropomorfiseerinud mõnesid nendest taimedest. Võib öelda, et inimlikustamine oleks praegust (tema meelest) „inimkonna armetust“ arvesse võttes Masingu jaoks sõimusõna. Tekivad vähemalt kaks poolt: need, kelle vastu Masing on sapine, ning need, kes on peaaegu et jumalikustatud ning kättesaamatud. Jumalikustatud on näiteks kullerkupud ja amarüllised (tegelikkuses ratsuritähed), kuigi viimastele on Masing pannud nimesid nagu Atitlan, Hivaoa jne, mida võib võtta isikustamisena. Kummalisel kombel satuvad mõned taimedki selles hierarhias ühte paati Charles Darwiniga, kes on Masingule justkui õlemehike, keda materdada ja kõige halva kehastuseks pidada. Masingule ei meeldi inimkonna loomalikkus (kiskjalikkus), rumalus, laiskus ning Darwini inglise kolonialistlik ja ekspluateeriv väikekoodanlikkus.

Töö alguses püstitatud kaks eesmärki said täidetud: 1) analüüsiti ökokriitikat seest ja väljast, ajalooliselt ja geograafiliselt ning pakuti välja uusi võimalusi ökokriitilise mõtlemise jaoks; 2) analüüsiti Uku Masingu loodusteksti „Mälestusi taimedest“ ökokriitika ning magistritöö esimese peatüki tulemuste valguses. Visandati ka mõned edasised perspektiivid Masingu luule ökokriitiliseks analüüsiks, sest taimed (ja loodus üldisemalt) on tähtsad osalised selles luules ja morfiseerimised avalduvad seal kohati veelgi eksplitsiitsemalt.

Kirjandus

- Ainelo, Jaan, Henrik Visnapuu 2008.** Poeetika põhijooni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Alekõrs, Tiina 2006.** Isikustamine reklaamis. – Keel ja Kirjandus 4, 310–314.
- Annus jt = Annus, Epp, Arne Merilai, Anneli Saro 2007.** Poeetika. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Barry, Peter 2009.** Beginning Theory. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Bergthaller, Hannes 2011.** Cybernetics and Social Systems Theory. – Ecocritical Theory: New European Approaches. Koost. Axel Goodbody, Kate Rigby. Charlottesville, London: University of Virginia Press, 217–229.
- Buell, Lawrence 2005.** The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination. Malden (Massachusetts): Blackwell Publishing.
- Cohen, Michael P. 2004.** Blues in the Green: Ecocriticism Under Critique. – Environmental History 1, 9–36.
- Deleuze, Gilles, Félix Guattari 2004.** A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia. London, New York: Continuum.
- Emmeche jt = Emmeche, Klaus, Kalevi Kull, Frederik Stjernfelt 2002.** Reading Hoffmeyer, rethinking biology. Tartu: Tartu University Press.
- Fromm, Harold 1996.** Preface. – The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Koost. Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens: The University of Georgia Press, ix–x.
- Garrard, Greg 2004.** Ecocriticism. London, New York: Routledge.
- Gifford, Terry 2008.** Recent Critiques Of Ecocriticism. – New Formations 64, 15–24.
- Glotfelty, Cheryll 1996.** Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis. – The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Koost. Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens: The University of Georgia Press, xv–xxxvii.
- Haug, Toomas 2010.** Mart Mägra maastikud. Ussivee (järelsõna). – Taevasalla, Tartu: Ilmamaa.

- Heise, Ursula K. 2006.** Greening English: Recent Introductions to Ecocriticism. – Contemporary Literature 2, 289–298.
- Hiob, Arne 2000.** Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned (doktoritöö). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hoffmeyer, Jesper 2008.** Biosemiotics: An Examination into the Signs of Life and the Life of Signs. Tõlk. Jesper Hoffmeyer, Donald Favareau. Scranton, London: University of Scranton Press.
- Iovino, Serenella 2012.** Material Ecocriticism: Matter, Text, and Posthuman Ethics. – Literature, Ecology, Ethics: Recent Trends in Ecocriticism. Koost. Timo Müller, Michael Sauter. Heidelberg: Winter Verlag, 51–68.
- Kalda, Maie 2004.** Mis loom see on? Tallinn-Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Kultuuri- ja kirjandusteooria töörühm.
- Kern, Robert 2000.** Ecocriticism: What Is It Good For? – ISLE 1, 9–32.
- Krull, Hasso 2000.** Utopiline autobiograafia: Uku Masing kirjanduses. – Millimallikas. Tallinn: Vagabund, 63–74.
- Kull, Kalevi 2003.** Ladder, tree, web: The ages of biological understanding. – Sign System Studies 2, 589–603.
- Kuresoo, Rein 1997.** Vaadates koos valgusolenditega Uku Masingut. – Vikerkaar 10/11, 160–164.
- Kuusk, Külliki 2008.** Uku Masingu luule subjektist: „mina“-poetika luulekogus „Udu Toonela jõelt“ (magistritöö). Tartu: Tartu Ülikool.
- Künstler, Peeter 1997a.** [Uku Masing. Mälestusi taimedest. Trt. : Ilmamaa, 1996] (raamatuarvustus). – Kultuurileht 10. jaanuar, 3.
- Künstler, Peeter 1997b.** Kurtev mees sõnastamatuse künnisel. – Eesti Ekspress 13. juuni, B3.
- Latour, Bruno 2005.** Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford: Oxford University Press.
- Maran, Timo 2007.** Ökosemiotilise analüüsi perspektiivid: loodusteksti mõiste. – Acta Semiotica Estica IV, 48–72.
- Maran, Timo 2008.** Mimikri semiootika. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Maran, Timo 2013.** Biosemiootiline kriitika: keskkonna modelleerimine kirjanduses. – Akadeemia 5, 824–847.
- Maran, Timo, Kadri Tüür 2003.** Saateks. – Tekst ja loodus. Koost. ja toim. Timo Maran ja Kadri Tüür. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 7–10.
- Maran, Timo, Kadri Tüür 2005.** Eesti looduskirjanduse lugu. – Eesti looduskultuur. Koost. ja toim. Timo Maran ja Kadri Tüür. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 237–270.
- Maran, Timo, Kadri Tüür 2014.** Kust tulevad tähendused? (intervjuu Wendy Wheeleriga). – Sirp 2. mai, 7–8.
- Masing, Uku 1974a.** Piiridele pyydes. Rooma: Maarjamaa.
- Masing, Uku 1974b.** Udu Toonela jõelt. Rooma: Maarjamaa.
- Masing, Uku 1995a.** Kosmose tunnetamisest ja keelest. – Pessimismi põhjendus. Tartu: Ilmamaa, 135–156.
- Masing, Uku 1995b.** Kirjandusest. – Pessimismi põhjendus. Tartu: Ilmamaa, 119–134.
- Masing, Uku 1996.** Mälestusi taimedest. Tartu: Ilmamaa.
- Masing, Uku 2013.** Rohelise udu vang. – Katsed nimetada saart: artikleid fantastikast. Etüüde nüüdiskultuurist 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 39–48.
- McDowell, Michael J. 1996.** The Bakhtinian Road to Ecological Insight. – The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Koost. Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens: The University of Georgia Press, 371–391.
- Moore, Bryan L. 2008.** Ecology and Literature: Ecocentric Personification from Antiquity to the Twenty-first Century. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Morton, Timothy 2005.** Environmentalism. – Romanticism: An Oxford Guide. Toim. Nicholas Roe. Oxford: Oxford University Press, 696–707.
- Niitra, Mari 2005.** Antropomorfiseerimise mehhanismid loomalugudes eesti lastekirjanduse näitel (magistritöö). Tartu: Tartu Ülikool.
- Oppermann, Serpil 2006.** Theorizing Ecocriticism: Toward a Postmodern Ecocritical Practice. – ISLE 2, 103–128.
- Parham, John 2008.** The Poverty of Ecocritical Theory: E. P. Thompson and the British Perspective. – New Formations 64, 25–36.

- Phillips, Dana 2008.** Ecocriticism, Ecopoetics, and a Creed Outworn. – *New Formations* 64, 37–50.
- Rattasepp, Silver 2012.** Bruno Latour. – *Akadeemia* 4, 623–629.
- Regier, Alexander 2006.** Figuring it Out: The Origin of Language and Anthropomorphism. – *Forum for Modern Language Studies* 4, 412–430.
- Reitalu, Triin, Kadri Tüür 2012.** Botanical nature writing: an ecocritical analysis. – *Estonian Journal of Ecology* 1, 9–19.
- Rueckert, William 1996.** Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism. – *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Koost. Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens: The University of Georgia Press, 103–123.
- Runnel, Pille 1996.** Uku Masingu mälestusi taimedest (järelsõna). – *Mälestusi taimedest*. Tartu: Ilmamaa, 184–190.
- Sommer, Lauri 2003.** Uku Masingu käsikirja „Saadik Magellani pilvest“ mentaalne, ajalisruumiline ja elulooline taust (magistritöö). Tartu: Tartu Ülikool.
- Soovik, Ene-Reet 2002.** 'To Be a Landscape': Some Aspects of Landscape Representation in Paul-Eerik Rummo's Poetry. – *Koht ja paik II*, *Eesti Kunstiakadeemia toimetised* 10, Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 499–510.
- Speek, Tiiu 1996.** Ökokriitikast. – *Akadeemia* 11, 2373–2380.
- Speek, Tiiu 1997.** „Nature... tekstiilivabrikute omanik“: Uku Masing loodustunnetusest, keelest ja taimedest. – *Vikerkaar* 10/11, 152–160.
- Speek, Tiiu 2000.** Looduskeskkond kirjanduses: Lawrence Buell'i kirjandusökoloogiline perspektiiv. – *Koht ja paik I*, *Eesti Kunstiakadeemia toimetised* 8, Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 148–159.
- Sõrmus jt = Sõrmus, Maris, Julia Tofantšuk, Suliko Liiv 2013.** Ecocritical Considerations of Nature in Contemporary British and Estonian Literature. – *Interlitteraria* 18, 108–123.
- Tonts, Ülo 1997.** Lilled, puud ja Uku Masing ise. – *Eesti Päevaleht* 10. märts, 6.
- Tooming, Aile 2012.** Verse semantics of some metres in Uku Masing's poetry. – *Sign System Studies* 40 (1/2), 177–191.

- Trass, Hans 1998.** Uku Masingu mälestused taimedest ja enesest. – Akadeemia 6, 1324–1331.
- Tüür, Kadri 1997.** Kirjandusökoloogia võimalikkusest. – Keel ja Kirjandus 9, 628–629.
- Tüür, Kadri 2000.** Kirjandusökoloogia kohasusest. – Koht ja paik I, Eesti Kunstiakadeemia toimetised 8, Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 171–176.
- Tüür, Kadri 2002.** Ellujäämise komöödia. „Rehepapi“ näitel. – Vikerkaar 5/6, 130–138.
- Tüür, Kadri 2003.** Eesti looduskirjandus: määratlus ja klassifikatsioonid (magistritöö, juh. Kalevi Kull, Peeter Torop). Tartu: Tartu Ülikool.
- Tüür, Kadri 2007.** Looduskirjanduse määratlus. – Acta Semiotica Estica IV, 73–96.
- Uus Uku ... = Uus Uku Masingu raamat 1997** (arvustus). – Nädaline 10. jaanuar, 11.
- Vabar, Sven 2007.** Uurimus Uku Masingu Tõest (magistritöö). Tartu: Tartu Ülikool.
- Viitol, Livia 1997.** Valgusest voolitud. – Maaleht 3. aprill, 29.
- Walls, Laura Dassow 2007.** Seeking Common Ground: Integrating the Sciences and Humanities. – Coming into Contact: Explorations in Ecocritical Theory and Practice. Koost. Annie Merrill Ingram, Ian Marshall, Daniel J. Philippon, Adam W. Sweeting. Athens: University of Georgia Press, 199–208.
- Wheeler, Wendy 2008.** Postscript on Biosemiotics: Reading Beyond Words – and Ecocriticism. – New Formations 64, 137–154.

Summary

The present master's thesis is titled *Possibilities of Ecocritical Analysis in the Example of Uku Masing's Nature-text Memories About Plants*. It has two aims: 1) to delve into ecocriticism as a theory; 2) to read Masing's nature-text ecocritically. Observations are mainly based on different ecocritical writings and on Masing's *Mälestusi taimedest (Memories About Plants)*, published posthumously in 1996 by Ilmamaa).

Accordingly, the thesis consists of two main chapters which are divided into subchapters. Since there are two different aims, the two chapters are not fully reducible to each other, but the second chapter still substantially relies on the first one. The first chapter of this master's thesis gives a gradual overview of developments in ecocritical ideas, thinkers, main books and journals etc., and the differences between American, European and Estonian ecocritics. Ecocriticism (William Rueckert's term) or literary ecology (Joseph W. Meeker's term) or environmental criticism (Lawrence Buell's term) emerged in USA in 1970s and became more prominent in the 1990s. Since then it has expanded globally and has become an increasingly interdisciplinary field with many different contributors. The heterogeneity of this community has also been criticised because of its lack of a clearer theory and methodology. Estonian ecocritics like Kadri Tüür and Timo Maran have tried to outline some clearer methods for ecocritical analysis. Timo Maran has introduced the concept of nature-text which can be seen as an expression of different semiotic modellings of the environment: zoosemiotic modelling, linguistic modelling and artistic or poetic modelling.

Kadri Tüür has outlined the dynamic model of nature writing (*looduskirjandus*) using Estonian texts as a basis for genre- and form-specific analysis. The parts of this tripartite model are scientific literature, pragmatic literature and belletristic literature. Nature writing as a genre forms in the meeting point of these three.

The 'poverty' of ecocritical theory has prompted some questions about the connection between poetics and ecocriticism. Many ecocritics talk about nature and environment in literature but often enough cannot or will not talk about poetic functions which make

literature. This master's thesis attempts to connect ecocriticism and poetics more deeply by analysing the concepts of personification, anthropomorphism, anthropocentrism and ecocentrism. The main inspiration for that comes from Bryan L. Moore's *Ecology and Literature: Ecocentric Personification from Antiquity to the Twenty-first Century* (2008). Moore sees personification as a possible poetic tool for giving voice to nature – i.e. to undercut the arrogance of anthropocentrism. But why personification and anthropocentrism? This thesis argues that one can regard personification as a part of a bigger web of morphisms. Morphism is a process in which a third party attributes one entity's qualities to another entity. Morphism can be a trope if it is used poetically and is close to metaphor and metonymy, but differs from them by implicitly seeking to connect those different properties instead of simply using one quality to refer to another. Thus, one can think about pragmatism (objectification, the attribution of material properties), biomorphism (the attribution of life's properties), zoomorphism (the attribution of animal properties), phytomorphism (the attribution of plant properties) etc. All of them form an open-ended web where every node is connected to each other and is not reducible.

Memories About Plants is an example of nature writing and has all the qualities of scientific, pragmatic and belletristic literature. It includes detailed descriptions of plants (colour, size, form, the number of leaves and blossoms etc.) and also a very subjective stream of the author's thoughts and remarks on different concepts which fall more into the area of belletristic literature than scientific one. There are signs of pragmatic literature: e.g. how to make colours out of plants. The text also invites the reader to discover Masing's birthplace Raikküla or places where he collected globeflowers in the springtime.

It is also a nature-text and has traces of different semiotic modellings. Colours and smells, for example, act as traces of zoosemiotic modelling. However, for Masing, language of this world is not capable of expressing what he calls Truth or divine or The Other World. For instance, language cannot express the elusive colour of globeflowers or *Hippeastrum* flowers (for which Masing uses the word *amaryllis*). Thus, zoosemiotic modelling is (sadly) always mediated by linguistic modelling which cannot be trusted.

Despite that Masing considered humanity a degenerated crowd consisting of low animal impulses and anthropomorphism could be a swearword to him, Masing himself sometimes anthropomorphises some plants. Masing's relation to nature in *Memories About Plants* is highly hierarchical – not all plants are divine or good or even beautiful. The hierarchy consists mainly of two sides: the ones who get the most vitriolic criticism from Masing, and the ones who are unreachably otherworldly. Charles Darwin is the victim of the most vitriolic attacks. Masing accuses him of being an advocate of English imperialist bourgeoisie for whom the human being is the lord of all nature and who thereby forces the idea of the survival of the fittest (the richest) on all other living beings. Masing himself preferred the world to be a symbiotic web of life. Sadly, for him at least, it was not so.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina ___Tõnis Vilu_____

(*autori nimi*)

(isikukood: __38805145228_____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
_____Ökokriitilise analüüsi võimalustest Uku Masingu loodusteksti „Mälestusi
taimedest“ näitel_____,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on ___Kadri Tüür_____ ,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus __16.05.2014__ (*kuupäev*)

_____Tõnis Vilu_____

(*allkiri*)